

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin Nr. 78

Maart 1990

Redacteurs	{	Dr. L. J. Vandewiele
Rédaction		Dr. D. A. Wittop Koning

INHOUD / SOMMAIRE

A propos de l'établissement en France d'un apothicaire montois (A. Guislain)	1
De voorgangers aan de N.-Z. Voorburgwal te Amsterdam (J. Ligterink)	4
Pharmaceutisch Weekblad 1864 - 1989 (D.A. Wittop Koning)	7
Bouwstoffen voor de geschiedenis der pharmacie in Nederland : De Apotheek „De Vergulde Vijzel" op de Hoogstraet te Rotterdam (Hk. Cohen)	26
Le „Traité de matière médicale" de Dioscoride : pour une nouvelle lecture (A. Touwaide)	32
Geneesmiddelenvoorziening van het Amersfoortse St.-Elisabeth's Gast- of Ziekenhuis (H.A. Bosman-Jelgersma)	40
Iconografie van Peeter van Coudenberghe (G. De Munck)	52
Boekbesprekingen - Comptes-rendus	59
Bijeenkomst - Réunion	67
Mededelingen - Communications	67

A PROPOS DE L'ETABLISSEMENT EN FRANCE D'UN APOTHICAIRE MONTOIS

André Guislain

LE 30 octobre 1742, des lettres de maîtrise étaient accordées à François-Joseph Carez « pour exercer la pharmacie, demeurer et tenir boutique ouverte » en la ville de Montereau-Faut-Yonne (Seine-et-Marne), localité dépourvue jusque-là d'une personne qualifiée pour pratiquer l'art de l'apothicairerie.

Venant de Mons, dans le Hainaut, F.-J. Carez y avait accompli régulièrement ses années de stage auprès du maître Louis van Miert. Il fut examiné par une commission composée de Julien-Thomas Regardin, docteur en médecine de la Faculté de Montpellier, et de deux maîtres apothicaires, Jacques Fournier et Charles Haultraux, demeurant à Melun, ville de maîtrise la plus proche de Montereau ¹.

Comme il était d'usage en pareil cas, les statuts des apothicaires de Melun, qui avaient été confirmés à Paris par Louis XIV et enregistrés au Parlement le 9 août 1656, étaient applicables dans l'étendue et ressort du bailliage de Melun ².

Voici notre apothicaire montois installé pour quelques années à Montereau. Et sans doute n'a-t-il pas réussi comme il le souhaitait à une époque difficile pour l'exercice de la profession, alors que s'accroît le déclin des corporations de métiers. En butte à des charges et des droits de maîtrise de plus en plus élevés, à des interdictions et des défenses de plus en plus contraignantes, les apothicaires doivent faire face à des difficultés matérielles résultant de la pratique de la pharmacie par des gens incompetents, charlatans, empiriques et autres vendeurs de remèdes secrets, par les communautés religieuses, autorisées à préparer des remèdes pour leur usage particulier, mais qui peuvent aussi en délivrer aux pauvres gratuitement, et surtout par les chirurgiens qui, autorisés à préparer et à vendre emplâtres et onguents pour traiter leurs patients, empiètent volontiers sur le domaine du pharmacien ³.

Le nombre des apothicaires diminue sensiblement dans les villes ; beaucoup de localités parmi les moins importantes en sont dépourvues. Il

en fut ainsi à Montereau après le départ de François-Joseph Carez, qui, retourné dans sa bonne ville de Mons, s'inscrivit, le 3 juin 1747, au tableau des maîtres montois.

La situation n'évolue guère à Montereau. C'est ce que confirme un arrêt du Parlement de Paris, publié le 17 mars 1785, « faisant défenses à tous marchands demeurant en la ville de Montereau, de quelque nature et qualité que soit leur commerce, de vendre et débiter à l'avenir aucunes drogues médicinales simples et composées ». Seuls seront autorisés à tenir et à distribuer toutes espèces de drogues les maîtres en chirurgie reconnus. Ces dispositions, contraires aux statuts des apothicaires de Melun, sont néanmoins justifiées parce qu'il importe avant tout de confier la vente de produits médicamenteux à des personnes expérimentées, en l'occurrence des maîtres chirurgiens, à défaut de maîtres apothicaires ⁴.

Si l'on manquait de pharmaciens à Montereau, la situation était tout autre à Mons.

Après la signature du traité d'Aix-la-Chapelle, en 1748, mettant un terme à la guerre de Succession d'Autriche (1740-1748), le Hainaut allait connaître un demi-siècle de sécurité et de paix. A côté des corps de métiers qui subsistent difficilement, naît une industrie aux techniques nouvelles qui progresse sous la protection des autorités gouvernantes. On assiste à une libération des entraves et des servitudes corporatives, à un renouveau économique, facteur de prospérité ⁵.

Ainsi, en 1725, on comptait à Mons douze officines pour une population d'environ 18 000 habitants. En 1748, il y en avait une de plus, celle de F.-J. Carez, pour un même nombre d'habitants. En 1786, on arrive à dix-sept officines pour 20 131 habitants.

C'est en 1769 qu'il est question d'établir un Collège de Médecine et de ramener le nombre des officines de dix-sept à douze pour la ville de Mons, mais aussi de mieux répartir les officines en surplus dans tout le Hainaut. Ces dispositions restèrent à l'état de projet ⁶.

André GUISLAIN
110, rue Royale
B-6030 Marchienne-au-Pont

BIBLIOGRAPHIE

- (1) Ch. HODEVAERE. La Corporation des pharmaciens de Mons. Mons, 1896.
- (2) Fr. PREVET. Les statuts et règlements des apothicaires. T. X. Recueil Sirey, Paris 1950.
- (3) Fr. PREVET. Histoire de l'organisation sociale en pharmacie. Recueil Sirey, Paris, 1940.
- (4) J. REUSSE. La vente des drogues médicinales à Montereau en 1785. *Rev. Hist. Pharm.*, t. XIV, n° 161, 1959.
- (5) E. DONY. Histoire du Hainaut. Charleroi, 1925.
- (6) A. GUISLAIN. Limitation des pharmacies en Belgique sous l'Ancien Régime. *Rev. de Méd. et de Pharm.* (Bruxelles), 1961, n° 2.

SUMMARY

A propos the establishment of a Montois apothecary in France. — Born in Mons, Belgium, one François-Joseph Carez was authorized by letters of mastership in 1742 to practice in Montereau (Seine-et-Marne), then re-established himself in Mons in 1747. The author evokes herein the pharmacy situation in these two cities.

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Niederlassung in Frankreich eines Apothekers aus Mons. — Der aus Mons (Bergen) in Belgien stammende François-Joseph Carez, welcher laut Meisterbrief von 1742 die Erlaubnis besass in Montereau (Seine-et-Marne) zu praktizieren, kehrte wieder 1747 nach Mons zurück um sich dort niederzulassen. In diesem Zusammenhang schildert der Verfasser die Apothekenverhältnisse in diesen zwei Städten.

301. *Sera fatuus*. Endive.
Math. 216.

DE VOORGANGERS AAN DE N.-Z. VOORBURGWAL TE AMSTERDAM

Dr. J.H. Ligterink

Het kasboek van de Nieuwe Kerk te Amsterdam vermeldt als eerste Apotheker-huurder Mr. Johann Rudolph REERSHEMIUS en dit vanaf 1766. Over apotheek en apotheker berichtte ik uitvoerig in 1979 (Bulletin n°59, sept. 1979). Omtrent de vestiging vond ik daarenboven aanwijzingen voor het jaar 1764.

Inmiddels had Dr. D.A. WITTOP KONING uitgevonden, dat een Mr. J. EGELINK reeds in 1753 als apotheker gevestigd zou zijn geweest "aan de Nieuwe Kerk, over de ongebouwde toren". Ook zou "daar ergens" een Mr. DOORSELAAR apotheek gehouden hebben. Voor mij was dit voldoende reden om mijn onderzoek te hervatten.

In het Herenboekje van 1750 vond ik inderdaad een apotheker Johannes EGELINK vermeld, "aan de Nieuwe Kerk, n.z. Voorburgwal, tegenover de Molsteeg". Een apotheker Johannes DOORSELAAR was gevestigd "N.Z. Voorburgwal, ten Oosten van de Gravenstraat". Johannes EGELINK werd te Amsterdam Apotheker op 13.9.1746 en poorter aldaar op 4.5.1746. DOORSELAAR apotheker op 17.8.1746 en poorter op 27.9.1746.

Uit het Kasboek der Nieuwe Kerk, waarin tevens de huur-ontvangsten waren vermeld, reconstrueerde ik het volledige verloop der huurders "aan de Nieuwe Kerk" vanaf de opening van dit boek in 1710 tot 1770. Met de opening van dit (nieuwe) kasboek werd een nieuwe nummering der panden ingevoerd, uitgaande van de Noorder Kerkdeur in de Gravenstraat. Deze deur uitkomende, rechts afslaan, bevonden zich de "kassen, hocken en om niet bewoonde huizen" (door koster en deurwaarders), genummerd 1 t/m 3. Links afslaan begon de N.Z. Voorburgwal met de nummers 4 t/m 10, gevolgd door een "kas" als no. 11. Na een "hock", toebehorende aan "de stad" volgde de Wester kerkdeur en de onafgebouwde kerktoeren. Omstreeks 1900 waren laatstgenoemde "kas" en "hock" nog van deuren voorzien. Zij zijn daarna afgebroken, evenals de onafgebouwde toren, de Voorburgwal is gedempt en huis no. 10 bij no. 9 gevoegd, tegenwoordig samen aangeduid als N.Z. Voorburgwal 137. Hoewel slechts in 1710 huurder en huurbedrag tesamen in het kasboek zijn vermeld, later alleen de huurdersnamen, waren de vrij stabiele huren bruikbaar voor het identificeren van de gaande en komende huurder. De huren werden ontvangen en verantwoord per halfjaar: 1 mei en 1 november. Wederom werd geen apotheker vóór REERSHEMIUS als huurder aangetroffen. De adresomschrijving van Mr. EGELINK wees evenwel expliciet No. 9 aan. Lopende in de Molsteeg ziet men, als door een buis alleen dit pand en van de belendende zelfs niet

een gedeelte. Ik ging daarom het verleden na van de bewoners van no. 9 en van het daarbij gevoegde no. 10.

DE BEWONERS VAN No. 10

Reeds vanaf 1705 woonde hier de koperslager Roelof AVERES (ook wel verbasterd tot AVEREGS), tegen f 112,-. Hij stamde uit Nordhorn, vlak over de Duitse grens, op 17 km van Oldenzaal. Pas in 1710 wordt hij Poorter van Amsterdam en blijkt dan gehuwd te zijn met Catharina van CASTEL. Zijn begrafenis is niet in Amsterdam vermeld. In 1716 gaat de huur over op zijn weduwe, in 1717 op Nicolaas van CASTEL, mogelijk een familielid. Ook hij is koperslager en betaalt eveneens f 112,10 huur. Poorter wordt hij op 25.2.1718.

Nicolaas van CASTEL is de zoon van Jan van CASTEL, zijdereeder. Nicolaas blijkt dan gehuwd te zijn met zijn "Huysvrouw FEMMETJE", die hem in 1727 als huurster opvolgt. Merkwaardig is, dat zij reeds in 1729 verhuist naar het veel grotere buurhuis no. 9, waar zij de veel hogere huur van f 200,-, gaat betalen. Nicolaas komt niet meer voor als huurder. Blijkbaar is hij dus overleden of vertrokken. Als huurder van no. 10 volgt Samuel LAMSVELD Femmetje op.

Samuel LAMSVELD is een kleinzoon van de grofsmid Jan van LAMSVELD te Leiden en zoon van Willem LAMSVELD, boekbinder. Op 18.12.1686 trouwde deze Willem met Catharina LANCKHOFF, in de wandeling "Truytje" genoemd. In 1687 wordt hij poorter en vestigt zich te Amsterdam op een mij onbekend adres. Hij overlijdt te Amsterdam op 8.6.1703. Tuytje blijft achter met hun enig kind, Samuel, geboren 30.1.1695 en dan dus 8 jaar oud. Reeds op 29.5.1705 hertrouwt Tuytje, wederom met een boekbinder. Deze is Jan GRAAL, wonende aan de Leliegracht en weduwnaar van Sara GERRITS.

Reeds in 1702 had Willem LAMSVELD kas no. 11 gehuurd van de Nieuwe Kerk. In 1729 betaalt GRAAL daarvoor de huur "ten behoeve van de Weduwe LAMSVELD". De kas ligt naast no. 10, wat relatie met het gezin van CASTEL zou kunnen betekenen.

Samuel LAMSVELD wordt opgeleid tot drukker. Als opvolger van Femmetje van CASTEL als huurder van no. 10 betaalt hij de wat hogere huur van f 115,-. Hij is dan blijkbaar nog ongehuwd, want bij zijn huwelijk op 5.9.1738 met Johanna Maria VERBROEK wordt hij niet als weduwnaar vermeld. Hij is dan 43 jaar, zij omstreeks 40. Hun enig kind,

Catharina Anna, geboren 24.6.1739 sterft 3.7.1739. In 1750 blijkt hij brandmeester van wijk 23 te zijn en woont "aan de Nieuwe Kerk, schuin over de Molsteeg". Dit is niet no. 8, waar sinds 1714 William GREEN onafgebroken woont, pas in 1742 opgevolgd door Eduard ALCOCK, daar nog wonende in 1770. LAMSVELD woont dus inderdaad op no. 10. Zijn opvolger heet Philip LINDEMAN. Wanneer hij, op no. 9, overlijdt op 5.8.1763 blijft zijn weduwe als nieuwe huurster, op no. 9 wonen tot aan haar overlijden. Pas dan gaat de huur van no. 9 over op Mr. Johann Rudolph REERSHEMIUS. Maar ook Mr. EGELINK staat al vanaf 1748 vermeld op dit adres.

MR. EGELINK ALS ONDERHUURDER

Mijn gedachten gingen uit naar onderhuur van Mr. EGELINK van de huurder of huurster. Het leek niet waarschijnlijk, dat een bejaarde ambachtsman of diens weduwe zonder meer verhuist naar een veel grotere en duurdere woning. Op no. 9 woonde vanaf 1707 Jan Désiré, dan, vanaf 1713 Elisabeth van DORDSELAAR (Doorselaar ?), weduwe van BOS tot 1718, dan Maria MATS tot 1723 en Balthasar LAKEMAN tot 1729, alle tegen f 187,10 huur.

Het pand no. 9 leent zich goed voor inwoning. Het bestaat uit: sous-terrain (over de gehele diepte), parterre met "winckel" voor en achterhuis, verdieping met voor woonkamer (straatzijde), achter slaapvertrek, zolder en vliering. Behalve op zolder en vliering overal stookgelegenheid (sous-terrain zelfs een grote schouw) en een bedstede. Afzonderlijke wenteltrap achter van sous-terrain naar achterhuis. Vóór (straatzijde) wenteltrap van afgeschoten deel via parterre naar verdieping en zolder, telkens gescheiden door een portaaltje. Naar vliering een ladder. Splitsing in sous-terrain plus parterre en woonverdieping is dus goed mogelijk, ook bij onderhuur door een apotheekhoudende apotheker.

Pand no. 10 is veel kleiner. De voorgevel is 20% kleiner dan van no. 9, het grondvlak ongeveer de helft, door afschuinen van de zijwand. De diepte is ongeveer die van de winckel in no. 9. Boven sous-terrain en parterre is alleen een verdieping, waarboven een smalle vliering. Wenteltrap van parterre via winckel tot verdieping. Ladder naar vlierinkje. Stookgelegenheid parterre en verdieping, bedstede eveneens. Misschien stookgelegenheid sous-terrain. Bij onderhuur is no. 10 groter en comfortabeler. De bestemming van zolder en vliering (voor onderhuurder ?) is niet na te gaan.

Mr. Johannes EGELINK was afkomstig uit Zutphen. Geboren omstreeks 1723 werd hij in Amsterdam opgeleid vanaf mei 1743 door de bekende apotheker Mr. Daniël de VOS. Hij slaagde voor zijn examen op 13.9.1746, werd poorter op dezelfde dag. Tussen die

datum en zijn huwelijk op 8.3.1748 vestigde hij zich blijkbaar "aan de Nieuwe Kerk", waar hij dan woont. Hij trouwt met Maria STANT, wonende aan de Agtergragt. Zij is blijkbaar geen Amsterdamse van geboorte. Uit het huwelijk worden geboren Jan Jacob (11.10.1750) Maria Margaretha (26.1.1752) en Wijnand Albert (30.11.1753, overleden 18.1.1754). Hij zal dus omstreeks 1747 gevestigd zijn. Helaas vermeldt alleen het Herenboekje van 1750 naam en adres van de Amsterdamse apothekers. Femmêtte van CASTEL woont daar dan al vanaf 1729 als weduwe. Egelink zal dus niet de eerste onderhuurder zijn geweest. In 1753 wordt hij nog als gevestigd vermeld. Of hij tussen 1754 en 1763 is blijven practiseren, dan wel is opgevolgd, kon ik niet nagaan. Hij wordt te Amsterdam niet als begraven gemeld.

VAN EGELINK TOT REERSHEMIUS

Een apotheek aan de Nieuwe Kerk, die in 1750 op no. 9 bestond en daar ook was in 1766, doet continuïteit vermoeden. Te bewijzen valt dit vermoeden niet. Wel zijn er, reeds nu, aanwijzingen, die het gat tussen 1750 en 1766 ten dele, mogelijk zelfs geheel, kunnen overbruggen.

Egelink's jongste kind overlijdt 18.1.1754 ter plaatse en hij is dan dus nog gevestigd. Zelf is hij buiten Amsterdam begraven, dit vóór 6.8.1771, wanneer zijn vrouw, dan aangegeven als zijn weduwe, te Amsterdam overlijdt. Zij en haar dochter (huwt 15.11.1711) wonen dan Fluwelen Burgwal, de zoon later (huwt 11.3.1774) Boomsloot. Het gezin schijnt dus ook na 1754 en vóór 1771 te Amsterdam te zijn (teruggekeerd ?).

Egelink's apotheek schijnt op 1 mei 1763 onbeheerd te zijn. Reershemius, toekomstig (onder-)huurder, dan zelf nog onbevoegd, neemt op 15.5.1763 Johann Volhard Syltman als leerling (bediende) aan in deze apotheek. Per 1 mei gaan de huren in. Zelf apotheker geworden op 9.11.1763, ontslaat hij zijn leerling (bediende) na (ruim) het gebruikelijke dienstjaar per 4.9.1764. Hij zet blijkbaar de onderhuur van Egelink voort, want hij trouwt op dit adres op 31.5.1765 met Anna Schoonenberg. Hoofdhuurster blijft Johanna Maria sinds 5.8.1763 weduwe Lamsveld geb. Verbroek. Pas na haar overlijden op 30.10.1766 wordt Reershemius per 1.11.1766 (hoofd-)huurder. Het onbeheerd zijn van de apotheek duidt op het vertrek van Egelink, voor of op 1 mei 1763. De levensvatbaarheid der vestiging kan niet de oorzaak zijn geweest. Zij bleef tot ver in de 20e eeuw voortbestaan. Betreffende een opvolger van Egelink tot vóór de komst van Reershemius bestaan geen aanwijzingen. Blijft ook dan de vraag, waarom Egelink (of opvolger) per 1 mei 1763 vertrok. Een mogelijke, zij het onbewijsbare, reden kan worden afgeleid uit een aantal feiten in de geschiedenis van de familie Lamsveld.

WAS PIETER LAMSVELD BEDOELD ALS OPVOLGER ?

Wanneer Truytje, weduwe van drukker Willem Lamsveld en huurster van kas no. 11 aan de Nieuwe Kerk, hertrouwt met drukker Jan Graal trekt zij bij deze weduwnaar in op de Leliegracht. Deze is maar drie korte stegen (en drie bruggen) verwijderd van de Nieuwe Kerk. Eveneens aan de Leliegracht wonen de gezinnen Pieter Lamsveld-S.J. Bleeker met zoontje Pieter en Jan Lamsveld-Cornelia Verbroek. Na evenals vader en stiefvader drukker te zijn geworden, verhuist Samuel Lamsveld, zoon van Truytje, naar huis no. 10 aan de Nieuwe Kerk. Hij trouwt daar met Johanna Maria Verbroek. Hun buurvrouw is op no. 9, huysvrouw van Castel, zo juist daarheen verhuisd uit no. 10. Castel is een oude hugenotenfamilie. De naam Verbroek, eveneens zuidelijk klinkend, komt in Amsterdam vóór 1702 niet voor.

Onderhuurder van Femmetje is apotheker Mr. Johannes Egelink. Pieter Lamsveld, dan 12 jaar oud, wordt per 1 mei 1758 voor 5 jaren als leerling ingeschreven bij Mr. N. van Buuren. Hij zal dus rijp zijn voor het apothekersexamen in 1763. Reeds op 1.5.1759 gaat hij over naar Mr. Badens, nu voor 3 jaren. Zijn verwacht examen schijnt dus vervroegd op 1762.

De kinderloze Samuel Lamsveld neemt nu in 1761 de (hoofd-)huur van no. 9 over van Femmetje, nu weduwe van Castel. Verwacht mag worden, dat Pieter Lamsveld in dat jaar apotheker wordt. Examen volgt echter niet, evenmin in 1763. Op 5.8.1763 overlijdt dan Samuel en Johanna Maria, zijn weduwe, blijft huurster. Pieter wordt voor wéér een jaar ingeschreven bij Mr. B.v.d.Velde.

Nemen wij aan, dat Pieter bestemd was om opvolger van Egelink te worden als apotheker-onderhuurder in 1763, dan zal de onderhuur tegen 1 mei van dat jaar (huurtermijn) zijn opgezegd. Egelink zal dan tijdig ander emplooi hebben gezocht, maar Pieter blijft in gebreke. Toch heeft hij nog kans, want een opvolger van Egelink wordt gevonden in Reershemius als (wederom opzegbare) onderhuurder. Pieter slaagt echter evenmin in 1764 en gaat dan, weer voor een jaar, over naar Mr. P.R.v.d.Berg. Ook in 1765 doet hij geen examen. Op 10.6.1766 gaat Pieter het nog eens voor een jaar proberen, nu bij Mr. J.D. Schrijduin en dan overlijdt de hoofdhuurster, Johanna Maria Lamsveld-Verbroek en volgt Reershemius haar nu als volledig huurder op. Voor de Kerk, als verhuurder, is hij alleszins aanvaardbaar. Op zijn anteceden ten en die van zijn schoonvader ben ik elders reeds uitvoerig ingegaan. Sindsdien ervoer ik nog, dat zijn vader, de bekende kerkhistoricus en Pastor compri marius in Norden, werd vereerd met een Album amicorum met 127 bijdragen, waaronder van 10 hoogleraren uit Halle. De oorzaken van het falen van Pieter zijn onbekend. Hetzij hij onbekwaam was,

hetzij hij geen passende (en vermogende) vrouw kon vinden. Maar ook andere oorzaken kunnen er legio geweest zijn.

DE VESTIGING VAN MR. PIETER (van) DOORSELAAR

Als zoon van Ds. Johannes van DOORSELAAR werd hij omstreeks 1720 buiten Amsterdam geboren. Poorter geworden 29.7.1746 deed hij te Amsterdam apothekersexamen op 23.8.1746. Reeds op 17.8.1746 was hij gehuwd met Sara Naminck uit Amsterdam. Kerkelijke inzegening te Wormer (door Ds Doorselaar ?), waartoe de moeder der bruid uit Londen overkwam. Een broer, Abraham, was makelaar te Amsterdam en was mogelijk verwant met Apotheker Abraham Doorselaar aldaar.

De vestiging wordt in 1750 vermeld als "N.Z. Voorburgwal, beoosten de Gravenstraat". Zoals nos. 4-11 aan de N. Kerk "West" worden genoemd was rechts van de Gravenstraat dus "Oost". Daar de hoekhuizen afzonderlijk worden vermeld (Brandmeester R. Klattenberg, N.Z. Voorburgwal hoek Gravenstraat) betreft dit dus een pand van de drie tussen hoek Gravenstraat en hoek Zwartehandsteeg. Hij moet daar gevestigd zijn geweest vanaf 1746 tot na 1750 (laatste en enige vermelding in het Herenboekje). Hij, noch zijn vrouw komen daarna voor in Amsterdamse gegevens. Behalve een Weduwe Elizabeth Borst geb. Doorselaar, die van 1713 tot 1716 huurster was van no. 9, heb ik geen verband gevonden met de vestiging van Egelink-Reershemius.

GERAADPLEEGDE BRONNEN:

- Registers ondertrouw, dopen, begrafenissen, poorters Gemeentearchief, Amsterdam.
- Ontfangesten en Uijtgiven Nieuwe Kerk, deel 1710-1808, idem.
- Lijste der Namen en Woonplaatsen van de apothekers volgens het jaar hunner promotie (in Naamwijzer, waarin ver toond worden de plaatzen van haar Ed. Gr. Achtb. Heeren Regeerders & der Stad (enz.) bij Petrus Schouten, ordinaris Drukker van de naamwijzer der Magistraats e.a. Personen, ten huize van Salomon Schouten, Boekverkoo per in de Kalverstraat, Jaar 1750, Gemeente Archief Amsterdam).
- Register leerlingen bij Apothekers, Colleg. Medicum, idem. Proefboek Apothekers, Colleg. Medicum, 1638-1793, idem. Ph. W. 1938, No. 52.
- Ligterink, Dr. J.H.: Een 18e eeuwse Apotheker vestigt zich, Bulletin Kring Benelux Gesch. d. Pharm. 58 (1980) 27 e.v.
- Wittop Koning, Dr. D.A.: Compendium v.d. Gesch. v.d. Pharm. v. Nederlanden, K.N.M.P. 1986, p. 240.
- Album amicorum des Theologiestudenten Adrian Reershemius 1720-1725 (Antiqu. Utrecht).

voorgeschiedenis

Alvorens in vijf artikelen de geschiedenis van het Pharmaceutisch Weekblad te schrijven, zou ik willen nagaan wat er vóór 1864 aan Nederlandse farmaceutische tijdschriften is geweest. Aangezien ik in het gedenkboek van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie reeds een volledig overzicht daarvan heb gegeven [1], zal ik hier slechts de tijdschriften noemen die later in verband moeten worden gebracht met de geschiedenis van het Pharmaceutisch Weekblad.

Oudste farmaceutische tijdschriften

De artsenijsbereidkunde is in de oudste tijdschriften een sterk verwaarloosd onderdeel van publikaties die zijn gewijd aan de geneeskunde. Tijdschriften als 'Verzameling van genees-, heel- en artsenijskundige aanmerkingen' (1755-1756), 'Kweekschool der Artsenijskunde' (1759-1773), 'Geneeskundig tijdschrift of verzameling van Ontleed-, Heel-, Artsenij- en Natuurkundige waarnemingen en nieuwe ontdekkingen' (1767-1770) en 'Genees-, Heel-, Artsenij- en Vroedkundig Magazijn' (1782) bevatten slechts zeer weinig farmaceutische artikelen.

Het was de Amsterdamse apotheker P.J.

Figuur 1
P.J. Haaxman,
oprichter en redacteur van een reeks farmaceutische tijdschriften

Figuur 2
Het eerste nummer van de Berigten van de Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Pharmacie

De Redactie aan den Lezer.

Bij den aanvang van deze berigten heeft de Red. gemeend, een enkel woord aan hare lezers te moeten rigten, ten einde hen bekend te maken met de bedoeling der Maatschappij met deze uitgave, en opdat iedereen al dadelijk moge weten, wat hier geplaatst, gezocht en gevonden kan worden.

Reeds tijdens de oprigting der Maatschappij was men zoo zeer overtuigd van de belangrijkheid van zoodanig blad, dat het denkbeeld tot de uitgave van hetzelfde bepaaldelijk in de allereerste statuten werd opgenomen, niettegenstaande de volledige overtuiging bestond, dat er voor het oogenblik nog niet aan de verwezenlijking van het plan kon gedacht worden. Thans echter, nu wij ons verheugen mogen in het bestaan, en den aanvankelijken bloei der Maatschappij in de verschillende gewesten van ons vaderland, thans is de tijd gekomen om eene proeve dienaangaande te nemen, en zich door de uitkomst te overtuigen, of inderdaad dit middel het meest geschikte is, om de belangen der Maatschappij en die der wetenschap ter kennis van de leden te brengen, en daardoor de belangstelling in, en den ijver voor de nog jeugdige vereniging van Nederlandsche Pharmaceuten op te wekken en aan te kweken.

Uit de opgave, vervat in het Zesde Hoofdstuk der Wet, blijkt, wat al dan niet geschikt is, om in deze berigten te worden opgenomen. Intusschen dat hier vermeld te worden, dat in de vergadering van Hoofdbestuurders d. d. 6 Junij l.l., besloten is, om zoodanige ingezonden stukken, wier uitgebreidheid de bekrompene ruimte, waarover de Red. kan beschikken, te buiten gaat, ter plaatsing te zenden aan den Medehoofdbestuurder P. J. HAAXMAN, ten einde in het eerstvolgende nummer van het onder zijne redactie uitgegeven wordend Tijdschrift voor Schei- en Artsenijsbereidkunde te worden opgenomen: zullende er alsdan in de berigten verslag gedaan worden van die inzending, alsmede van het nummer, waarin de stukken geplaatst zijn, gepaard met eene

Kasteleyn (1746-1794) die in zijn 'Chemische oefeningen voor de beminnaars der scheikunde in het algemeen en de apothekers, fabrikanten en trafiekanten in het bijzonder' (1785-1788), de nieuwe scheikunde van Lavoisier onder de Nederlandse apothekers bekendheid wilde geven. Na zijn vroegtijdige dood werd het werk voortgezet door Nicolaas Bondt en Johan Rudolph Deiman onder de titel 'Chemische en physische oefeningen voor de beminnaars der schei- en natuurkunde, in het algemeen ter bevordering van industrie en oeconomiekunde en ten nutte der apothekers, fabrikanten en trafikanten in het bijzonder' (1792-1797) en vervolgens nog twee jaar door de Utrechtse apotheker Pieter van Werkhoven (geb. 1792) als 'Nieuwe chemische en physische oefeningen' (1798-1799). Deze tijdschriften waren dus meer chemisch dan farmaceutisch.

Dan valt er in de Franse tijd een stilte, die pas na het verschijnen van de Pharmacopoea Belgica (1823) zou worden verbroken door de 'Schei- en Artsenijmengkundige Bibliotheek' (1824-1834), verzameld door Bernardus Meylink (1796-1862), apotheker en chemist te Deventer. Het tijdschrift wordt als 'Nieuwe Schei-, Artsenijmeng- en Natuurkundige Bibliotheek' voortgezet tot 1840. Als doel van de uitgave geeft Meylink onder andere aan "mijne kunstbroeders met de schei- en artsenijsmengkundige vruchten, welke vooral Frankrijks en Duitslands bodem oplevert, bij voortduring bekend te maken". Hij zal echter ook "de dienstige bouwstoffen van onzen Vaderlandschen grond met graagte opnemen".

Aansluitend verschijnt nu het 'Chemisch-Pharmaceutisch Archief' (1840-1842), met als redacteurs Dr. J.E. de Vrij (1813-1898), apotheker en docent aan de klinische school te Rotterdam, B. Eickma (1812-1885) en A.F. van der Vliet (1812-1862), apothekers te Rotterdam. Hierin vinden wij reeds enige artikelen van P.J. Haaxman (1810-1888; fig. 1), apotheker te Leiden, later te Rotterdam, de oprichter van hetgeen wij wel als voortzetting van het Chemisch-Pharmaceutisch Archief mogen zien, het 'Tijdschrift voor Schei- en Artsenijsbereidkunde' (1844-1845), dat in 1849 wordt voortgezet als 'Tijdschrift voor Wetenschappelijke Pharmacie' (1849-1867), vervolgens als het 'Nieuw Tijdschrift voor de Pharmacie in Nederland' (1868-1888) en ten slotte, na Haaxmans dood, als 'Nederlandsch Tijdschrift voor Pharmacie, Chemie en Toxicologie' (1889-1901).

NMP

In 1842 komt het tot oprichting van de Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Pharmacie, eerst als een plaatselijke Amsterdamse aangelegenheid, in 1845 uitgroeïend tot een landelijke organisatie. In datzelfde jaar werd de behoefte gevoeld aan eigen 'Berigten van de Ne-

derlandse Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie' (1845-1902; fig. 2). In 1856 komt het tot een samenwerking met Haaxman's tijdschrift, waarin in het vervolg de 'Berigten' van de maatschappij onder een afzonderlijke rubriek worden opgenomen. In de praktijk komt het erop neer dat ze achterin werden bijgebonden. Zodoende werd het wetenschappelijke farmaceutische tijdschrift samen met het verenigingsnieuws gebundeld [2].

Weekbladen

Men zegt dat het Pharmaceutisch Weekblad het eerste weekblad onder de Nederlandse farmaceutische tijdschriften was, maar dat is niet helemaal waar. Daarom moet hier ook nog het 'Weekblad voor Apothekers' worden genoemd, al heeft het nog geen jaar (1853) bestaan (fig. 3). In tegenstelling tot de andere tijdschriften had dit weekblad, evenals later het Pharmaceutisch

Weekblad, de opzet aandacht te besteden aan de sociale kant van het apothekersberoep.

De aanhef van het 'Aan den Lezer' luidt: "Hoewel zij, aan wie door den uitgever van dit weekblad de taak der hoofdredactie werd opgedragen, met hem overtuigd zijn dat er in ons land veel verricht wordt dat leiden kan tot verheffing van den stand der geneeskundigen in het algemeen, — zoo achten zij het toch niet on-tijdig of ondoelmatig, ook den arts-nijbereidkundigen een afzonderlijk orgaan aan te bieden, waardoor hunne belangen kenbaar gemaakt en zij zelve op de hoogte kunnen worden gehouden van hetgeen er wetenswaardigs voor hen in en buiten ons Vaderland voorvalt".

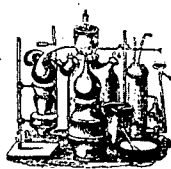
Hieruit zou ik willen opmaken dat het initiatief voor het weekblad van de uitgever is uitgegaan. De redacteuren maken zich niet bekend, wel noemen zij een aantal medewerkers die zij hebben aangezocht, en wel H. Toussaint te Alkmaar, A.A.A. van der Kaaij te Doetinchem, Dr. J.H. van den Broek en N.W. de Voogt te Utrecht, H.C. Ochtman te Zierikzee, benevens J.F.T. Frowein, W. Knoops, C.W. Kuijp, B. Miedema, Dr. S.P. Scheltema, J.P.C. van Tricht en Dr. J.J. Woltersom, allen te Arnhem. Gecombineerd met de Arnhemse uitgever (D.A. Thieme) maakt het geheel de indruk een vrij plaatselijke Arnhemse verschijning te zijn.

De deelname was niet groot, het tweede nummer was reeds 14 dagen over tijd wegens onvoldoende belangstelling. In de toenemende belangstelling ziet de redactie dat "ook de pharmaceut bij ons te lande, moede om langer aan den ouden slender te blijven hangen, zijnen stand wil verheffen, tot de hoogte, waarop hij staan moet, als hij ontwaart dat ook onze artsenijbereidkundigen beseffen dat hun maatschappelijk beroep niet bestaat in het machinaal samenmenging of gereedmaken van het door den medicus voorgeschreven recept, maar dat zij door wetenschappelijke ontwikkeling en vorming den stand en zichzelf tot het aanzien moeten doen klimmen, waarop beiden regtmatig aanspraak hebben".

Het blad bevat referaten uit buitenlandse tijdschriften benevens verslagen van de Koninklijke Academie voor Natuurkundige Wetenschappen te Amsterdam, van de Physische afdeling der Academie des Sciences te Parijs en van de Nederrijnsche Maatschappij voor Genees- en Natuurkunde te Bonn. In ingezonden stukken en brieven van 'Oom Jacob' wordt stelling genomen tegen handverkoop en kwakzalverij en tegen gebreken in de opleiding van apothekers en leerlingen. "Vreemd komt het mij voor, dat de Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie (dat wil immers zeggen tot bevordering der belangen der pharmaceuten?) zich niet krachtiger laat hooren. Waarvoor bestaat die anders? Oo ja! tot het indienen van adressen aan de 2e Kamer der Staten Generaal, die naderhand door uitstekende leden (vid in voce Eyckma) krachtig worden genegeerd. Mij dunkt, als zij eens toonde genezen te zijn van die adressenmanie en zij trachtte bij de hooge Regeering eene scherpe wet uit te lokken — want de bestaande schijnt niet voldoende te zijn, op den verkoop

Figuur 3
Het eerste Weekblad voor Apothekers, dat werd uitgegeven van 16 februari tot en met 25 december 1853

WEEKBLAD VOOR APOTHEKERS.

Het blad wordt elke Zaterdag avond uitgegeven. Alle stukken, de Redactie of andere betreffende, worden franco verzonden aan het adres van den Uitgever, of van den Heer H. J. van Kesteren, Boekhandelaar te Amsterdam.

De Abonnementen, voor een Jaar, 1853, 12, per post, f. 12.50. Men abonneert zich bij Boekhandelaars en Postkantoren, doch voor het minder dan een Jaar, op Adressen van 1—5 regels kosten, met het regel, f. 1.50, elke regel meer f. 0.15.

NIE. DEPERANDUM. ROBALES.

AAN DEN LEZER!

Hoewel zij, aan wie door den Uitgever van dit Weekblad, de taak der Hoofdredactie werd opgedragen, met hem overtuigd zijn, dat er in ons land veel verricht wordt, wat leiden kan tot verheffing van den stand der Geneeskundigen in het algemeen, — zoo achten zij het toch niet on-tijdig of ondoelmatig, ook de Arts-nijbereidkundigen een afzonderlijk orgaan aan te bieden, waardoor hunne belangen kenbaar gemaakt en zij zelve op de hoogte kunnen gehouden worden van hetgeen er wetenswaardigs voor hen in en buiten ons Vaderland voorvalt. Het behoeft voorzeker geen betoog, dat in een Weekblad op verre na niet alles, al is het slechts in schets, kan opgenomen worden, ~~was~~ men tot dat wetenswaardige zou kunnen brengen. Zoo veel als mogelijk is zullen wij daarvan trachten te geven, en dat wel zoo spoedig als onze tijd en onze bevestigden geloozen.

Wij wenschen in dit Weekblad op te nemen: Hoofdstukken van verschillende aard, Binnen- en buitenlandse berigten, de Pharmacie, Chemie en verwante wetenschappen betreffende, — Mededeelingen van nieuwe ontdekkingen op dit uitgestrekte gebied. Korte verslagen der zittingen van de Koninklijke Akademie voor Natuurkundige Wetenschappen te Amsterdam, van de Physische afdeling der Académie des Sciences te Parijs en van de Nederrijnsche Maatschappij voor Genees- en Natuurkunde te Bonn. Voor-schriften van nieuwe bereidingswijzen, Letternieuws, Advertentie enz., in 't kort — wat het zuiver wetenschappelijk gedeelte betreft — een beknopte opgave van de Voorberingen in Nederland en het buitenland, daarin gemaakt, met aangeving der bronnen waarmede zij opgaven geput zijn.

Bij onze voorloopige pogingen, om van namen meer of minder bekend op het gebied der Natuurkundige Wetenschappen, medewerking en ondersteuning te erlangen, zijn wij aanvankelijk gelukkig geslaagd en megen wij bijna van allen de goedkeuring van ons plan vernemen.

Ons is medewerking toegesegd door de heeren:

Dr. J. H. van den Broek, te Utrecht.

J. P. T. Frowein, te Arnhem.

A. A. van der Kaaij, te Doetinchem.

W. Knoops, te Arnhem.

C. W. Kuijp, te Arnhem.

B. Miedema, te Arnhem.

H. C. Ochtman, te Zierikzee.

Dr. S. P. Scheltema, te Arnhem.

H. TOUSSAINT, te Alkmaar.

J. P. C. van Tricht, te Arnhem.

N. W. de Voogt, te Utrecht.

Dr. J. J. Woltersom, te Arnhem.

en door nog onderscheidene anderen, die verlangd hebben voornamelijk onbekend te blijven, waaronder wij eenige Hoog-leraren megen tellen.

Hygene en gezondheidszorg mogen wij niet verwachten. In-zigten en belangen zijn vederlei. Van daar het "Nieuw des-berichten". 't Zij een motto, dat later blijkt waarheid te zijn, zoowel in 't algemeen, wat natuurwetenschap, als in 't bijzonder wat ons Weekblad betreft. Wij zullen trachten aanleiding te geven tot de verwezenlijking daarvan.

Wij stellen ons voor, bij de ontvangst van stukken, waarin het een of ander onderwerp, dat of in dit Weekblad of elders ter sprake gebracht is, — bespreekt en aan een beschiedene kritiek onderworpen wordt; — met de meest mogelijke onpartijdigheid te werk te gaan. Wij willen ons bevenen, *spoedig* de buitenlandse berigten meê te deelen en de in te zenden stukken op te nemen, terwijl het ons hoest aangenaam zal zijn van H. H. Secretarissen der Provinciale en Plaatselijke Geneeskundige Commissien, statistieke of andere opgaven te ontvangen.

Wij bevelen deze *aanderneming* ten dringendste in de ondersteuning van alle Pharmaceuten in ons vaderland en van hen die belangstellen in de verheffing en billijke waardering van den Apothekers-stand.

DE REDACTIE.

CHIMIE.

Over een methode om het jodium-gehalte in het in den handel voorkomende jodium en jodium-lucon te bepalen, door Dr. H. P. L. Prof. in de Chemie te Glasgow. Naar zulk een methode had men reeds langen tijd te Glasgow uitgeveerd, als de voornaamste plaats waar kalium-oxiden en jodium uit kelp gefabriceerd, en daar dus zulke proeven dikwijls moesten genomen worden. Daarlijk worden er ongeveer 5000 ton kelp met 100,000 gebragt, en in 1850 kwamen daar tevens 100 ton kelp met 10,000 gebragt, en de vele aanwijzing naar kalium-oxiden. Maar de fabriek bleef zich niet alleen tot Glasgow, men voert ook jodium-fabrikaten te Boroowtown, Greenock en Fallow in Schotland, te Hamilton in Ierland, en te Chirbury en Brest in Frankrijk.

De hier te beschrijven methode om het jodium te bepalen door middel van chloormag kalium is hierop gegrond, dat het chloormag bij aanwezigheid van zouten de volgende ontleding beweest van het jodium kalium en van alle oplosbare jodium-metalen, dat er chloormag kalium en chloormag van het andere metaal geboren wordt, terwijl het jodium in vaster toestand wordt achterblijft. Men neemt het

van vreemde, van geheime, van de beurs exploiteerende en dikwijls, ja veelal, de gezondheid benadeelende geneesmiddelen – dat zij veel meer de belangen der pharmacie zou bevorderen dan door de bijeenbrenging eener simplicia-kast en bibliotheek te Amsterdam, waaraan de buitenleden al bedroefd weinig hebben.” De redactie schrijft in een noot hierbij: “Dat de Maatschappij leeft, bewijst het bericht over hare vergaderingen in ons laatste no., dat sommige afdelingen werkzaam zijn, kan men zien in het tijdschrift van den Heer Haaxman; maar tevens kan zij tamelijk exclusief handelen”.

Pharmaceutisch Weekblad

In 1864 verschijnt dan het Pharmaceutisch Weekblad. De ontstaansgeschiedenis werd door M.L.Q. van Ledden Hulsebosch in het jubileumnummer van 1889 gegeven [3]. Daarin richt P.J. van Eldik Thieme de volgende woorden tot Opwijkstra: “Vriend Centen, uw voortreffelijke uitgever, woonde toen nog in de bescheiden woning op het Rokin te Amsterdam, ik zelf in de Vijzelstraat. Op een Zondagavond – in het voorjaar van 1864 – maakte hij aan de theetafel de opmerking ‘zonderling dat in ons land de apothekers geen eigen orgaan hebben’. Ik zette hem aan tot de uitgave van dergelijk orgaan en noemde Opwijkstra als m.i. geschikte Redacteur. Dit is de eenvoudige wordingsgeschiedenis van het Pharmaceutisch Weekblad”.

Wie waren deze drie: Centen, Van Eldik Thieme en Opwijkstra? D.B. Centen (geboren 1838, overleden 14 juli 1908) was de eerste uitgever van het Pharmaceutisch Weekblad. Hij werd opgevolgd door zijn zoon, eveneens D.B. Centen. Tot 1902 werd de redactie door de firma Centen benoemd en ontslagen.

P.J. van Eldik Thieme (geboren 1840, overleden 22 maart 1907) was apotheker (examen 1861). Hij koos in 1870 een andere werkkring.

Robertus Johannes Opwijkstra (fig. 4; geboren 28 mei 1822, overleden 2 januari 1891) was apotheker te Nijmegen (examen 1843), docent aan de door de gemeente Nijmegen gesubsidieerde opleidingscursus bij de Artsenijmengkundige Vereeniging, aldaar leraar scheikunde aan de RHBS (1865) en aan het gymnasium (1878), lid van het Hoofdbestuur van de NMP in 1884, ere-lid van de NMP (1889) en van de Société de Pharmacie d'Anvers, corresponderend lid van de Deutsche Apotheker-verein en lid van de Geneeskundige Raad voor Gelderland en Utrecht (1865) (zie voor zijn bibliografie het Pharmaceutisch Weekblad van 1889, nr. 1).

Figuur 4
R.J. Opwijkstra,
de eerste redac-
teur van het
Pharmaceutisch
Weekblad

Kunstbroeders

Ik zal de oproep van Opwijkstra aan zijn kunstbroeders nogmaals in zijn geheel laten volgen.

“Een woord aan mijne kunstbroeders.

Een Pharmaceutisch Weekblad voor Nederland! Ik hoop toch, dat zijne verschijning door U met genoegen en belangstelling, dan wel met bevreemding zal vernomen worden. Er is zoo menige klagt, en waarlijk niet zonder reden, opgegaan over de geringe waardeering van onzen stand in ons Vaderland. Niet alleen het oordeel van het groote publiek helt hiertoe

over, maar wij moesten helaas bij de nieuwe wetsontwerpen op de uitoefening der geneeskunst met grooten spijt ontwaren, hoe weinig zelfs de hooge regeering doordrongen is van de waarde van onzen stand en vóór gaat met den pharmaceut de plaats te onthouden, die hem toekomt.

Maar ligt de schuld ook bij ons zelven? Zijn wij niet, het eerst verplicht elk in het bijzonder en naar zijn vermogen grondstoffen bij te brengen, om het gebouw der pharmacie hooger op te trekken en het nieuwen glans en luister te verleenen? Beantwoorden wij aan deze verplichting?

De aanbieding der nieuwe wetsontwerpen heeft althans dit goede verrigt, dat zij de beoefenaren der pharmacie heeft wakker geschud. Talrijk zijn de adressen door pharmaceuten aan 's-Lands Vertegenwoordiging opgezonden; in alle spreekt het bittere gevoel van miskenning, het grievende bewustzijn der teleurgestelde verwachting op eene betere toekomst.

Zoo meenden wij, dat er een gunstig tijdstip geboren was tot het oprigten van een Weekblad, uitsluitend voor den pharmaceutischen stand, een Weekblad, waarin de stoffelijke belangen van den pharmaceut worden voorgesteld en vertegenwoordigd, waarin hij gelegenheid heeft, onder zijne kunstbroeders van zijne gevoelens te doen blijken en als in dagelijkschen omgang met hen te verkeerren.

Gewijd tevens aan de wetenschappen, die met de beoefening der pharmacie in de nauwste betrekking staan, kan zulk een Weekblad dienstig zijn aan het ontwikkelen en verspreiden van nuttige kennis en door eene eenvoudige en beknopte voorstelling der feiten aanleiding geven, om den dagelijkschen vooruitgang der wetenschap te volgen.

Toen de uitgever mij zijn voornemen tot het oprigten van een Pharmaceutisch Weekblad voor Nederland mededeelde, vond ik daarom geen grond hem dit te ontraden. Toen hij mij om de redactie van dit blad verzocht, rezen wel de talloze bezwaren tot eene enigszins voldoende vervulling van die taak als zoovele schrikbeelden voor mijn geest, maar toch ben ik geëindigd met mijne toestemming te verleenen, omdat ik moed schepte uit de overtuiging iets goeds te willen voor den stand, dien ik bekleed, hoogacht en liefheb.

Heb ik gedwaald in mijne opvatting, heb ik mijne verwachting te hoog gespannen? Maar neen, ik wil gelooven aan uwe ondersteuning aan de ijverige medewerking van velen. Dan zou de bloei van ons Weekblad eene krachtige demonstratie worden tegen de miskenning of mindere achting, die onze betrekking ten deel valt.

Op de volgende wijze wenschten wij het Pharmaceutisch Weekblad voor Nederland in te rigten:

Eerst in den regel eene beschouwing over eenig sociaal-pharmaceutisch onderwerp, bijv. artsenijtax, examen, winkelvisitatie enz. Waar men van ons in gevoelen meent te verschillen, zal elke teregtwijzing welkom zijn, elke verbetering met dankbaarheid ontvangen, elke tegenwerping met onpartijdigheid overwogen worden.

Hierop volgen bijzondere mededeelingen en ingezonden stukken. De omvang van dit gedeelte is de maatstaf der medewerking, die wij hopen te vinden.

Dan beknopte uittreksels uit binnen- en buitenlandsche tijdschriften (waarvan ons een groot aantal ten dienste staat), waar noodig met opmerkingen van

onze hand. Verder verscheidenheden op wetenschappelijke gebied, behelzende bijzonderheden, die met ons vak of de daarbij behorende wetenschappen in verband staan.

Ook wenschten wij eene rubriek in te rigten voor eene openlijke correspondentie. Hoe menigmaal ontmoeten wij op onze pharmaceutische loopbaan bijzonderheden, waarover wij gaarne eenig licht verspreid zagen: wij noodigen u uit ze aan ons mede te deelen, opdat wij, waar ook onze wetenschap tot hare verklaring te kort schiet, meer ervarenen tot hare beantwoording uitlokken. Het aangevoerde voorbeeld in dit nummer drukt onze bedoeling in dit opzigt uit. Ongetwijfeld kan deze niet de minst nuttige zijde van het Weekblad worden.

Voor handelsberigten hebben wij ons met een paar binnen- en buitenlandse huizen in verbinding gesteld, ten einde van tijd tot tijd nieuw ingevoerde geneesmiddelen, benevens rijzing en daling van onze voornaamste geneeskrachtige ingrediënten, op te geven. Persoonlijke aangelegenheden, regeeringsbesluiten en buitenlandsche litteratuur zullen al verder hunne plaats vinden.

Eindelijk meenen wij ook, dat ons blad zich als advertentieblad voor apothekers en uitgevers alleszins aanbeveelt.

Zietdaar, waarde lezers, eene schets van hetgeen wij voornemens zijn u te leveren. En nu uwe medewerking? Wat ik aan eenigen uwer persoonlijk schreef, neem ik de vrijheid thans tot allen te rigten: Onthoudt mij Uw vertrouwen niet, verleent mij Uw medewerking, laat mij niet alleen staan op den moeilijken weg, die voor mij ligt. Vooral tot U, jeugdige kunstbroeders, rigt zich mijne dringende roepstem; ga zij niet verloren als die eens roependen in de woestijn. Poogt met mij ons Pharmaceutisch Weekblad te maken tot een hefboom, tot een sieraad voor den pharmaceutische stand in Nederland. Getuige het, dat de werkkring, waarin de Apotheker zich beweegt, ja een winkel is, maar eene ἀποθήκη ene bewaarplaats bij uitnemendheid, alwaar het vertrouwen der medeburgers hem de toebereiding en aflevering opdraagt der doelmatigst ingezamelde, zorgvuldigst bewaarde en nauwlettendst vervaardigde middelen, welke tot herstel van den grootsten schat op aarde zullen dienen. Getuige het, dat voortdurende

wetenschappelijke ontwikkeling een vereischte is voor eene rigtige uitoefening der apothekerskunst.

Zoo spreke men niet eenmaal met een verschoonend medelijden: 'Ut desint vires tamen est laudanda voluntas', maar breke de tijd aan, waarin op ons blad, in kleinheid en nederigheid begonnen, de spreuk der vaderen kan worden toegepast: 'Concordia res parvae crescunt'".

Het is niet de eerste maal dat deze inleiding herdrukt is; in 1889 bij het 25-jarig bestaan en in 1939 bij het 75-jarig jubileum werd immers het eerste nummer van het weekblad als bijvoegsel van het jubileumnummer opnieuw uitgegeven. Dat ik thans toch weer besloot het 'woord aan mijne Kunstbroeders' opnieuw af te drukken, vindt zijn reden in het feit dat Opwijrda beter dan in een van de vorige tijdschriften erin geslaagd is een beeld te geven van de tijd en van de redenen die de uitgave van het tijdschrift rechtvaardigen. Tevens geeft hij een overzicht van de inhoud, zoals hij zich voorstelde die te geven. Terecht zei Van der Wielen in 1939 dan ook: "Moest vandaag wederom een eerste nummer van een nieuw Pharmaceutisch Weekblad verschijnen, moeilijk zou hij, die het bij zijn kunstbroeders wilde inleiden, beter woorden kunnen kiezen dan R.J. Opwyrdá vóór 75 jaar heeft gedaan".

In hoeverre Opwijrda in deze opzet is geslaagd, moge uit de verdere geschiedenis van het Weekblad blijken.

Literatuur

- 1 Wittop Koning DA. Overzicht der Nederlandsche pharmaceutische tijdschriften van 1755 tot heden. In: De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie 1842-1942. Amsterdam: D.B. Centen's Uitgevers-Maatschappij 1948;183-240.
- 2 Wittop Koning DA. 150 Jaar farmaceutische tijdschriften. Bulletin Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux 1977;55.
- 3 Van Ledden Hulsebosch MLQ. Robartus Johannes Opwijrda. Pharm Weekbl 1889;26.

de eerste 25 jaar

Inleiding

Het eerste artikel in deze serie, waarin ik de voorgeschiedenis van het Pharmaceutisch Weekblad besprak, werd beëindigd met het "Woord aan mijne kunstbroeders", waarin de redacteur R.J. Opwijrda zijn plannen voor het Pharmaceutisch Weekblad uiteenzette [1]. In dit tweede artikel zal ik de periode van het redacteurschap van Opwijrda behandelen, die praktisch samenvalt met de eerste vijfentwintig jaar. Opwijrda overleed in 1891. De uitgave is al deze jaren in handen geweest van de firma D.B. Centen.

Formaat en omvang

Het formaat is in de loop van de jaren sterk veranderd, namelijk:

- 1864-1869: 26 × 18,5 cm
- 1869-1873: 31,5 × 19 cm
- 1873-1874: 34 × 22 cm
- 1874-1876: 35 × 23,5 cm
- 1876-1878: 36 × 23 cm
- 1878-1880: 40 × 31 cm
- 1880-1901: 45,5 × 31 cm

In de eerste jaren vond men het formaat te klein; aan dit bezwaar werd tegemoetgekomen door het leveren van een bijvoegsel bij het nummer waarvoor te veel kopij binnenkwam. In 1869 kon, door afschaffing van de Zegelwet op Couranten, het formaat zonder bezwaar worden vergroot. In 1873 kon door de vele advertenties de tekst slechts gedeeltelijk worden opgenomen, zodat werd besloten met ingang van de twaalfde jaargang het Weekblad opnieuw te vergroten, waarbij de vierde bladzijde, in drie kolommen, zoveel mogelijk uitsluitend voor advertenties werd bestemd [2]. In het tweede nummer brachten de apothekers hun bedenkingen tegen deze opzet. Het betrof voornamelijk de omvang en het formaat maar ook het openbaar maken van prijzen. De op handen zijnde wetswijziging zou de omvang snel doen toenemen [3].

Sedert de elfde jaargang (1873-1874) werd een maandelijks bijblad voor apotheekhoudende geneeskundigen bijgevoegd. Dit kwam met de twaalfde jaargang te vervallen en in plaats daarvan zou de derde bladzijde van het eerste nummer van elke maand een bijvoegsel voor genoemde geneeskunstbeoefenaren bevatten, op dezelfde leest geschoeid als het bijblad. Advertenties die de farmacie oneer aandoen, zouden geweigerd worden ("Konden ook andere dagbladen besluiten hun eigen belang in dit opzicht aan het algemeen belang op te offeren, de goede zaak zou er veel bij winnen, want het groote publiek gelooft nog maar al te veel wat gedrukt is.").

Bij de elfde jaargang verscheen tevens als bijlage een farmaceutisch adresboek, dat de intekenaren op de nieuwe jaargang gratis zou worden toegezonden. In 1877-1878 (veertiende

jaargang) verscheen in de uitslaande zijbladen een nieuwe bewerking van dit adresboek.

Bij de vijftiende jaargang werd het formaat opnieuw vergroot omdat sedert de laatste twee jaar de belangstelling, ook door de menigte ingezonden stukken en de binnen- en buitenlands aangeknoopte betrekkingen, in die mate gegroeid was, dat dikwijls de nodige ruimte ontbrak. De prijs werd verhoogd tot f 5,20 per jaar. In de loop der jaren werd het formaat zo groot, dat men de grootte als bezwaar ging voelen.

De eerste jaargang

In 1965, bij het 100-jarig bestaan, heeft de toenmalige hoofdredacteur Van Pinxteren, de moeite genomen de eerste jaargang 1864/65 te analyseren. Ik laat hem graag zelf aan het woord. Hij stelt de vraag: "Heeft het Weekblad zich ontwikkeld in de geest zoals R.J. Opwijrda zich dat heeft voorgesteld, nl. te zijn 'een Weekblad, uitsluitend voor den pharmaceutischen stand, een Weekblad, waarin de stoffelijke belangen van den pharmaceut worden gesteld en vertegenwoordigd, waarin hij gelegenheid heeft, onder zijne kunstbroeders van zijne gevoelens te doen blijken en als in dagelijkschen omgang met hen te verkeerren. Gewijd tevens aan de wetenschappen, die met de beoefening der pharmacie in de naauwste betrekking staan, kan zulk een Weekblad dienstig zijn aan het ontwikkelen en verspreiden van nuttige kennis en door eene eenvoudige en beknopte voorstelling der feiten aanleiding geven, om den dagelijkschen vooruitgang der wetenschap te volgen'."

Van Pinxteren vervolgt dan: "Hieruit blijkt wel duidelijk dat de stichter van ons blad het aanvankelijk voornamelijk als een contactorgaan heeft gezien, waarbij de 'stoffelijke belangen' bovenaan stonden. Wanneer men de eerste band nog eens doorbladert komt men nogal wat polemieken tegen op sociaal-economisch gebied; 't was trouwens voor onze collega's een veelbewogen tijd, waarin een nieuwe wet op stapel stond, een wet die het 93 jaar zou moeten volhouden! Tevreden was men er niet mede, er bleven heel wat onvervulde wensen over. Men ziet het weer: Er is niets nieuws onder de zon! De wetenschappelijke farmacie vindt men in deze eerste band nauwelijks vertegenwoordigd. Enkele stukjes over de bereiding van samengestelde geneesmiddelen of gecompileerde recepten zou men misschien wel 'origineel' kunnen noemen, op de naam 'wetenschappelijke bijdragen' kunnen zij echter geen aanspraak maken. Referaten zijn iets beter vertegenwoordigd, al is het vnl. de Duitse literatuur die wordt gerefereerd, hier en daar voorzien van commentaar van de redacteur" [4].

Opwijrda en de NMP

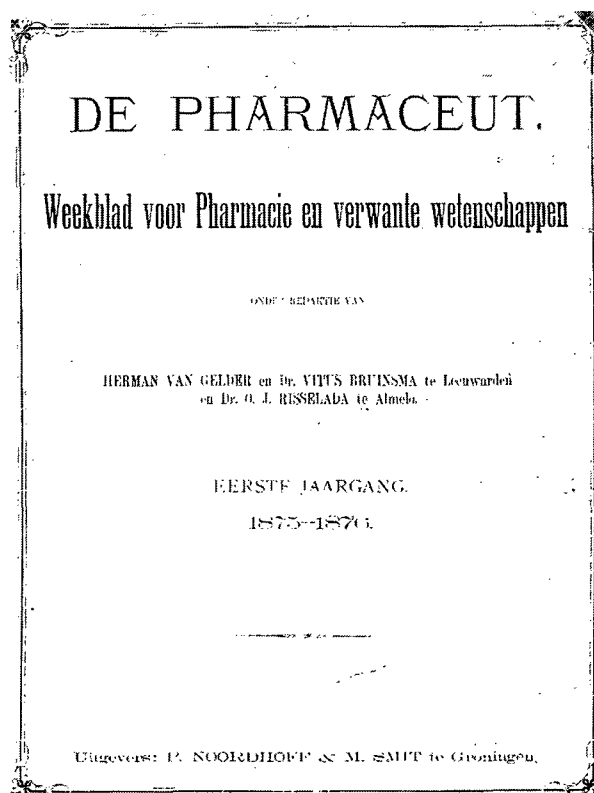
In 1879 begon Opwijrda met het Pharmaceu-

tisch Weekblad zijn actie voor de uitbreiding van de NMP tot een werkelijk landelijke vereniging (de NMP bestond immers in 1864 slechts uit de Departementen Amsterdam, Utrecht, 's-Gravenhage, Leiden, Deventer, Rotterdam en Groningen). Opwijrda deed dit door het houden van jaarlijkse, landelijke bijeenkomsten van apothekers, waarvan de eerste te Nijmegen plaatsvond op 13 juli 1879 en vervolgens te Arnhem, 's-Hertogenbosch, Maastricht, Haarlem en 's-Gravenhage. Nadien werd hiervan verder afgezien en kwam het tot de oprichting van de buitendepartementen van de NMP (1884). De verslagen in het Weekblad van de aan deze bijeenkomsten verbonden rijtoeren per vigilante en van de gezellige maaltijden, zijn de moeite van het herlezen waard.

Na de eerste van deze bijeenkomsten werd Opwijrda, als blijk van waardering, een album aangeboden met de portretten van de deelnemers. Dit is thans in het bezit van de KNMP [5]. Opwijrda bedankte in zijn Weekblad in de volgende bewoordingen: "L.I. Donderdag viel mij een hoogst aangename verrassing te beurt. Ik ontving namelijk een bezoek van de heeren Pillo en Spruyt, apothekers te Arnhem, om mij namens collega's, die de Bijeenkomst op 13 Juli j.l. te Nijmegen bijwoonden, een fraai geillustreerd Album aan te bieden met portretten en inscriptie '13 Juli 1879'. Ik betuig mijn hartelijken dank aan allen, die daartoe bijgedragen hebben, voor dit hoge blijk van waardeering en sympathie, hetwelk mij steeds den dag van echt collegialen zin in herinnering zal doen houden."

Van 1884-1888 maakte Opwijrda deel uit van het Hoofdbestuur van de NMP. Hij heeft ongetwijfeld zeer veel bijgedragen aan de ontwikkeling van de farmacie in Nederland en aan de grote uitbreiding van de Maatschappij.

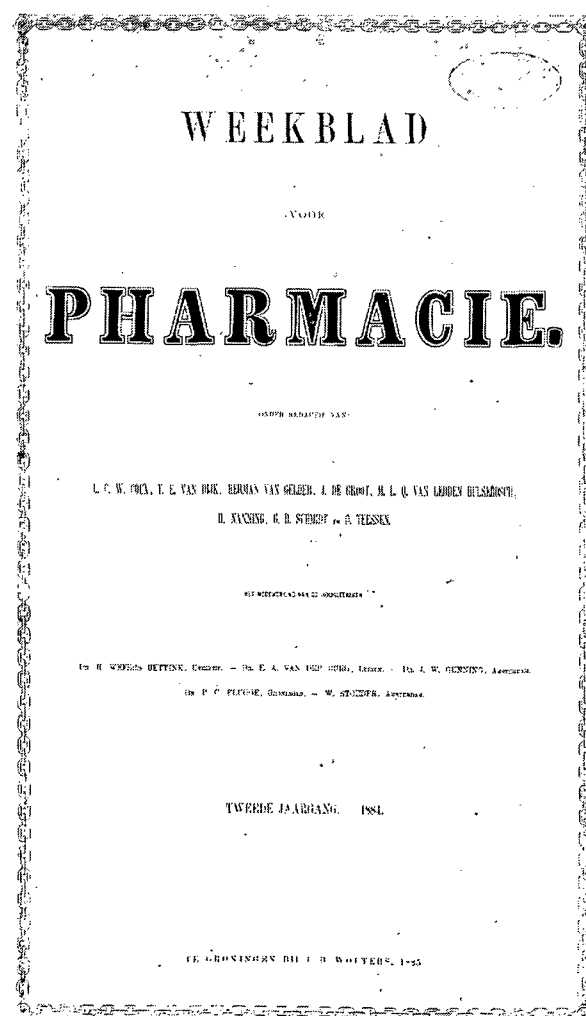
Figuur 1
De Pharmaceut:
1875-1877

Hulde voor de jubilaris

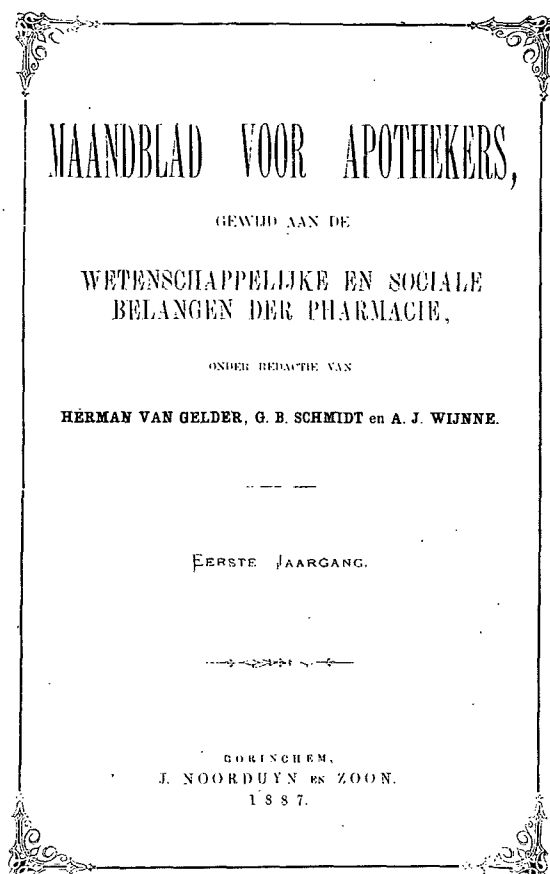
Meer dan 25 jaar, tot zijn dood in 1891, heeft Opwijrda het redacteurschap vervuld. Op on-dubbelzinnige wijze hebben zijn collega's hem ter ere van zijn 25-jarig redacteurschap gehuldigd. Een extra nummer van het Weekblad, getooid met het portret van Opwijrda en gevuld met de verslagen van de redevoeringen en de aanbidding van het huldeblijk waaruit later het Opwijrda-fonds zou voortkomen, levert hier de bewijzen van [6]. Behalve de middelen voor de oprichting van dit fonds kreeg Opwijrda een fraaie zilveren inktkoker met garnituur, voorzien van een zilveren hertengewei met aan de basis eikebladen en vruchten 'en relief'. Het droeg de inscriptie "1 Mei 1889. Aan R.J. Opwijrda. Van zijne vrienden". Voorts kreeg hij een album ten geschenke in donkerblauw fluweel met zilver op snee. De inhoud hiervan is mij niet bekend. Ook werd hij benoemd tot erelid van de NMP.

Uit het verslag in het Pharmaceutisch Weekblad van de hand van Van Ledden Hulsebosch [7] blijkt de waardering van de verschillende sprekers voor het werk van Opwijrda in zijn Weekblad en daarbuiten. Men memoreerde zijn zucht om te trachten het peil van de Nederlandse farmacie te verhogen, opdat het niet lager zou staan dan dat van de wetenschappelijke artsenijbereidkunde in andere beschaafde landen.

Figuur 2
Weekblad voor Pharmacie: 1883-1887

Figuur 3
Maandblad voor
Apothekers:
1887-1888

Concurrenten

Zo bestond dan sinds 1864, naast het 'Nieuw Tijdschrift voor de Pharmacie in Nederland', het 'Pharmaceutisch Weekblad'. Toch vond men dat in de jaren 1875-1888 nog niet voldoende. Driemaal in deze korte periode is een poging gedaan een derde tijdschrift te beginnen.

Het eerste is 'De Pharmaceut' (fig. 1) (1875-1877) onder redactie van Herman van Gelder, militair apotheker, Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden en Dr. O.J. Risselada te Almelo. Als doel werd opgegeven, naast de wetenschap rekening te houden "met het feit, dat een apotheker, hoezeer ook 'man der wetenschap' tevens koopman is". "Maar daarna blijft een niet te enge plaats open voor de 'verwante wetenschappen'. Wij verstaan hieronder – in ruime opvatting – *al* de onderdeelen der natuurwetenschap. Een aantal daarvan zijn werkelijk hulp-wetenschappen voor den Pharmaceut, maar ook die, welke slechts in zeer verwijderd verband staan met de

pharmacie, meenen we niet te moeten buiten sluiten." Bij gebrek aan deelname is het blad na twee jaargangen opgehouden te bestaan.

Zes jaar later werd het 'Weekblad voor Pharmacie' (1883-1887) geboren (fig. 2). Weer was Herman van Gelder een van de redacteurs. In 'ons afscheid' schrijft de redactie "Wij wenschten vooral bij de jongere pharmaceuten de o.i. nog niet voldoende gevestigde meening ingang te doen vinden, dat een apotheker meer dan een koopman is en dat hij in *al zijn pharmaceutische handelingen* toonen moet de beoefenaar te zijn van een wetenschappelijk vak ..." Dit doel is niet bereikt.

Een derde en laatste poging werd in 1887 gedaan, wederom door Herman van Gelder, nu samen met G.B. Schmidt, met het 'Maandblad voor Apothekers' (fig. 3) (1887-1888), dat als vervolg op het 'Weekblad voor Pharmacie' kan doorgaan. Ook in de vorm van een maandblad heeft dit tijdschrift het leven niet langer dan twee jaar kunnen rekken.

Concluderende mogen wij zeggen dat het Pharmaceutisch Weekblad in de eerste 25 jaar naast het wetenschappelijke 'Nieuw Tijdschrift voor de Pharmacie in Nederland' heeft voortbestaan en driemaal de concurrentie met een nieuw opgericht tijdschrift glansrijk doorstond. Zoals de opzet van Opwijrda was – voornamelijk sociaal-economisch werkzaam te zijn – is dat meer dan 25 jaar zo gebleven. De fusie in de volgende periode zou hierin pas verandering brengen.

Literatuur

- 1 Wittop Koning DA. Pharmaceutisch Weekblad: voorgeschiedenis. Pharm Weekbl 1989;124:118-21.
- 2 Wittop Koning DA. Overzicht der Nederlandsche pharmaceutische tijdschriften van 1755 tot heden. In: De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie 1842-1942. Amsterdam: D.B. Centen's Uitgevers-Maatschappij, 1948.
- 3 Van der Wielen P. Het Pharmaceutisch Weekblad 1864-1939. Pharm Weekbl 1939;76:573-6.
- 4 Van Pinxteren JAC. Ter inleiding. Pharm Weekbl 1965;100:2-6.
- 5 Wittop Koning DA. Een tweetal albums met portretten van Nederlandse apothekers uit de vorige eeuw. Pharm Weekbl 1975;110:222-5.
- 6 Wittop Koning DA. 150 jaar farmaceutische tijdschriften. Bulletin Kring van de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, 1977;55:2-3.
- 7 Van Ledden Hulsebosch MLQ. Robertus Johannes Opwijrda. 1864-1889. Pharm Weekbl 1889;26(1):1-3, 5-6.

de tweede 25 jaar

Van Ledden Hulsebosch

Kunnen de eerste 25 jaar van het Pharmaceutisch Weekblad als geheel de periode-Opwijrda worden genoemd, in de tweede periode van 25 jaar wisselt het hoofdredacteurschap enkele keren. Opwijrda werd 17 januari 1891 opgevolgd door M.L.Q. van Ledden Hulsebosch (fig. 1), die al sinds enkele jaren zijn medewerker was. Uit zijn "Bij het aanvaarden der redactie" in het nummer van 17 januari 1891 [1], ontleen ik het volgende.

"Het officieel aanvaarden van de Redactie van dit blad, waaraan *Opwijrda* de beste krachten zijns levens wijdde, legt mij groote verplichtingen op, en meer dan ooit zal, nu die taak op mijne schouders rust voortaan groote inspanning van mij worden gevorderd om aan de vereerende opdracht van den Uitgever, die ik volmoedig, maar misschien wel wat lichtvaardig op mij neem, naar den eisch der wetenschap, te voldoen. Het redigeeren van een pharmaceutisch weekblad tegelijk met het volbrengen van zijne beroepsbezigheden, die in klimmende mate onzen tijd in beslag nemen, gaat met groote moeilijkheden gepaard en niemand beter dan hij, die *beide* plichten tracht te vervullen is zich bewust van de vele tekortkomingen welke daarvan het gevolg zijn, maar wanneer ik zoo stoutmoedig ben te beproeven, dan reken ik daarbij in de eerste plaats op den algemeenen steun en de welwillendheid der pharmaceuten in Nederland, ... *Wij zullen tienmaal verder komen door elkander te helpen dan door elkander te bestrijden.*"

Ruim 5 jaar heeft van Ledden Hulsebosch de redactie in het voetspoor van zijn grote voorganger gevoerd en wijdde hij zijn beste krachten aan de verspreiding van kennis, collegiale zin en de behartiging van de belangen der farmacie. Het directeurschap van de Amsterdamse Acetylene-gasmaatschappij vorderde te veel van zijn tijd en kracht dan dat het hem mogelijk was, beide betrekkingen tegelijk met het apothekersberoep naar behoren waar te nemen:

Figuur 1
M.L.Q. van
Ledden
Hulsebosch

"Ruim 5 jaar was ik als redacteur werkzaam, om ook met woord en geschrift de Nederlandsche Pharmacie te dienen en hare belangen voor te staan; gesteund door velen, die mij voor gingen of in gelijke richting met mij arbeidden" [2].

Van Itallie

Na een interim-redacteurschap van 1 mei 1896 tot 29 augustus 1896 van Herman van Gelder, trad op 5 september 1896 Dr. L. van Itallie aan (fig. 2). Als programma noemt hij "bevordering der wetenschappelijke beoefening en van de maatschappelijke belangen der pharmacie" [3]. Onder de uitnemende leiding van Van Itallie heeft het Pharmaceutisch Weekblad in zijn nieuwe vorm de inrichting en de opzet gekregen, die het heeft behouden tot nu toe. Met stipte rechtvaardigheid, ook waar de uitingen op maatschappelijk en wetenschappelijk gebied met eigen inzicht niet overeenkwamen, heeft Van Itallie zijn hoofdredacteurschap gevoerd. Hij heeft ervoor gewaakt dat politieke en godsdienstige kwesties een splitsing onder de beroepsgeenoten zouden veroorzaken; hij heeft ervoor gezorgd dat een van de grondslagen waarop een wetenschappelijk en maatschappelijk tijdschrift moet berusten, werd verwezenlijkt, namelijk dat alle stukken die in het tijdschrift worden opgenomen, ondertekend dienen te zijn [4]. Het was onder zijn redactie dat het Weekblad in 1902 orgaan van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie werd, onder opheffing van de Berichten en het Nederlandsch Tijdschrift voor Pharmacie, Chemie en Toxicologie onder redactie van Prof. H. Wefers Bettink (fig. 3).

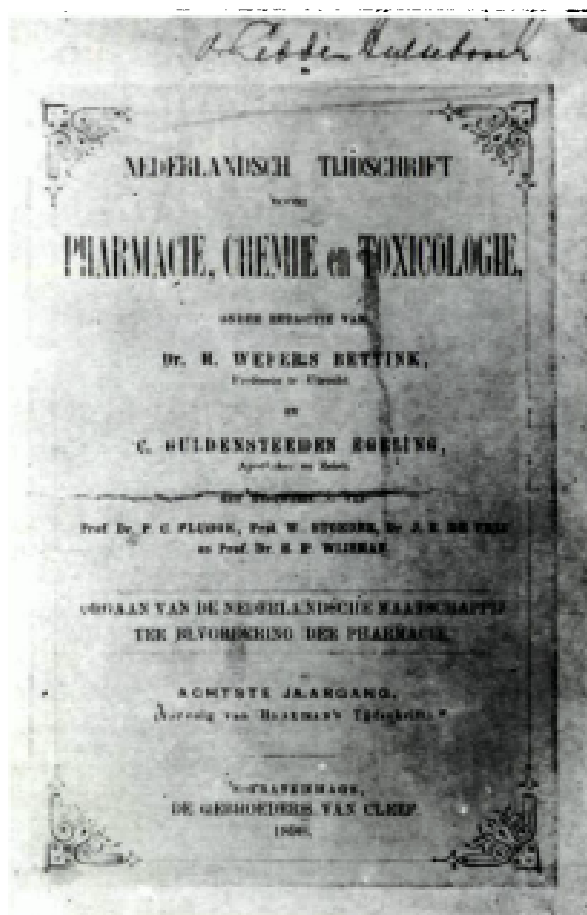
Fusie

Zoals we in het eerste artikel reeds zagen, werden de "Berichten van de Maatschappij" in 1845 voor het eerst uitgegeven [5], in 1902 eindigde de achtste volgrees. De Berichten werden in 1856 samengevoegd met Haaxman's tijd-

Figuur 2
L. van Itallie

Figuur 3
Het Nederlandsch Tijdschrift voor Pharmacie, Chemie en Toxicologie, dat in 1902 fuseerde met het Pharmaceutisch Weekblad

schrift, waarvan de titel veranderd werd in "Tijdschrift voor wetenschappelijke Pharmacie" "tevens bevattende de mededelingen van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie". In 1857 sprak men van "Zoo heeft dan de Maatschappij een orgaan, dat geregeld van hare werking kan doen blijken ..." Men zag het resultaat van de koppeling dus nadrukkelijk als Orgaan van de NMP.

In 1889 was men zonder toestemming van de Maatschappij overgegaan tot uitgave van een nieuw tijdschrift, het "Nederlandsch Tijdschrift voor Pharmacie, Chemie en Toxicologie", met de ondertitel "orgaan van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie". Op grond hiervan werd in 1892 het contract door de Maatschappij opgezegd.

Ingevolge het besluit der algemene vergadering van de NMP te Arnhem op 7 juli 1901, werd op 18 september een overeenkomst gesloten met de uitgever van het Pharmaceutisch Weekblad, waarin belangrijke wijzigingen werden aangebracht in de uitgave, het formaat en de redactie. Algemeen werd de mening gehuldigd dat de Maatschappij niet langer kon volstaan met de uitgave van haar op onregelmatige tijdstippen verschijnende Berichten en dat zij tegenover de zustermaatschappijen in het buitenland op waardiger wijze behoorde op te treden.

Bij de fusie in 1902 werd het Pharmaceutisch Weekblad orgaan van de Maatschappij en dat is tot op heden zo gebleven. De voorwaarde van de uitgever was dat Dr. Van Itallie als hoofdredacteur zou aanblijven, terwijl vanwege de Maat-

schappij een commissie van redactie werd benoemd en de hoofdbestuurder-secretaris ambtshalve lid was van deze commissie. Als mederedacteuren werden naast de hoofdbestuurder-secretaris benoemd Dr. M. Greshoff, M.L.Q. van Ledden Hulsebosc, Dr. N. Schoorl en P. van der Wielen.

In 1902 maakte het courantenformaat plaats voor het kleine formaat, dat tot 1972 zou blijven, eerst in de groene banden, later, na de Tweede Wereldoorlog, in blauwe.

Van der Wielen

In 1907, toen Dr. Van Itallie tot hoogleraar in Leiden benoemd werd, meende hij de hoofdredactie neer te moeten leggen. Prof. P. van der Wielen werd tot zijn opvolger gekozen en deze heeft de functie gedurende bijna 35 jaar vervuld, getrouw aan het programma dat door Van Itallie bij het aanvaarden van het redacteurschap in 1896 was opgesteld: "bevordering der wetenschappelijke beoefening en maatschappelijke belangen der Pharmacie" [6]. De redactie werd in 1906 met een lid uitgebreid, waaraan de beroepsbelangen werden toevertrouwd. Dr. J.J. Hofman heeft deze taak eveneens gedurende bijna 35 jaar vervuld. Typerend voor de te volgen weg is de mededeling in 1907: "De redactie houdt zich aanbevolen voor de toezending van berichten, van elke aard (personalia, rechterlijke uitspraken, verslagen van vergaderin-

INHOUD VAN HET JUBILEUM-NUMMER 1864—3 APRIL—1914.

Ter Inleiding	blz. 301
M. L. Q. VAN LEDDEN HULSEBOSCH, 1864—1914. Een stuk geschiedenis van het Pharmaceutisch Weekblad voor Nederland	" 302
L. VAN ITALLIE. De Wetgeving sedert 1864	" 307
J. J. HOFMAN. De Maatschappelijke positie der Apothekers voor 50 jaar en thans	" 325
J. F. SUYVER. Het Pharmaceutisch Weekblad en de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie	" 336
HERMAN VAN GELDER. De Bestrijding van de Kwakzalverij gedurende de laatste vijftig jaren	" 342
E. VERSCHAFFELT. Vijftig jaar Pharmacognosie	" 351
N. SCHOORL en J. J. L. ZWIEKER. De Pharmaceutische en Analytische Chemie in de laatste vijftig jaren	" 360
Dr. H. WEFERS BETTINK. Gerechtelijk natuurwetenschappelijk onderzoek in de laatste 50 jaren	" 366
W. C. DE GRAAFF, Lector aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Het Nederlandsch Uro-Chemisch onderzoek in de laatste halve eeuw	" 378
H. L. VISSER. Schets van de ontwikkeling van het voedingsmiddelenonderzoek in Nederland van 1864—1914	" 400
J. S. MEULENHOF. De Pharmacotherapie en de receptuur in de laatste vijftig jaren	" 422
P. VAN DER WIELEN. De ontwikkeling van het onderzoek en de bereiding van geneesmiddelen gedurende de laatste vijftig jaar	" 449

Figuur 4
De inhoudsopgave van het jubileumnummer ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan

gen, sociale aangelegenheden, enz.) geschikt om in het Weekblad te worden opgenomen”.

Op 3 april 1914 (jaargang 51, nr. 14) verscheen het “Jubileum-nummer 1864-3 April 1914”. Hiervan zijn apart gebonden exemplaren gemaakt, goud op snee. Van der Wielen schrijft hierin: “De redactie meende niet beter te kunnen doen dan te trachten in het feestnummer van heden overzichten op te nemen der ontwikkeling gedurende den tijd dat het Weekblad bestond, van die maatschappelijke verschijnselen en van die wetenschappen, waarmede de apotheker in hoofdzaak bij de uitoefening van zijn beroep in aanraking komt”. Aangezien deze artikelenreeks een uniek overzicht geeft van de ontwikkeling van de farmacie in de jaren 1864-1914, is de inhoud weergegeven in figuur 4.

Als conclusie kan ik stellen dat de belangrijkste gebeurtenis in de tweede 25 jaar van het Weekblad, de fusie in 1902 met het Wetenschap-

pelijk Tijdschrift en de Berichten van de Maatschappij is geweest. Toen werd het Pharmaceutisch Weekblad officieel orgaan van de NMP.

Literatuur

- 1 Van Ledden Hulsebosch MLQ. Bij het aanvaarden der Redactie. Pharm Weekbl 1891;27(38).
- 2 Van Ledden Hulsebosch MLQ. Tempora mutantur ... Pharm Weekbl 1896;33(19).
- 3 Van Itallie L. Bij ons optreden als Redacteur ... Pharm Weekbl 1896;33(19).
- 4 Wittop Koning DA. Overzicht der Nederlandse pharmaceutische tijdschriften van 1755 tot heden. In: De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie 1842-1942. Amsterdam: D.B. Centen's Uitgeversmaatschappij, 1948:183-240.
- 5 Wittop Koning DA. Pharmaceutisch Weekblad: voorgeschiedenis. Pharm Weekbl 1989;124:118-21.
- 6 Van der Wielen P. Bij de aanvaarding van het Hoofdreducteurschap. Pharm Weekbl 1907;44:1206-7.

de derde 25 jaar

De Eerste Wereldoorlog

Dit vierde artikel over 125 jaar Pharmaceutisch Weekblad beslaat de periode 1914-1939. Hierin valt de Eerste Wereldoorlog, waarin Nederland neutraal zou blijven. Het Pharmaceutisch Weekblad bleef voortbestaan, in hetzelfde formaat en met dezelfde hoofdredacteur, Prof. P. van der Wielen. Alleen het papier werd slechter.

Men heeft mij verzocht iets dieper in te gaan op deze oorlogsjaren en de invloed daarvan op de Nederlandse farmacie. Ik zou hiertoe eerst

J. F. Suyver, secretaris van de NMP, aan het woord willen laten met een deel van zijn jaarverslag over 1914 [1]:

“In de eerste kritieke dagen van Augustus meenden alle groothandelaren in geneesmiddelen zich te moeten dekken tegen mogelijke verliezen, door eene prijsverhooging van 20 pCt. op alle artikelen. Zulk eene verhooging was op dat oogenblik niet gemotiveerd en kon slechts medewerken tot het verergeren der paniek, die allerwege heerschte. Waar onze Regeering daarin terstond met krachtige hand

Figuur 1
Prof. P. van der
Wielen

ingreep, door een wet in het leven te roepen tegen prijsverhoging van voedingsmiddelen, meende het Hoofdbestuur, dat het noodzakelijk was op dezelfde wijze ook tegen de prijsverhoging van geneesmiddelen stelling te nemen. Een verzoek aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel de genoemde wet ook toepasselijk te verklaren op geneesmiddelen, viel terstond in goede aarde en op verzoek van Z. E. werd door het Hoofdbestuur een lijst opgemaakt, waarop een aantal geneesmiddelen werd aangegeven met den maximumprijs, waarvoor deze door groot-handelaren aan apothekers en door apothekers weder aan het publiek mochten geleverd worden. Deze lijst werd terstond daarop door den Minister van kracht verklaard.

De maatregel had het gewenschte gevolg en zeer spoedig na de uitvaardiging werd de algemeene verhoging der prijzen door de groothandelaars ingetrokken.

Het door alle landen afkondigen van uitvoerverboden had intusschen ten gevolge, dat sommige geneesmiddelen ondanks de uitgevaardigde lijst van maximumprijzen, die gedurende een paar maanden niet gewijzigd werd, toch belangrijk in prijs verhoogd werden, zoodat deze lijst langzamerhand haar betekenis verloor en sommige daarop vermelde prijzen door niemand konden worden gehandhaafd. Het Hoofdbestuur vond hierin aanleiding den Minister eenigen tijd later hierop te wijzen en Z. E. te verzoeken de lijst wederom in te trekken. Zulks geschiedde in het begin der maand October. Het vertrouwen, door den Minister bij zijne beschikking uitgesproken, dat van deze intrekking geen misbruik zou worden gemaakt, werd niet beschaamd: van ongegronde prijsverhogingen kan, in het algemeen genomen, geen sprake zijn, al zijn sinds dien belangrijke prijsverhogingen aan de orde van den dag geweest. Zulks vond echter zijne verklaring in de groote vraag naar sommige artikelen, in verband met den geringen invoer.

De lijst van maximumprijzen heeft als preventieve maatregel tegen ongegronde prijsverhoging ongetwijfeld zijn nut gehad.

In den aanvang van Augustus richtte het Hoofdbestuur een adres aan den Minister van Binnenlandse Zaken, houdende het verzoek maatregelen te overwegen, om te voorkomen, dat de betreffende geringe voorraad van geneesmiddelen met speculatieve oogmerken of voor andere doeleinden zou worden vastgelegd, waardoor belangrijke geneesmiddelen in de apotheken zouden kunnen gaan ontbreken, terwijl deze nog wel in handen van de tot artseneijbe-reidkunst onbevoegden zouden zijn. Of dit verzoek tot het nemen van dergelijke maatregelen geleid heeft, is niet bekend geworden. Wel kan met ingenomenheid worden vermeld, dat de meeste groothandelaars in deze richting hebben medegewerkt en door beperking der afgeleverde hoeveelheid van geneesmiddelen er toe hebben bijgedragen, dat zooveel mogelijk ieder apotheker steeds de noodige geneesmiddelen kon betrekken, zij het ook soms slechts in kleine hoeveelheden. Van een bepaald gebrek aan geneesmiddelen is dan ook, behoudens enkele uitzonderingen, geen sprake geweest, al is op enkele oogenblikken het gevaar van het ontbreken van sommige belangrijke geneesmiddelen zeer dreigend geweest. Niet genoeg te waardeeren is de houding onzer Regeering, die het mogelijk maakte, dat door bemiddeling van

's Rijks Magazijn van Geneesmiddelen alle geneesmiddelen, die hier te lande benodigd zijn, regelmatig kunnen worden betrokken.

De geringe voorraad geneesmiddelen hier te lande bij het uitbreken van den oorlog en de moeilijkheid van aanvulling daarvan, deed plotseling op de scherpste wijze gevoelen, hoezeer ons land in dit opzicht van andere landen, in hoofdzaak van Duitschland, afhankelijk was. Er werd dan ook terstond, evenals in tal van andere landen, de behoefte gevoeld maatregelen te nemen om, meer dan tot dusver het geval was, de meest noodzakelijke producten hier te lande te kunnen vervaardigen. Uit den aard der zaak was het niet mogelijk, om terstond den juisten weg daartoe aan te wijzen. In een conferentie met het Dagelijksch bestuur der Nederlandsche Chemische Vereeniging, waaraan, behalve het dagelijksch Bestuur onzer Maatschappij, ook enkele vertegenwoordigers van de Nederlandsche chemische industrie en van den groothandel in chemicaliën deelnamen, maar waarbij door de toen zeer beperkte reisgelegenheid, slechts enkelen der daartoe uitgenoodigden konden aanwezig zijn, werd terstond de aandacht gevestigd op de hulpbronnen, die onze koloniën zouden kunnen aanbieden en waarvan tot dusver veelal nog slechts weinig geprofiteerd wordt. Als een uitvloeisel der toen gehouden besprekingen werd een adres aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel gezonden, waarin op de uitvoerverboden in Duitschland de aandacht gevestigd werd. Kort tijd later had naar aanleiding van dit adres eene bijeenkomst plaats aan 's Ministers departement, waarbij onze Maatschappij door den Voorzitter vertegenwoordigd was en waarin besloten werd leiding te geven aan allen, die wilden medewerken tot het vestigen van eene meer uitgebreide chemische industrie hier te lande en werd daartoe het ambt van Rijks-nijverheidsconsulent voor de Chemisch-Pharmaceutische Industrie ingesteld. In het begin van October werd hiertoe benoemd de heer H.F. Tillema, algemeen lid onzer Maatschappij."

Om schaarse geneesmiddelen zo goed mogelijk verkrijgbaar te houden, opende het Pharmaceutisch Weekblad een rubriek "Vraag en aanbod". In Amsterdam werd een bureau 'Voortgang handel en bedrijven' opgezet. Het jaar 1916 bracht toenemende schaarste, in het bijzonder van broomzouten en chloras kalicus. Duitse produkten kenden ongehoorde prijsverhogingen. In 1917 was de geneesmiddelennood minder ernstig, behalve voor levertraan. De wapenstilstand in 1918 gaf een scherpe daling van prijzen te zien. Er werd een crisiscommissie ingesteld, die echter na een jaar reeds werd geliquideerd. Ze gaf slechts één mededeling uit, namelijk over de fruitvoorziening. Het Pharmaceutisch Weekblad en de NMP gaven hun medewerking aan de steun aan de door de oorlog getroffen "Belgische collega's in nood", maar de overmaking van het ingezamelde bedrag van f 14.000,— werd in gevaar gebracht doordat de Nationale Pharmaceutique de la Belgique zich schaarde achter plannen om Nederlands Limburg en Zeeuws-Vlaanderen te annexeren [2].

Van der Wielen

Sedert 1907 was Prof. P. van der Wielen (fig. 1)

de hoofdredacteur van het Pharmaceutisch Weekblad. Hij zou dat blijven tot en met het eerste nummer dat na de Tweede Wereldoorlog verscheen. In die periode heeft hij een duidelijk stempel gedrukt op het tijdschrift. In 1914 maakte hij een aanvang met de publikatie van de 'Monumenta Pharmaceutica', herdrukken van publikaties die voor de farmacie van groot belang waren geweest [3-6]. Vanaf het vijfde deel werden deze 'Monumenta' opgenomen in het Pharmaceutisch Weekblad [7-9].

In 1917 dreigde een einde te komen aan het steeds volgehouden principe in iedere aflevering een oorspronkelijk stuk te publiceren. Toen werd het Hoofdbestuur namelijk opgedragen in overleg te treden met de hoogleraren in de farmacie over de uitgave van een op onbepaalde tijden in afleveringen verschijnend Nederlands archief der farmacie, waarin slechts oorspronkelijke stukken zouden worden opgenomen op het gebied van de farmacie en aanverwante vakken. Als gevolg hiervan zouden voor het Pharmaceutisch Weekblad slechts de sociale aspecten, referaten, boekbesprekingen enz. overblijven. Het plan is in 1918 verworpen wegens de hoge kosten die eraan verbonden zouden zijn.

Van der Wielen schrijft het feit dat het Weekblad vrijwel al die jaren het enige farmaceutische tijdschrift in Nederland geweest is, toe aan de onafhankelijkheid van de hoofdredacteur: "Steeds is die onafhankelijkheid bewaard gebleven als een kostbaar bezit, waardoor wij gespaard zijn gebleven voor twee met elkaar concurrerende en elkaar bestrijdende uitgaven". Zou in 1902, toen het Pharmaceutisch Weekblad het officieel orgaan van de NMP werd, een der andere mogelijkheden zijn aangenomen, "dan zou de meest ideale verhouding geweest zijn, dat de hoofdbestuurder-secretaris tevens hoofdredacteur zou zijn van het door de Maatschappij uitgegeven orgaan. In dat geval zou het nieuwe orgaan uitsluitend de denkbeelden der Maatschappij en die van de opeenvolgende hoofdbesturen hebben verkondigd. Kritiek op autoriteiten zou niet toegelaten zijn. Het zou een vrijwel karakterloos geheel zijn geworden, waardoor de noodzakelijkheid van het daarnaast voortbestaan van een, van officiële instanties onafhankelijk pharmaceutisch weekblad alleszins gemotiveerd zou zijn. Door de wijze beslissing van 40 jaar geleden is dit voorkomen. Het bewaren der onafhankelijkheid van het Weekblad is ook na dien tijd niet zonder eenigen strijd mogelijk geweest. Het is bijna steeds binnen een overleg tusschen het Hoofdbestuur en de Redactie gebleven; een paar in den loop der jaren door het Hoofdbestuur gedane publicaties, waardoor verschil van meening naar buiten gebracht werd, hebben geen invloed op de onafhankelijkheid van de redactie van het Pharmaceutisch Weekblad gehad" [10].

In 1921 was het Hoofdbestuur het met deze zienswijze eens: het was van oordeel dat volgens de regels van de Maatschappij zeggenschap en verantwoordelijkheid inzake het Pharmaceutisch Weekblad alleen ten aanzien van het officiële gedeelte bij het Hoofdbestuur berust.

In 1924 werd Dr. J.J.L. Zwikker aangezocht

om een nieuwe rubriek onder zijn hoede te nemen, namelijk de beschrijving van nieuwe werkwijzen in verband met aangevraagde octrooien.

De Apotheek

Sedert 1930 was aan het Weekblad een commercieel en technisch bijblad verbonden voor de farmaceutische industrie en de handel in chemicaliën, drogerijen, verbandstoffen, ziekenverplegingsartikelen enz. Het was op gekleurd papier gedrukt en bevatte wijzigingen in het Handelsregister, prijswisselingen, handelsmerken en zuiver commerciële artikelen. Het werd in 1933 opgevolgd door een zelfstandig tijdschrift "De Apotheek", gewijd aan de handelsbelangen van de apotheker (fig. 2). Het stond onder redactie van J.J. Hofman. Vanaf 1 januari 1936 verviel dit tijdschrift en werd het als geheel afzonderlijk, maandelijks te verschijnen, rubriek "De Apotheek" in het Weekblad voortgezet.

In het eerste nummer van De Apotheek schreef Prof. Dr. D. van Os, algemeen voorzitter van de Maatschappij "Waarheen gaan wij?" Zijn antwoord luidde: "Naar een actie om te komen tot een beter begrip van de plichten, rechten en waarde van een academische opleiding van een apotheker door het publiek; naar een krachtig verzet tegen die organisaties, die een apotheker in zijn positie als wetenschappelijke en zakenman trachten te benadelen; naar een moderniseering van de gebouwen, van de inrichting, van de bedrijfsmethoden der apotheek, maar dit alles met handhaving van het wetenschappelijk peil en de ethische beginselen van den apotheker" [11]. Die woorden hebben na 50 jaren niet veel van hun waarde ingeboet.

Verder moet nog worden genoemd het 'Van der Wielennummer', dat in 1932 verscheen ter gelegenheid van het feit dat Prof. P. van der Wielen 25 jaar hoofdredacteur was. Behalve een overzicht van de ontwikkeling van het weekblad van de hand van Dr. J.J. Hofman en een overzicht van het wetenschappelijk werk van Prof. P. van der Wielen in het Pharmaceutisch Weekblad, van de hand van E.I. van Itallie, bevat het nummer vele wetenschappelijke artikelen van leden en oud-leden van de redactiecommissie. Tevens was een reproductie van het door Lizzy Ansingh geschilderde portret van de jubilaris opgenomen.

Rest ons nog te vermelden dat in deze derde periode twee registers op het Pharmaceutisch Weekblad het licht zagen. In 1920 verscheen het algemeen register op farmaceutische tijdschriften die van 1845 tot 1919 in Nederland zijn verschenen, bewerkt door M.L.Q. van Ledden Hulsebosch. Het omvat De berigten, Haaxmans tijdschrift, Maandblad voor apothekers, De Pharmaceut, Weekblad voor Pharmacie, Pharmaceutisch Weekblad en Ons Orgaan. Het tweede register is het Zaakregister en het Register der oorspronkelijke stukken van het Pharmaceutisch Weekblad voor Nederland over de jaren 1917-1935, samengesteld door Dr. W. van Rijn, dat in 1938 verscheen. De jaargang 1940 bevatte een aansluitend vijfjaarlijks register.

DE APOTHEEK

MAANDELIJSCH BIJBLAD VAN HET
 PHARMACEUTISCH WEEKBLAD.

TWEDE JAARGANG
 1934

IN OPDRACHT DER NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
 TER BEVORDERING DER PHARMACIE, UITGEGEVEN DOOR
 D. B. CENTEN'S UITGEVERMAATSCHAPPIJ, AMSTERDAM.

Een terugblik bij het 75-jarig bestaan van het Pharmaceutisch Weekblad toont een groot verschil met die bij het 50-jarig bestaan. Er is in 1914 geen hoofdstuk gewijd aan de maatschappelijke verhoudingen en deze hebben juist in de hier beschreven 25 jaar een grote invloed uitgeoefend op de ontwikkeling van de fabrieksmatige bereiding en de handel in geneesmiddelen. De chemotherapie, de ontwikkeling der serum- en hormoontherapie, het onderzoek naar vitaminen en de hiermee samenhangende fabrieksmatige bereiding van geneesmiddelen hebben in hoge mate tot deze ontwikkeling bijgedragen. Er is een specialisatie tot stand gekomen. Ook de vooruitgang in de technische hulpmiddelen voor bereiding, onderzoek en aflevering van geneesmiddelen gedurende deze jaren en de hoogte waarop deze zich thans bevinden, vroegen de aandacht. De redactie wilde proberen door middel van door fabrikanten en handelaren zelf opgestelde mededelingen, een juist beeld te geven van de toestand van de fabricatie

van en de handel in alles dat voor het bedrijf van de apotheker van gewicht is. Het denkbeeld dat van de uitgever van het Pharmaceutisch Weekblad is uitgegaan, begroette Van der Wielen met grote instemming [12]. In de volgende nummers werden meer dan 50 van dergelijke mededelingen van fabrikanten en handelaren opgenomen.

Laat ik deze vierde bijdrage besluiten met de woorden waarmee Dr. J.W. Birza bij het 75-jarig bestaan van het Weekblad in 1939 hulde bracht aan de hoofdredacteur: "Zij, die Prof. van der Wielen kennen, weten welk een bevoorrechte plaats het Pharmaceutisch Weekblad in zijn belangstelling inneemt, hoe hem nooit iets te veel is om te bereiken dat dit blad beantwoordt aan het eens gestelde doel en het is zeker niet in de laatste plaats daardoor, dat het onder de binnen- en buitenlandsche periodieken meetelt op een wijze, die onzen Vaderlandschen pharmaceutischen stand met voldoening mag vervullen" [13].

Literatuur

- 1 Suyver JF. Verslag van den Secretaris over den toestand der Maatschappij en hare verrichtingen. Pharm Weekbl 1915;52:913-29.
- 2 Visser HL, Van Itallie V [Brief aan het Bestuur van la Nationale Pharmaceutique de la Belgique]. Pharm Weekbl 1919;56:1277-8.
- 3 De la Condamine M. Sur l'arbre du Quinquina. Amsterdam: P. van der Wielen, 1914. (Monumenta Pharmaceutica I.)
- 4 Smithson Tennant Esq. FRS. On the means of producing a double distillation by the same heat. Amsterdam: P. van der Wielen, 1914. (Monumenta Pharmaceutica II.)
- 5 Sertürner EW. Über das Morphinum, eine neue salzfähige Grundlage und die Mekonsäure als Hauptbestandtheils des Opiums. Amsterdam: P. van der Wielen, 1914. (Monumenta Pharmaceutica III.)
- 6 Mulder GJ. Over de opvoeding van den apotheker. Amsterdam: P. van der Wielen, 1914. (Monumenta Pharmaceutica IV.)
- 7 Anoniem. Monumenta Pharmaceutica V. Carl Wilhelm Scheele. Pharm Weekbl 1915;52:1691-712.
- 8 Van der Wielen P. Monumenta Pharmaceutica VI. De Pharmacie en Pasteur. Balard en de ontdekking van het Bromium. Pharm Weekbl 1922;59:1371-81, 1407-39.
- 9 Van der Wielen P. Monumenta Pharmaceutica VII. Het apparaat van Marsh en zijn ontdekker. 1836-1936. Pharm Weekbl 1936;73:1379-96.
- 10 Van der Wielen P. Het Pharmaceutisch Weekblad veertig jaar orgaan der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie. Pharm Weekbl 1941;78:1293-9.
- 11 Van Os D. Waarheen gaan wij? De Apotheek 1933;1:1.
- 12 Van der Wielen P. 75 jaren Pharmaceutisch Weekblad 1864-1939. Pharm Weekbl 1939;76:301-6.
- 13 Birza JW. 75 jaar Pharmaceutisch Weekblad. Pharm Weekbl 1939;76:493-4.

de vierde 25 jaar

De Tweede Wereldoorlog

In deze vierde periode van 25 jaar valt de Tweede Wereldoorlog, waarin Nederland werd bezet, met alle gevolgen vandien, ook voor het Pharmaceutisch Weekblad. De eerste jaren verliepen nog rustig. Eind 1941 herdacht Van der Wielen het feit dat het Pharmaceutisch Weekblad 40 jaar orgaan van de NMP was [1]. In 1942 was het Hoofdbestuur van mening dat splitsing van de redactie van het tijdschrift wenselijk was, zodat de verantwoordelijkheid voor publikaties op maatschappelijk gebied zou komen te liggen bij degenen die de verantwoordelijkheid voor het beleid van de hele Maatschappij hadden te dragen. De secretaris van het Hoofdbestuur, Dr. J.W. Birza, werd hiervoor aangewezen.

Op 18 april 1942 verscheen het laatste nummer van de 79e jaargang onder redactie van Van der Wielen. Dit nummer was gewijd aan het honderdjarig bestaan van de NMP. Van der Wielen zag nog kans de oprichters van de NMP daarin te eren en de herinneringsmedaille te beschrijven. Hoe plotseling de overval op het Pharmaceutisch Weekblad plaatsvond, blijkt uit het feit dat er al zetsel voor de volgende nummers klaar lag. De uitgever zorgde ervoor dat de auteurs hiervan overdrukken kregen (bijvoorbeeld H. Cohen van zijn artikel "Bouwstoffen voor de geschiedenis der pharmacie in Nederland. De apotheek 'De Vergulde Vijzel' op de Hoogstraet te Rotterdam"). Dit slechts in de vorm van overdrukken bestaande artikel zal nu eindelijk, als hommage aan H. Cohen, die in een concentratiekamp omkwam, in het Pharmaceutisch Weekblad worden opgenomen.

Figuur 1
Prof. Dr. E.H.
Vogelenzang

De naam van het tijdschrift zou tot het einde van het jaar blijven bestaan, onder toevoeging van 'tevens het Nederlandsche Apothekersblad, Officieel Orgaan van de Nederlandsche Apothekerskamer'. Per 31 december 1942 staakte de firma Centen de uitgave. In 1943 verscheen het als 'Tijdschrift voor Artsenijkunde'. Op 17 februari 1945 moest de uitgave hiervan worden gestaakt.

Vogelenzang

Op 9 juni 1945 herleefde het Pharmaceutisch Weekblad (80e jaargang). Van der Wielen kwam toen met een 'vredesnummer', waarin hij "de taak der Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie in de toekomst" behandelde [2]. In "Afscheid en terugkeer" kondigde hij tevens zijn afscheid als hoofdredacteur aan [3]. Prof. Dr. E.H. Vogelenzang (fig. 1) nam de taak van hoofdredacteur op zich, bijgestaan door een commissie van redactie [4]. Het Pharmaceutisch Weekblad verscheen voorlopig eenmaal in de veertien dagen. Uitgever was weer de firma Centen, die dat zou blijven gedurende deze hele periode. Op nummer 8 van 1946 prijkt weer de ondertitel "Orgaan van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Pharmacie". In 1947 kreeg de NMP het predikaat 'Koninklijke' en zo werd het Pharmaceutisch Weekblad het orgaan van de KNMP.

Vogelenzang zou tot eind 1959 hoofdredacteur blijven. Dat onder leiding van een dergelijke persoonlijkheid het Weekblad, vergeleken met dat van vóór 1940, van karakter veranderde, is begrijpelijk. Vogelenzang werd opgevolgd door Prof. Dr. J.A.C. van Pinxteren (fig. 2), voorzitter van de commissie van redactie [5 6]. Aan de lange periode waarin één man als hoofdredacteur geheel of grotendeels voor de verschijning van ons orgaan verantwoordelijk was, kwam toen een einde. Een voltallige commissie van redactie, bijgestaan door een technisch apparaat, zou de draad opnemen.

Commissie van Redactie

In 1955 werden de reglementen van alle commissies van de Maatschappij zo uniform mogelijk opgesteld, zo ook dat van de commissie van het Pharmaceutisch Weekblad. Artikel 2 omschreef de taak van de commissie als "de redactie te voeren van het Pharmaceutisch Weekblad, in overeenstemming met de richtlijnen, gesteld of te stellen door de Algemene Vergadering". De commissie bestond uit zes leden, die door de Algemene Vergadering werden gekozen voor de tijd van drie jaar op aanbeveling van het Hoofdbestuur. Zij waren terstond herkiesbaar. Ieder jaar traden twee leden af, volgens rooster. Hiernaast werden ambtshalve toegevoegd de secretaris van het Hoofdbestuur en het hoofd van de Documentatiedienst van de Maatschappij. De voorzitter van de commissie

Figuur 2
*Prof. Dr. J.A.C.
 van Pinxteren*

werd benoemd door het Hoofdbestuur op aanbeveling van de commissie. Deze trad op als verantwoordelijk redacteur. De secretaris van het Hoofdbestuur trad op als verantwoordelijk redacteur voor de rubriek Officiële mededelingen der KNMP. Het hoofd van de Documentatiedienst was onder meer belast met het verzorgen van de registers. De commissie kon vaste medewerkers benoemen. De Documentatiedienst fungeerde als redactie bureau.

De eerste volgens dit reglement benoemde commissie bestond uit Mevr. Prof. Dr. C.G. van Arkel, Prof. Dr. J.A.C. van Pinxteren, Prof. Dr. F.H.L. van Os, Dr. M.J. Schulte, W.D. Valkis en Prof. Dr. E.H. Vogelenzang. Evenals de andere commissies moest de Commissie van Redactie jaarlijks verslag uitbrengen. Hieruit krijgen we een goed beeld van de moeilijkheden waarmee ze te kampen had. Zo komt in het verslag over 1958 de volgende passage voor: "Onbevredigend blijft de medewerking op het gebied van beroepszaken en economische aangelegenheden. De commissie betreurt het dat veel waardevolle mededelingen de leden der KNMP op andere wijze bereiken dan door middel van het orgaan der Maatschappij". In 1961 luidde het: "De in de Farmacie ook op maatschappelijk gebied levende vraagstukken vinden te weinig hun neerslag in de kolommen van *het Weekblad*". In 1962 volgt een noodkreet: "Men moet vooral goed beseffen, dat het *Pharm. Weekblad* het tijdschrift is voor de Nederlandse apotheker en slechts kan blijven bestaan en aan zijn doel blijven beantwoorden, indien het op de volle

belangstelling en regelmatige medewerking van zijn lezerskring kan rekenen. Niets is meer ontmoedigend voor de commissie dan van tijd tot tijd te moeten merken dat het tijdschrift ongelezen ter zijde wordt gelegd".

In 1963 vormde het Hoofdbestuur een redactiegroep die zich uitsluitend met de verzorging van de maatschappelijke rubriek zou belasten. Hiertoe werd ook een journalist aangetrokken.

Bijzondere gebeurtenissen

In 1964 verscheen de honderdste jaargang, nu weer op wekelijkse basis. De geschiedenis van het Pharmaceutisch Weekblad werd door Prof. Van Arkel in het nummer van 1 januari 1965 beschreven [7]. De Commissie van Redactie meende ter gelegenheid van het ingaan van de 100e band aan het eerste nummer daarvan een bijzonder cachet te moeten geven. Ze heeft daartoe verschillende personen uit haar lezerskring uitgenodigd een bijdrage te leveren. Het was verheugend, aldus Van Pinxteren [8], dat vrijwel ieder van hen aan dit verzoek gevolg heeft gegeven, met het resultaat dat dit jubileumnummer over een aantal afleveringen moest worden gespreid. "Daardoor blijven wij dan nog wat langer in de feestelijke stemming die '100 jaar Pharmaceutisch Weekblad', naar wij hopen, bij alle Nederlandse apothekers teweeg zal brengen."

Rest mij nog te vermelden het zaakregister van het Pharmaceutisch Weekblad 1941-1942, 1945-1955 en een aantal bijzondere nummers, zoals het Prof. Dr. D. van Os nummer (1950;85: 701-64). In 1958 werden de publikaties van het internationale congres der farmaceutische wetenschappen te Leiden gebundeld en apart verkrijgbaar gesteld.

Het van kracht worden, op 1 oktober 1963, van de nieuwe Wet op de Geneesmiddelenvoorziening leverde een extra nummer (1963;98: 789-944). In 1964 verschenen artikelen die waren opgedragen aan Prof. Dr. C.G. van Arkel bij haar 25-jarig hoogleraarschap. Van Pinxteren gaf een analyse van de na-oorlogse periode en zijn visie op de toekomst van het Pharmaceutisch Weekblad, die ik hier laat volgen [8].

"De artikelen van 'algemeen farmaceutisch belang' maken plaats voor publikaties op de meer specialistische gebieden der analytische chemie, biologie, klinische chemie en technologie. Overzichtsartikelen houden de lezer van het Weekblad op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen in de verwante vakken (...).

Aanvankelijk meer de materiële belangen dienende, hebben wij een verschuiving gezien naar de meer wetenschappelijke kant, ja in de na-oorlogse jaren was het tijdschrift bijna uitsluitend aan de bevordering der farmaceutische wetenschap gewijd. Het blijkt soms moeilijk te zijn in één tijdschrift wetenschappelijke en maatschappelijke belangen voldoende tegen elkaar af te wegen. Het is nuttig ons van tijd tot tijd af te vragen of wij met ons blad nog steeds op de goede weg zijn (...).

Wat zal de toekomst voor ons Weekblad brengen? Een vraag die wij wel kunnen stellen, maar niet in staat zijn te beantwoorden. Wel mogen wij enige mogelijkheden noemen. Dan allereerst de vraag of de

apotheker in de praktijk zowel als de specialisten in de vele takken der farmacie niet meer gebaat zouden zijn met een tijdschrift, waarin de wetenschappelijke en maatschappelijke kanten van het vak gescheiden zouden zijn. De wetenschappelijke bijdragen (...) zouden in het gedrang kunnen komen, zelfs voor een deel verloren kunnen raken tussen de bijdragen op sociaal-economisch terrein en de mededelingen die het Weekblad als orgaan der KNMP toch zeker ook moet bevatten. Daar komt bij, dat voor publikaties van wetenschappelijk werk het Nederlands niet de meest geschikte taal is; het Weekblad wil hieraan graag tegemoet komen door publikatie in een der moderne talen te bevorderen.

Men zal er echter goed aan doen in de komende jaren te overwegen of aan het uitgeven van een wetenschappelijke editie naast één, enkel en alleen aan de maatschappelijke belangen gewijd, niet de voorkeur moet worden gegeven, een figuur zoals wij die ook in de loop der jaren bij verschillende buitenlandse tijdschriften hebben zien ontstaan. Te overwegen ware misschien een samenwerking met andere landen van een beperkt taalgebied, opdat aan de verspreiding van de Nederlandse bijdragen een ruimere mogelijkheid wordt geboden. Het is vanzelfsprekend dat een samenvatting in het Engels van een in het Nederlands gestelde publikatie maar een pover surrogaat is voor publiceren in een wereldtaal.

Hoe dan ook, wij zullen binnen niet te lange tijd over deze kwestie een beslissing moeten nemen, willen wij niet het risico lopen, dat onze wetenschappelijke werkers ... elders gaan publiceren, daar, waar zij een grotere kans hebben te worden gelezen."

In de laatste bijdrage bekijk ik in hoeverre hieraan gevolg is gegeven.

Literatuur

- 1 Van der Wielen P. Het Pharmaceutisch Weekblad veertig jaar orgaan der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie 1902 - 1 Januari - 1942. Pharm Weekbl 1941;78:1293-9.
- 2 Van der Wielen P. De taak der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie in de toekomst. Pharm Weekbl 1945;80:3-16.
- 3 Van der Wielen P. Afscheid en terugkeer. Pharm Weekbl 1945;80:16-20.
- 4 Vogelenzang EH. Ter inleiding. Pharm Weekbl 1945;80:29-30.
- 5 Martens HAAJ. Ten afscheid en ten geleide. Pharm Weekbl 1960;95:1-2.
- 6 Commissie van Redactie. Bij het aftreden van de Hoofdre-dacteur. Pharm Weekbl 1960;95:2-3.
- 7 Van Arkel CG. Pharmaceutisch Weekblad 1864-1964. Pharm Weekbl 1965;100:6-15.
- 8 Van Pinxteren JAC. l'Hebdomadaire "Pharmaceutisch Weekblad" à cent ans. Pharm Weekbl 1965;100:2-6.

de afgelopen 25 jaar

Veranderingen

In de afgelopen 25 jaar is er veel veranderd bij het Pharmaceutisch Weekblad. Zo ging men in 1973, na meer dan 100 jaar, met een andere drukker/uitgever in zee, namelijk met De Erven Bohn. In 1946 was de firma D.B. Centen al opgegaan in Uitgeverij C. de Boer Jr. te Hilversum. In het laatste nummer van 1972, maatschappelijke afdeling, schreef de Commissie van Redactie een kort "Ten afscheid" [1]. Het formaat werd gewijzigd in 26,5×19,5 cm en de lay-out werd gemoderniseerd. De scheiding tussen een wetenschappelijke en een maatschappelijke afdeling, die afzonderlijk werden gebonden, werd verlaten. Aan het einde van deze periode van 25 jaar werd het formaat opnieuw gewijzigd in 30×21 cm en de KNMP werd per 1 januari 1989 zelf de uitgever.

In 1966 werd Prof. Dr. J.A.C. van Pinxteren als voorzitter van de Commissie van Redactie opgevolgd door Prof. Dr. F.H.L. van Os. Achtereenvolgens waren voorzitter van de commissie: Prof. Dr. F.H.L. van Os (1966-1972), Prof. Dr. F.W.H.M. Merkus (1972-1978), Dr. J.S.

Meulenhoff (1978-1982), Dr. J.R.B.J. Brouwers (1982-1986) en Dr. Y.A. Hekster (1986-heden). Doordat het Pharmaceutisch Weekblad gedurende de oorlog enige tijd niet kon verschijnen, kwam de 100e jaargang in 1965, en wel met een jubileumnummer; aangezien dit de geschiedenis van de voorafgaande jaren behandelde, heb ik dit reeds in mijn vorige artikel betrokken.

Twee wegen

De laatste periode uit 125 jaar Pharmaceutisch Weekblad wordt vrijwel geheel beheerst door de pogingen van achtereenvolgende Commissies van Redactie om het Pharmaceutisch Weekblad te verbeteren en wel vooral het maatschappelijke gedeelte. Zoals ik in het vorige artikel reeds heb gezegd, zal ik eerst de door Van Pinxteren in 1965 aangegeven mogelijkheden nader bezien. Hij zag de volgende mogelijkheden [2]:

- een tijdschrift waarin wetenschappelijke en maatschappelijke kanten van het vak gescheiden zijn. Van Pinxteren vond dat het uitgeven van een wetenschappelijke editie

naast één die alleen aan maatschappelijke belangen is gewijd, dient te worden overwogen;

- samenwerking met andere landen bij publicatie in de moderne talen. Aangezien voor publikaties van wetenschappelijk werk het Nederlands niet de geschiktste taal is, zou het Pharmaceutisch Weekblad publicatie in één van de moderne talen moeten bevorderen. Voorts ware misschien een samenwerking met andere landen van een beperkt taalgebied gewenst, opdat aan de verspreiding van de Nederlandse bijdragen een ruimere mogelijkheid wordt geboden. We mogen namelijk niet het risico lopen dat onze wetenschappelijke werkers elders gaan publiceren, waar zij een grotere kans hebben te worden gelezen.

Beide wegen zijn door de redactie in de loop der jaren bewandeld.

Maatschappelijke rubriek

Nog onder het voorzitterschap van Van Pinxteren werd in 1965 een poging ondernomen tot reorganisatie van het Pharmaceutisch Weekblad. De redactie komt dan met een maatschappelijke rubriek. Het doel hiervan zou zijn voorlichting te geven over de sociale en economische aspecten van de beroepsuitoefening van de Nederlandse apotheker. Daarbij diende de nadruk te vallen op de meningsvorming, en in mindere mate op de berichtgeving. Er werd een redactiegroep voor de Maatschappelijke Rubriek gevormd, die bestond uit Dr. E.H. Cohen, Dr. G.J. Mulder, Drs. N.A. van der Sluys, Drs. D. Stuurman, Mr. E.D. Harderwijk en Drs. L.M. Kuyvenhoven. Deze redactiegroep sprak de mening uit dat het Pharmaceutisch Weekblad zijn overwegend wetenschappelijk karakter diende te behouden, zodat het aantal tekstpagina's voor de maatschappelijke rubriek niet meer dan een kwart van het totaal zou mogen bedragen. Een splitsing van de beide gedeelten, met als resultaat geheel afzonderlijke tijdschriften voor het wetenschappelijke en voor het maatschappelijke deel, achtte de redactiegroep ongewenst. In 1966 werd de klacht geuit dat de maatschappelijke rubriek nagenoeg alleen werd verzorgd door degenen die dagelijks met de zaken van de KNMP in aanraking kwamen. Men stelde de redactiegroep voor, deze rubriek voortaan op andere wijze te organiseren. In 1967 deelde de redactiegroep mee dat de leden in het vervolg slechts individuele bijdragen zullen leveren.

Structuurwijziging

Een volgende structuurwijziging vond plaats in 1969. C. Knijff werd belast met de verzorging van de maatschappelijke rubriek. De nieuwe voorzitter, Prof. Dr. F.H.L. van Os, en C. Knijff gaven hun mening over deze structuurwijziging in het Pharmaceutisch Weekblad van 1969 [3 4]. Van Os schrijft dan: "(...) Voor mij is het nauwelijks een vraag of in Nederland een wekelijks versijnde geheel wetenschappelijk getint pharmaceutisch periodiek zou kunnen worden uitgegeven. Dit is, gezien de ervaring

tot nu toe, praktisch onmogelijk. Reeds nu heeft de Commissie van Redactie grote moeite de wetenschappelijke rubriek op verantwoorde wijze te vullen, vaak is men geheel afhankelijk van de goede wil van relaties en vrienden om over voldoende materiaal te beschikken. (...) Toch zou een wekelijkse afzonderlijke uitgave van de maatschappelijke rubriek in deze vorm ook nauwelijks verantwoord zijn. Een beslissing in de zin van een splitsing was moeilijk te nemen. (...) De maatschappelijke rubriek zal onder leiding van een ervaren journalist, die hiertoe vele medewerkers uit farmaceutische kringen hoopt te activeren, een meer gevarieerde inhoud worden gegeven; de Commissie van Redactie zal zich vooral op de wetenschappelijke sectie concentreren. Na enige tijd zal opnieuw worden overwogen of tot splitsing in twee afdelingen zal moeten worden overgegaan. Daarbij zal, wat de wetenschappelijke rubriek betreft, ook aan samenwerking met andere landen worden gedacht".

Knijff schrijft, onder de titel "Maatschappelijke rubriek op de helling" het volgende: "(...) In de loop der komende maanden zullen geleidelijk o.m. enkele 'vaste' rubrieken verschijnen, zoals bijvoorbeeld overzichten uit buitenlandse populair-wetenschappelijke tijdschriften; artikelen over bouw, verbouw en inrichting van apotheken; over apotheek en apotheker in de wereld van nu (verzorgd door het bureau van de F.I.P.); over utensiliën e.d. voor de apotheek; over voor apothekers van belang zijnde tentoonstellingen in binnen- en buitenland; over mechanisatie, computers e.d., voor zover van belang voor apotheek en/of farmacie, merk- en lezenswaardige citaten uit het 'PW' van 100 jaar geleden; enz. (...)".

Prof. Dr. F.W.H.M. Merkus

De splitsing van het Pharmaceutisch Weekblad in een wetenschappelijke en een maatschappelijke afdeling, is in de jaren 1971 en 1972 geprobeerd en zelfs zo ver doorgevoerd dat beide afdelingen apart werden genummerd en afzonderlijk werden gebonden. In 1973 werd deze scheiding al weer verlaten.

Speciale nummers

De nieuwe voorzitter van de redactiecommissie, Prof. Dr. F.W.H.M. Merkus, kwam in 1973 met het voorstel speciale nummers van het Pharmaceutisch Weekblad te publiceren, naast de reeds bestaande voor het jaarlijkse KNMP-Congres en het FIP-Congres [5]. Ze zouden aan één wetenschappelijk onderwerp moeten zijn gewijd. Als thema's werden genoemd 'drugs', anti-epileptica en 'radioimmunoassay'.

Al eerder, in 1968, verschenen drie speciale nummers ter gelegenheid van de opening van het KNMP-Centrum, en in 1969 verscheen een nummer ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Groep van Ziekenhuisapothekers. In later jaren zou het aantal thema-nummers sterk toenemen.

Op initiatief van de Commissie Collectieve Voorlichting van de KNMP komt men in 1975 met de Knipselkrant; deze 'beoogt de apotheker een spiegel voor te houden. Een spiegel die laat zien hoe hij – via de pers – overkomt op buitenstaanders'.

De suggestie van Van Pinxteren publikaties in een van de moderne talen te bevorderen, werd in 1979 volledig uitgevoerd door de uitgave van een 'Scientific Edition'. Deze zou zesmaal per jaar verschijnen en uitsluitend verslagen van oorspronkelijk wetenschappelijk onderzoek, die van belang zijn voor een internationaal lezerspubliek, bevatten.

1980 Brengt een ingrijpende verandering in de indeling van het Pharmaceutisch Weekblad, namelijk de scheiding in een algemeen gedeelte en de Mededelingen uit de KNMP.

Beleidsplan

Na al deze pogingen tot verandering constateert de Commissie van Redactie in 1982 dat de maatschappelijke aspecten van de farmacie beter tot hun recht komen. De Commissie kwam in 1984 met een beleidsplan, dat als volgt luidde:

- de Nederlandstalige editie zal zich met name richten op de praktiserende apothekers; farmacotherapie zal de hoofdschotel vormen, aangevuld met analyse, bereiding en maatschappelijke aspecten; oorspronkelijk wetenschappelijk werk zal zo veel mogelijk in de Scientific edition worden geplaatst en er zal meer aandacht komen voor overzichten van nieuwe ontwikkelingen;
- artikelen zullen actiever worden geworven, in plaats van af te wachten wat er wordt aangeboden;
- er komt meer aandacht voor maatschappelijke aspecten van de farmacie; de voorzitter zal maandelijks een commentaar verzorgen;
- de rubriek 'Informatie over nieuwe geneesmiddelen' zal geheel anders worden aange-

pakt; de redactie zal zelf de artikelen schrijven, die veel korter zullen worden en vergezeld zullen gaan van een korte opmerking over de plaats van een geneesmiddel in de farmacotherapie;

- de Scientific edition blijft zich vooral richten op de Nederlandse apothekers, met als tweede doelgroep de internationale farmaceutische wetenschapsbeoefenaars;
- voor de Scientific edition zal een internationaal 'Panel of Referees' worden ingesteld; ook zal een scientific editor worden benoemd;
- de vormgeving van het Pharmaceutisch Weekblad wordt herzien;
- uit de Commissie van Redactie zullen deelredacties worden gevormd voor de Nederlandstalige editie en de Scientific edition; een kernredactie, bestaande uit voorzitter, vice-voorzitter en secretarissen, handelt de lopende zaken af;
- ter ondersteuning van de redactie zal een groot aantal medewerkers worden geworven. De deelredacties werden in 1986 weer opgeheven en vervangen door zes werkgroepen.

Dat de uitvoering van het beleidsplan niet zo voorspoedig verliep, bewijzen enkele passages uit de verslagen over de volgende jaren: "Aan de gebieden analyse, bereiding en maatschappelijke aspecten kon nog niet de gewenste aandacht worden besteed" (1985); "Om meer artikelen te kunnen publiceren op met name het terrein van bereiding, analyse en sociale farmacie, moest actief worden gezocht naar auteurs" (1986); "Deze actieve werving leverde niet veel meer op dan in 1986" (1987).

Samenwerking

Belangrijk zijn de samenwerkingen met de European Society of Clinical Pharmacy, die in 1989 met de Scientific edition zal worden uitgevoerd, en die met het tijdschrift Ziekenhuisfarmacie, die resulteerde in de afspraak dat de inhoudsopgave van Ziekenhuisfarmacie zal worden gepubliceerd in het Pharmaceutisch Weekblad. Ook zullen artikelen die voor een groter publiek dan ziekenhuisapothekers interessant zijn, worden overgenomen.

Rest mij nog de verschijning te vermelden van een aantal speciale nummers.

- 1964: Prof. Dr. C.G. van Arkel 25 jaar hoogleraar.
- 1969: Prof. Dr. E.H. Vogelenzang, afscheid als hoogleraar.
Prof. Dr. J. Kok, afscheid als hoogleraar.
- 1971: Prof. Dr. F.H.L. van Os 25 jaar hoogleraar.
- 1974: Drs. J.F. Kok, afscheid als directeur van de apotheek van de Haagse ziekenhuizen.
- 1975: Dr. J.H.M. Winters, afscheid als voorzitter van de KNMP.
- 1977: FIP. 37e Congres van de Farmaceutische Wetenschappen, 's-Gravenhage.
- 1978: De Nederlandse Farmacopee. Achtste uitgave.
- 1980: Prof. J. Polderman, afscheid als hoogleraar.

- 1981: Prof. Dr. A.W.M. Indemans, 25 jarig bestaan van het Laboratorium der Nederlandse Apothekers.
Prof. Dr. T. Huizinga, afscheid als hoogleraar.
Dr. D.A. Wittop Koning, 70e verjaardag.
- 1983: Prof. J.S. Faber 25 jaar hoogleraar (Scientific edition).

Helaas is er na 1965 geen tienjaarlijks register meer verschenen en is sedert 1973 de rubriek *Personalia* uit het jaarregister verdwenen.

Aanbevelingen

Wanneer we nu het geheel – en wel in het bijzonder het naoorlogse deel van 125 jaar *Pharmaceutisch Weekblad* – overzien, dringen zich, naast de genoemde wensen over de registers, enkele conclusies op.

In 1958 schrijft de redactie: "Onbevredigend blijft de medewerking op het gebied van beroepszaken en economische aangelegenheden. De commissie betreurt het dat veel waardevolle mededelingen de leden der KNMP op andere wijze bereiken dan door middel van het orgaan der Maatschappij" (*Pharm Weekbl* 1959;94:300). Dit geldt ook nu nog. Het *Pharmaceutisch Weekblad* staat nog altijd te veel naast de Maatschappij. Dat is natuurlijk historisch zo gegroeid door de onafhankelijke hoofdredacteur. Het Hoofdbestuur en de (permanente) commissies dienen meer gebruik te maken van het contactorgaan met de leden. Bij urgente gevallen of in gevallen dat het niet raadzaam is dat bepaalde zaken iedereen, ook buiten de KNMP, onder ogen komen, kan dat niet, maar heel vaak kan dat wel.

De samenwerking met het tijdschrift *Ziekenhuisfarmacie* werpt de vraag op of iets dergelijks ook niet met andere groeperingen mogelijk is. Wel lezen we in 1956 bijvoorbeeld: "Over-

drukken van deze rubriek zijn te beschouwen als voortzetting van het vroegere orgaan *Herba*" (*Pharm Weekbl* 1957;92:288). Het mededelingenblad *Foliola*, van de Nederlandse Vereniging voor Geneeskruidenonderzoek, voelt misschien voor een dergelijke samenwerking. De Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, publiceert sedert 1951 een bulletin bestaande uit overdrukken uit het *Pharmaceutisch Weekblad* en het *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*. Hierin vinden ook de Publicaties van de Commissie voor de geschiedenis van de Pharmacie een plaats. Met jaarlijkse themanummers over farmacognosie en de geschiedenis van de farmacie, zouden beide partijen waarschijnlijk gebaat zijn. En zo zijn er nog wel meer groeperingen waarmee samenwerking nuttig zou zijn, zoals de industrieapothekers. Het karakter van het *Pharmaceutisch Weekblad* kan daardoor iets ruimer worden.

Dit was de rijke historie van 125 jaar *Pharmaceutisch Weekblad*. Dat het in een nieuwe jeugd mag voortbestaan [6].

Literatuur

- 1 Commissie van Redactie. Ten afscheid. *Pharm Weekbl* 1972;107:M802.
- 2 Van Pinxteren JAC. Ter inleiding. *Pharm Weekbl* 1965; 100:2-6.
- 3 Van Os FHL. Bij een structuurwijziging. *Pharm Weekbl* 1969;104:888-90.
- 4 Knijff C. Maatschappelijke rubriek op de helling. *Pharm Weekbl* 1969;104:890-3.
- 5 Merkus FWHM. Speciale nummers van het *Pharmaceutisch Weekblad*. Ten geleide. *Pharm Weekbl* 1973;108: 981.
- 6 Commissie van Redactie. 125 Jaar, een rijke historie en een nieuwe jeugd. *Pharm Weekbl* 1989;124:1-7.

D.A. Wittop Koning
Amsterdam

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS DER PHARMACIE IN NEDERLAND*

DE APOTHEEK "DE VERGULDE VIJSEL" OP DE HOOGSTRAET TE ROTTERDAM

Hk. Cohen

Ouderen onder ons herinneren zich een groot aantal apotheken in het centrum van Rotterdam. Toen het begrip ordening nauwelijks bekend was en van een departementale vestigingscommissie geen sprake kon zijn, telden wij alleen al aan de Groote Markt vier of vijf plaatsen, waar de burger onze goede stad zijn geneesmiddelen kon laten gereedmaken; ook de buitenman, voor wien de Dinsdagsche markt een goede gelegenheid bood, om het stadsche leven te genieten, wist daarvan gebruik te maken. Maar ook in de onmiddellijke nabijheid, aan de Hoogstraat, of liever, om de couleur locale te bewaren, op de Hoogstraat, vond men tal van apotheken – in den Naamwijzer van 1822 treft men er niet minder dan 6 aan, toevaltigerwijze alle aan de Noordzijde gelegen. Hierbij was ook die van Johannes Thomee, die het huis in 1773 bewoonde, destijds gemerkt NZ. J 389 – waarover later – en die van Justus de Vrij, den vader van onzen kinoloog Dr. J.E. de Vrij (NZ. K 64).

Vroeger was ik wel eens meer in de gelegenheid, om over een apotheek aan de Hoogstraat te schrijven; dat betrof toen de apotheek van een Rotterdamsch geneesheer in 1603 en wel Mr. Jacob Andries – daarvoor worde verwezen naar het *Pharmaceutisch Weekblad* en het

Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, beide van 1928. In enkele acten wordt Jacob Andries "inwoenende poorter van Rotterdam" medecijn en apothecaris genoemd. Waar uit een notarieele acte blijkt, dat hij inderdaad de geneeskunst uitoefende, zullen we hem als apotheekhoudend geneesheer kunnen beschouwen. Zijn apotheek was goed voorzien; uit de testamenten, die ons van hem en van zijn vrouw van 1603 en 1605 zijn overgebleven, zien we, dat hij ook een bibliotheek bezat, die genoemd mocht worden. Onze dokter, geboren in 1567, woonde in een "huys staende en gelegen aan de zuyt-zijde van de hoochstraet streckende voor vuyte straet tot achter in de haeven", het pand, tot vóór eenige jaren no. 258, later getrokken bij no. 262, welk huis door zijn grootmoeder van vaderszijde in 1538 was gekocht, terwijl het na zijn dood, op 3 Februari 1606, werd verkocht voor 3527 gulden. Hiernaast bezat hij nog andere onroerende goederen en wel eenige tuinen, gelegen aan de Princestraat, verder in Crooswijk, aan de Goutse Rijweg en nog een erfken aan den Groenendael. Gelet op zijn beroep, wagen wij het er op, te veronderstellen, dat de bezitter van al deze tuinen enkele daarvan ten behoeve van zijn apotheek als "cruydhof" zal hebben weten dienstbaar te maken.

* Dit artikel was bestemd voor opname in het *Pharmaceutisch Weekblad* in april 1942, maar is door oorlogsomstandigheden alleen als overdruk verschenen.

Deze meester Jacob Andriesz. behoorde tot een dokters- en apothekersgeslacht. De vreemdeling, die in de 16de eeuw hier ter stede medicijnen van noode had, had veel kans, verwezen te worden naar het huis, genaamd "de Gulden Vijzel" aan de Hoogstraat, waar sedert 3 December 1551 de zaak gevestigd was van Claes "den crunier", zooals hij in de wandeling genoemd wordt, of, meer deftig, als lid van de vroedschap, Nicolaes Willemz. Clinckebel, apothecaris. Deze Clinckebel werd de stamvader, zooals gezegd, van een dokters- en apothekersgeslacht. Reeds zijn zoon, mr. Gregorius Niclaesz., gaat te Rotterdam het doktersberoep uitoefenen, welk voorbeeld navolging vond bij zijn, hierboven genoemden, neef Jacob, den zoon van Marie Claesdochter Clinckebel en Andries Quirijnsz. den Boser, die, na als weduwnaar met Clinckebel's dochter te zijn gehuwd, zijn beroep van bakker verwisselde voor dat van kruidenier en apotheker, blijkbaar een verbetering. Dat in vroeger tijden de apotheker groote bekwaamheden bezat op het gebied der suikerbakkerij, is met veel voorbeelden te staven; van het omgekeerde intusschen, dat een dergelijke beroeps-mutatie motiveert, heb ik nooit eenig spoor kunnen ontdekken.

Onze stadsgeschiedschrijver, dr. Nicolaas Zas, noemt hem, naar ook Bijlsma, eens adjunct gemeente-archivaris te dezer stede, aantekent, den eigenaar van den "eersten en eenige apothekerswinkel binnen Rotterdam". En deze laatste voegt daaraan toe: "Tot op den huidigen dag is in hetzelfde huis een apotheek gevestigd." Hier volgt de oorspronkelijke tekst van Nicolaas Zas, zooals die in zijn Bronnen tot de geschiedenis van Rotterdam is opgenomen. Ter verduidelijking worde opgemerkt, dat het hier het huis betreft, waarin tot aan de ramp, die ten vorigen jare onze stad trof,* de apotheek gevestigd was, onder de firma Wed. Bulterman en Cohen, van onzen collega I.S. Cohen.

Zas zegt dan: "Van dit nu genoemde Elisabethsgasthuys voert de straet aen de rechterzijde van het Stadshuys synen naem, als sijnde daerom genoemd de Gasthuyssteeg, omdat die den eenigen ingang van de Hoogstraet aff nae het Gasthuys was; alsoo de Waegstraet doen noch niet gemaakt en was, verstrekkende naementlijk den thuyne van de Goude Vijzel, synde de huysinge, daer Niesge (Nicolaes), de eerste ende eenige apothekerswinkel binnen Rotterdam onderhieuw, word huyden te daege bewoont bij doctor Nicolaes Zas, aenteykenae van dit nu verhandelde werk."

En zoo zijn wij dan aan een ander bewoner van ons huis "de Vergulde Vijzel" toe gekomen. In de aan de Rotterdamsche regeering gerichte "Opstelling" van Emanuel van Welsenis, gedagteekend 4 September 1706, lezen wij, dat voor ruim veertig jaren "doctor Zas, een man van wetenschappen, en die om zijn groote zwaerlijvigheit altoos zat, en aen de oostkant van 't Stadhuys op den houk wonende, door de Heeren van de Regeringe zijnde aengesogt om een ordentelyke en volmaekte beschrijvinge van dese staet te maecken, hy duysent guldens daervoor eyschte en hem twee hondert zilvere-

ducations geboden zijnde, nam zijn beraet, en was een weynig tydt daerna doot."

Dr. J.Ph. Elias beschrijft in zijn "Overzicht van de Geschiedenis der Geneeskunde in Rotterdam" Zas als iemand van hartstochtelijken aard, die zich om de goede vormen weinig bekreunde, zoodat hij bij de chirurgijns den bijnaam had verworven van "de grofsmid", hoezeer hij overigens om zijn werkzaam aard werd gewaardeerd en de Groningsche hoogleeraar Deusing hem prees als: eruditus, veteranus, experientissimus. Hij was de eerste, officieel door de vroedschap aangestelde, lector anatomiae et chirurgiae; in 1610 te Delft geboren, overleed hij te Rotterdam in April 1663, zoodat hij slechts 53 jaar oud geworden is. Bijzonderheden betreffende zijne apotheek vermocht ik niet aan te treffen.

Met zekerheid is ook bekend, dat het pand aan de Hoogstraat, hoek Waagsteeg, later Stadhuyssteeg, op 5 Mei 1773 bewoond werd door Johannes Thomee, Apotheker; het werd toen aangeduid als NZ. J 389; later droeg dit pand het huisnummer 237.

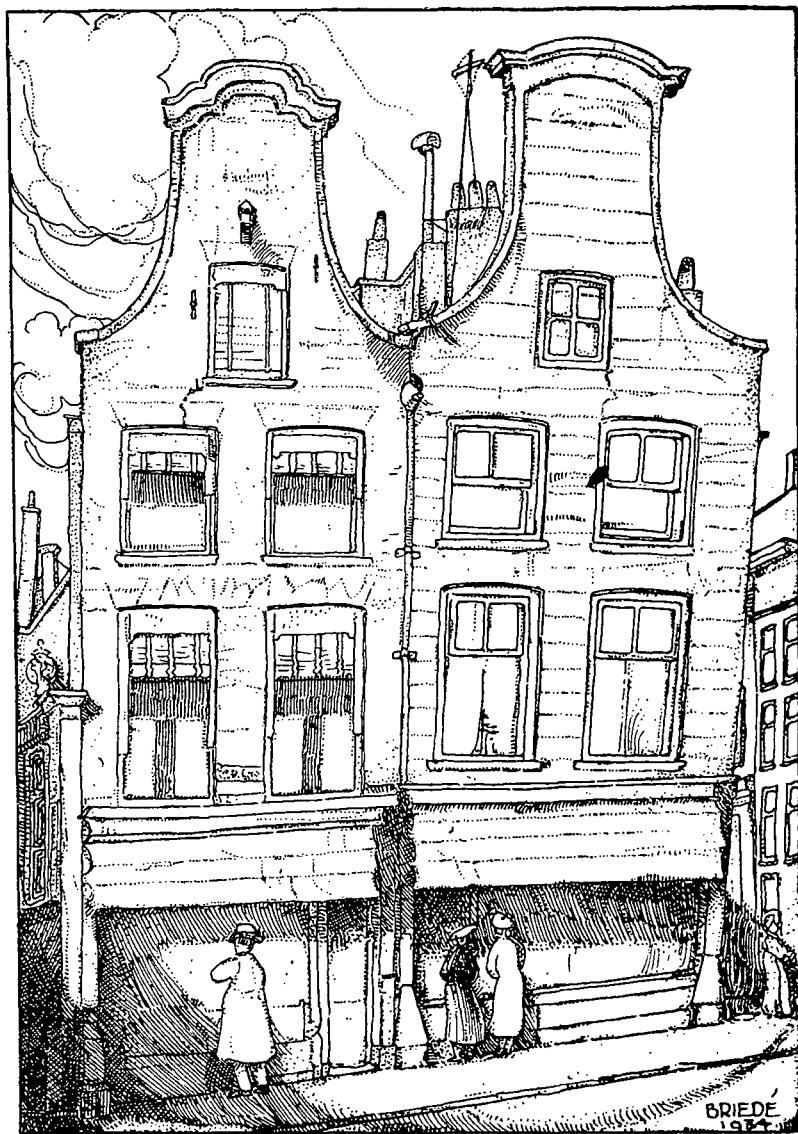
Het was wel eenigszins verwarringwekkend, toen in het Rotterdamsch Jaarboekje 1935 de afbeelding verscheen van het huis "de Vysel", dat echter op verschillende andere plaatsen ook "de Gulden Vysel", "de Vergulde Vysell" werd genoemd en dat gelegen was aan de Hoogstraat 271 — het linker huis op de afbeelding — eertijds aan de Noordzijde op den middeldam met uytgang naar de Lampsteeg — het laatst bewoond door de firma Tekenbroek, vlak dus bij de viaduct *).

Ook dit huis was een echt apothekershuis. Op 8 Mei 1606 koopt Jacques de Back, apothecaris, het. Het is niet zeker, dat deze collega dezelfde is als diegene, waarvan in de Bronnen der Geschiedenis van Rotterdam gezegd wordt: "22 Junii 1658 is binnen Rotterdam overleden Jacob de Back, oppermedicijn, een man vol wijse ervarentheydt, een baecken voor de jeughdt, die de geneeskonste liefhebben, door welkers nagelaten schriften zij onderwesen konden werden."

17 Mei 1629 koopt Dirck Laekens, apotheker, hetzelfde huis, om zijn apotheek, nièt het huis, in Mei 1634 weer te verkoopen aan Samuel de Back. Laekens wordt te anderer plaatse koopman-kruidenier genoemd, wat overeenstemt met den inhoud der verkoopacte zijner apotheek. Hij neemt op zich, de apotheek te verkoopen, alleen een groothandel te mogen drijven en zijn huis aan geen apotheker te zullen verhuren of verkoopen. Hoe hij zijn belofte nakwam, zullen wij spoedig zien.

*) Cliché, met toestemming van den heer Joh. Briedé, welwillend afgestaan door W.L. & J. Brusse's Uitgeversmaatschappij, uitgevers van het Rotterdamsch Jaarboekje.

*Het bombardement van Rotterdam in mei 1940.

Protocol Notaris A. Hofflant. No. 257/154.

Archief der gemeente Rotterdam.

In manieren hier naer volgende soo zijn Dirck Laeckens, apothecaris alhier tot Rotterdam, ter eenre ende Samuël de Back, mede apothecaris alhier, ter andere zijde geaccordeert. Ende hebben met voorbedachten rijpen deliberatie van rade ende sonder persuatie van d'eën off den ander, aengegaen de naervolgende conditien, als te weten; dat den voorn. Laeckens primo Meije inden Jaere XVIe vier ende dertich uut de neringe van appoteecken sall scheijden, sonder dat hij deselve neringe naderhant zijn leven lang geduerende alhier ter stede off elders sall mogen doen int cleijn ofte groot, off ten waere nae de doot vanden voors. de Back, ende dat zijn de Back weduwe was consenteerende, dat hij Laeckens de neringe soude mogen doen; dat oock hij Laeckens alle sijne clanten soo hier ter stede als elders, aende voors. de Back sall transporteren ende overdoen sonder eenige derselver te reserveren ofte te behouden het uuthangbort ende neffens sijne boucken de voors. neringe toucherende, behoudens niettemin aen hem Laeckens de schulden daerinne open ende onbe-

taelt staende. Zall oock hij Laeckens zijn huysinge daerinne hij jedenwoordich woont, genaempt DE VERGULDE VIJSELL, aen niemant ter werelt, appoteecker zijnde mogen verhueren ofte vercoopen omme de neringe voornoemt daer inne te doen, maer deselve huysinge moeten verhueren ende vercoopen op de conditien dat inde selve huysinge geen apoteecker sal mogen wonen ofte de neringe nu ofte immermeer mogen doen, int cleijn ofte groot; sal mede hij Laeckens met opene winckel niet mogen doen de cruydeniers neringe anders als int gros ende met beslooten winckell, voort alle twelcke den voorn. de Back aende voorsz. Laeckens belooft heeft te betaelen, sulcks hij doet mits desen, primo Meije XVIe vier ende dertich (als wanneer hij Laeckens uut de neringe sall scheijden ende hem de Back de clanten ende zijne voors. boucken sall overdoen) de somme van hondert c. g. l. van XL grooten den gulden. Ende voorts alle jaeren ofte Meijedage daer aenvolgende, de somme van vijff ende t'seventich guldens geduyrende soo lange den voorn. de Back int leven sall zijn, off dat de voors. Laeckens ende zijne huysvrouw Clara de Back beide sullen overleden zijn. Ende sall hij de Back bovent geene voorseijt is aenden voors. Laeckens moeten leveren ende doen alle de medicamenten, die hij tot zijn huysgesijn geduerende de voors. de Back de neringe van apoteecken sall doen, van noode soude mogen hebben, sonder iet daervoren te betaelen. Sall oock hij de Back gehouden zijn aen te nemen Meije 1634 voorsz. alle de waeren ende medicamenten, de voors. neringe touscherende geene uutgesondert, sulcx als hij Laeckens int overdoen bij hem ofte in zijne voornoemde winckell zal hebben, mits dat hij de Back daer vooren aenden voors. Laeckens sall betaelen zoo veell als zij contractanten deselve dagelick zijn incoopende.

Voor de naercominge ende voldoeninge vant geene voorsz. is verbinden partijen haer respectie persoonen ende generalick alle haere goederen, geene uutgesondert, subiect den Hove van Holland ende alle andere rechters ende gerechten; renunchierende van alle gratiën, reductiën, relieven ende andere beneficiën van rechten.

(get.) Dirck Laeckens	mij present
(get.) Samuel de Back	(get.) A. Hofflant,
	nots.

Waar was nu die Samuel de Back, aan wien hij zijn apotheek verkoopt, gevestigd? Eenig licht hierop laat de volgende aantekening in het Gifteboek XXII van den 30sten Juni 1631 vallen:

Joris van der Heijde, cruydenier, wonende alhier, geeft Samuel de Back, apothecaris, mede wonende alhier, gift en eigendom van een huis en erf, genaamd "de Keijzerscroom", staande en gelegen aan de Oostzijde van de Hoofdsteege, belend ten Noorden de Houttuin en ten Zuiden Cornelis van Aldewerelt, strekkende voor van de straat tot achter aan Jacob van Velsen, schilder, toe, met twee cassen, een taeffell, cachell, stove, forneusen ende verscheijde andere gereet-

schappen, tot de neringe van cruynierie ende suykerbackerie nodich, ende andere meubelen, enz.

Hier zien we weer opnieuw de relatie van het ambt van apotheker met het beroep van den suikerbakker, als waarop ik indertijd in mijn artikel over: De apotheker in den strijd tegen de weelde (*Pharm. Wbl.* 1930) doelde.

Dirk Laekens heeft zijn woord niet gehouden; het staat vast, dat reeds in 1634 de apotheker Cornelis Pansser de "Vergulde Vysel" bewoonde, waarna wij op 2 Maart 1714 Arnoldus van de Wael als eigenaar en bewoner van het huis aantreffen. Deze schijnt wel al eerder ergens anders gevestigd geweest te zijn; immers, in de jaren 1711, '12 en '13 en daarna 1716-'17 komt hij voor in de "Naamlijst van Dekens en Hooftmannen vant Apothekers gilde tot Rotterdam".

Welke zijn groote bekwaamheden ook mogen geweest zijn, hij geniet de twijfelachtige eer, de uitvinder te zijn van den befaamden Kinderbalsem, welke heel wat intercollegiale tweespalt heeft veroorzaakt.

Dato 9 Mei 1733 doet hij zijn apotheek van de hand aan den bekenden Wouter van Lis. Ons Rotterdamsche Departement is langen tijd in het bezit geweest van een exemplaar der *Pharmacopoea Roterodamensis*, waarin, zooals ook Stoeder in zijn *Geschiedenis der Pharmacie* in Nederland vermeldt, een merkwaardige aantekening voorkomt als: Order voor de Leerlingen in de Apotheek" — deze is ook te vinden in mijn artikel: Van Leerjongen tot Meester Apotheker (*Pharm. Wbl.* 1930). Stoeder vermeldt, dat van Lis geneesheer zou zijn geweest; inderdaad wordt hij als zoodanig genoemd in het Gifteboek van Rotterdam (1747-1749) bij de overdracht der brouwerij d'Oranjeboom aan de Coolvest, waarvan hij sedert 1742 eigenaar is; hij verkoopt zijn apotheek dan aan Carel Iken. Hij kocht die brouwerij, die thans tot een der grootste Nederlandsche bedrijven gerekend mag worden, voor 25312 gulden 10 st.)*

*) Blijkens advertenties in de Rotterdamsche Courant van September, October en November 1748 wenscht Van Lis in dat jaar de brouwerij van de hand te doen. Voor kenners van oud-Rotterdam heeft de volgende bekendmaking waarde:

Uyt de hand te koop te Rotterdam, een hegte, sterke en exerceerende Brouwerij en Erve (benevens desselfs Branderij) genaemt den ORANJEBOOM met alle derselver vaste en losse gereedschappen, alsmede een hegte, sterke Mousterij, groot weldoorbouwd vermakelijk Woonhuys (voorzien met verscheide moderne vertrecken, waer van'er drie met goudleer behangen), Kuyphuys, Pakhuysen, Stallen ende Erven, alle staende naest den anderen opde Stads Vest by de Delfse Poort, hebbende een vermakelyk uitzicht over de Stads Cingel en de Schie).

Te bevragen in het gemelde Huys by Dr. W. van Lis, enz.

In de Verpondingsboeken, waarin het belastingkohier 1743 voorkomt, wordt vermeld, dat Wouter van Lis, apotheker, nu brouwer, een huis bewoont, aan de Hoogstraat met een huurwaarde van 400 gulden. In 1734, '35 en '42 is hij Assessor van het Apothekersgilde; ook zijn meesterproef is in het Resolutieboek aangeteekend. Hij is de schrijver van het bekende werk: *Pharmacopoea Galeno-Chimico-Medica*, of Meng-, Schei- en Geneeskonstige Artsenijwinkel, te Rotterdam bij Philippus en Jakobus Losel in 1747 verschenen **). Op het titelblad is een weinig fraaie reproductie van het bekende Rotterdamsche gilde-embleem te vinden.

Een enkele aanhaling volgde hier van het gedicht van twijfelachtige letterkundige waarde, waarmede dit werk versierd werd:

Edle Kunst, die waard te roemen,
Uit gewassen, planten, bloemen,
Artseny voor Zieken leest,
En uit bergstof, zeen, metalen,
Scheid, naar 't nut vereisch der kwalen,
Dierbare Oly, Zout en Geest:

Troost en Toeverlaat der Kranken!
Wie moet niet den yver danken
Van den nyveren VAN LIS?
Die, van Phebus gunst beschenen,
Op het voetspoor der Galenen,
Toont wat nutst en veiligst is.

Ook in de *Simpliciakast* van het Chirurgijngilde der stad Rotterdam, het Cosmas- en Damianusgilde, treffen wij zijn naam aan. In de beschrijving heet het, dat "boven de kast staat een uit hout gesneden beeld van Aesculapius tusschen twee vrouwefiguren, omringd door allerlei apothekers- en chirurgijngereedschap. Daar tusschen staan de namen: en dan volgt als eerste: W. v. Lis."

Deze beschouwingen dienden vooraf te gaan, om eenig beeld te geven van de wetenschappelijke en maatschappelijke standing van dezen

**) Advertentie in de Rotterdamse Courant. Den 3 January 1747. Te Rotterdam by Philippus en Jakobus Losel is gedrukt en werd op heden uytgegeven PHARMACOPOEAE, Galeno-Chimico-Medica probatissimis Auctoribus, Ratione & Experientia fundata, of Meng-, Schei- en Geneeskonstige ARTSENY-WINKEL, op de beste Schrijvers, de Reden en de Onderving gebouwd, behelsende de voornaemste tegenwoordig in gebruyk zynde Genees- en Heelmiddelen, veele van het overtollige besnoeyd, derselver aart, deugd, en manier van bereyding; benevens een Korte Verhandeling, hoe met weynig Geneesmiddelen de grootste Ziektens werden geneezen; als mede verscheide Meng- en Scheykonstige Observatien, en een Verklaering van de voornaemste Konstwoorden, Charakters &c., tot Algemeene nut, in 't Latyn en Duytsch te samen gesteld door WOUTER VAN LIS, Medicinae Doctor, in groot 4to. ingenaeyt à f 2-10.

ambtsbroeder. Helaas komt hij er, in wat nu volgt, minder goed af; weliswaar verdedigt hij zijn rechten, maar het heele twistgeschrift, dat hierna komt, doet afbreuk aan den indruk, dien wij van hem hebben gekregen.

Allereerst volgt de inhoud der verkoopsacte zijner apotheek aan Carel Yken, waarna de misère zal blijken, die daarvan het gevolg is geweest.

Protocol van den Notaris J. Vroombrouck.
1742.
Archief der gemeente Rotterdam.

Op Huyden den 12e October 1742 compareerden voor mij Isaak Vroombrouck, openbaar notaris bij den Hove van Holland, geadmitteert tot Rotterdam residerende, en voor de nage-noemde getuygen dheer Wouter van Lis, apothecaris binnen dese stad ter eenre en dhr. Carolus Yken, mede apothecaris wonende binnen dese stad ter andere sijde, en verklaarde hij Compt. ter eener te hebben verkogt, en hij Compt. ter andere sijde te hebben gekogt, syn eerste compts. apothekerswinkel, met al des-selvs toebehoren en gereedschappen van dien, sodanig, die op den 11^e deser in wesen sijn geweest gelijk ook de medicamenten, d'ordonnantien en recepten tot de winkel behorend, in deselve sijnde uytgenomen de gemaakte Kinderbalsem, en het recept van deselve Kinderbalsem, hier na breeder te melden, sulx sal al 't gene op den 11 Oktober is verkogt en geordonneert komen ten voordeele van den compt. van Lis.

Syn de voors. gereedschappen niet begrepen drie fornuyspotten en 't fornuysje, daar die selve potten in staan, staande in de agterkelder in de huysinge, waarin de voors. apothekars winkel is gedaan, staande op de hoogstraat, genaamt de Vijsel, als behorende tot het huys.

Gelijk ook onder de voors. winkel niet is begrepen het resept tot het maken van de Kinderbalsem, welke in de voors. winkel is verkogt, en door den Compt. ter eener gekogt van wijlen Arnoldus de Waal, welk resept altoos sal blijven aan den Compt. ter eener, ommedaar mede te doen en handelen na syn welgevallen in soo verre, dat den Compt. ter andere syde gehouden sal sijn, wanneer aan hem of aan syn voors. winkel na de voors. Kinderbalsem sal worden gevraagd, Die gene, welke na deselve komt te vragen te wysen en senden na het huys van den Comt. ter eener.

Gelyk hy Compt ten eener ook aanneemt om gedurende dat hy Compt ten eener de brouwery exerceert, geen apothekerswinkel te doen. Veel min ommed'ordonnantien tot de winkel behorende aan anderen apothekars te openbaren, maar integendeel alles te doen, wat tot saveur van de voors. winkel is dienende.

Voor welke voors. apothekerswinkel met des-selvs toebehoren en gereedschappen de voorn. Carolus Iken belooft op den 19 Octob. 1742 te sullen betalen een somme van dertien hondert vijf en seventigguldens hollands court. geld.

En sal de voors. winkel door den Compt van Lis tot den voors. 19 Octob. 1742 incluys moeten

worden waargenomen, dog alle 't gene na den 11 Octob. 1742 sal werden verkogt en geordonneert sal komen ten profijte van den voorn. Iken, gelyk ook 't gene inde winkel manqueert door de voorn. van Lis sal werden besorgt ten kosten van den voorn. Iken.

Enz., Enz.

Wouter van Lis
Carel Iken
Abraham de Bruyn
Martinus van 't Wedde
Isaak Vroombrouck Not^s.

Van Lis verkoopt derhalve zijn apotheek, sluit hiervan echter nadrukkelijk uit het voorschrift, de gereedschappen, dus de bereiding en den verkoop, van zijn Kinderbalsem.

Zijn opvolger doet den industrieel van Lis concurrentie aan en het geachte publiek vindt het verloop van hun concurrentienijd en -strijd terug in de kolommen van de sedert 1717 verschijnende Rotterdamse Courant.

Rotterdamse Courant Den 16 April 1743.

De KINDERBALZEM, zijnde een Medicament om een Miskraem voor te komen, is te bekomen en word met veel succes verkogt by Carel Iken, tegenwoordig Apotheeker tot Rotterdam op de Hoogstraat in de Vergulde Vijzel: zulks dat Wouter van Lis, Meester Mol- en Bier-Brouwer in den Oranjen Boom binnen gemelte Stad, zeer onwaer in de Couranten van den 13 en 15 April van deese loopende jare 1743 een ieder heeft bekend gemaekt, dat hy 't regt om de Kinderbalsem te verkoopen, aen zigzelve zoude hebben behouden, daar hij nooyt eenige Privilegie of Octroy om de Kinderbalsem privaatlyk met uytsluyting van andere Apotheekers te verkoopen, verkreegen heeft.

Rotterdamse Courant 23 April 1743.

De KINDERBALZEM, zijnde een Medicament om een Kwaa-Kraam voor te komen, by de voornaamste Families in alle steden wegen des-selvs heilsaam gebruyk bekend, zoo als deselve veel jaaren door den Heer Arnoldus van de Wael, volgens sijn particulier Recept is bereyd, en met veel succes te Rotterdam op de Hoogstraat in de Vergulde Vysel heeft verkogt, welk eenigst Recept en Balzem door Arnoldus van de Wael op den 16 October 1732, aan Wouter van Lis is verkogt, en door den selve van Lis met het zelfde succes in gemelte Huys tien jaren is gedebiteert: Is niet meer te bekomen te Rotterdam op de Hoogstraat in de Vergulde Vysel, gelijk by contract blijkt tusschen Wouter van Lis en Carel Iken, tegenwoordig Apotheeker in het selfde Huys, voor den Notaris Vroombrouck en zekere getuygen binnen Rotterdam op den 12 October 1742 gepasseert. By welk Contract niet alleen blijkt, dat Wouter van Lis het gemelte Recept en de Balzem aan hem zelven heeft behouden, maar ook dat Karel Iken sich heeft verbonden, om niet alleen geen Kinderbalsem op de naam van de bovengemelte te ver-

koopen, maar ook zelfs die geen, die na dezelve komt vragen, te zenden aan het huys van Wouter van Lis. Zoo dat de respective Advertentiën door Karel Iken zelfs boven het Vonnis van de Edele Heeren, Commissarissen van Kleyne Zaken, gedaan, of die hy nog zou mogen komen te doen, om een denkbeeld te geven, dat de bovengemelde Balzem by hem is te bekomen, alleenelyk strecken om te misleyden: Waerom Wouter van Lis geen Kinderbalzem voor de Egte volgens bovengemelte Recept bereyd, erkend, dan die te Rotterdam by Hermannus Kentlink, Boekverkooper agter het Stadhuys in Commissie is te bekomen, en waar van yder Flesje met een berigt van desselfs gebruyk, door hem zelve geteekent, is voorsien: Het Flesje kost 63, en in een Doos 65 st.

Iken antwoordt hierop, door, ook weer per advertentie, mede te deelen, dat "hy by zyne respective gedane advertentiën niet beoogt een particulier Recept tot het maken van KINDERBALZEM, maar dat hy adverteert wegens een geheel ander Recept, en Kinderbalzem, zo als door wijdberoemde Medicynmeesters is geïnventeert, en daer door by de voornaamste Familien in alle Steden wegens desselfs heylzaam gebruyk bekend, mitsgaders lange voor de tyd van opgem. de Waal in het voorsz. Huys door Apothekers met het uysterste Succes verkogt, en beroemt door het oude stempel van DE VYZEL tot het gebruyk van welk Stempel alleen bevoegt is Hy, Carel Iken, als tegenwoordig Apotheker in het zelve Huys, die geen Flesjes van gem. Balzem met een berigt van desselfs gebruyk erkent voor de zijne, als die met de oude gewone Stempel, de Vijzel genaamd, zijn omschreven, en met zyn eygen naam ondertekent: Zulks, dat buyten hem Iken, niemand anders zig mag aenmatigen 't gebruyk

van gem. Stempel, waarvan het Regt Hy Iken alleen bekomen heeft."

Hij herhaalt dan weer, dat hij adverteert, "wegens een Balsem, door vermaerde Doctoren uytgevonden, op dat de gegadingdens van diergelyke Medicamenten zoude bereyken, het ware oogmerk, dat zij door het gebruyk vande zelve poogen t'erlangen."

In den pennestrijd komt thans een sarcastische inslag.

Wouter van Lis deelt mede, dat: "alzo somige Persoonen voorgeven, dat deselve Kinder Balzem door hun werd gemaekt en verkogt, daer ze geheel onkundig zijn van het Recept tot het maken van gemelde Balzem"

Gedurende eenige jaren wordt te veel ruimte van de overigens weinig gevulde advertentiekolommen door dit onverkwikkelyk gedoe in beslag genomen.

Gelukkig bewaren wij aan de apotheek "de Vergulde Vysel" betere herinneringen; moge weldra de tijd gekomen zijn, dat bij den wederopbouw van Rotterdam die weer in oude glorie op onze Hoogstraat zal herrijzen.

Enkele oude kruiken en een bronzen vijzel zijn nog overgebleven. De vijzel draagt het opschrift: JAN VANDEN GHEIN ME FECIT MCCCCCXI. Dit is derhalve werk van een der leden van de Van den Ghein-dynastie en wel van Jan van den Ghein II, den zoon van Peter II. Nadere bijzonderheden geeft hieromtrent de heer D.A. Wittop Koning Jr. in zijn artikel over Noord- en Zuid-Nederlandsche Vijzelgieters. Zekerheid, dat deze vijzel ten behoeve van de apotheek "de Vergulde Vysel" is gegoten; bestaat niet.

Rotterdam, April 1941.

LE "TRAITÉ DE MATIÈRE MÉDICALE" DE DIOSCORIDE: POUR UNE NOUVELLE LECTURE (PREMIÈRE COMMUNICATION)

A. Touwaide

Le Traité de matière médicale du grec Dioscoride, qui naquit à Anazarba, en Asie mineure, et vécut sans doute au premier siècle de notre ère, fut une oeuvre majeure de la pharmacie antique et médiévale, dont on a pu dire - et à juste titre - qu'elle a dominé toute la discipline pendant plus d'un millénaire et demi.

Et pour cause : dans les cinq livres qu'il contient, ce traité décrit et analyse près de sept cents substances prélevées aux trois règnes (végétal, minéral et animal), pour fournir aux remèdes de jadis leur matière première. Pour ce faire, l'auteur a suivi une méthode caractéristique, adoptée, depuis lors, par de nombreuses pharmacopées : description de la plante, de l'animal ou du minéral; éventuellement, préparation de la drogue; propriétés pharmacologiques majeures; indications et contre-indications; divers.

Si les divers auteurs qui ont étudié le texte de Dioscoride ont été unanimes à souligner la méthode que l'on vient d'évoquer et à mettre en lumière l'importance historique de l'ouvrage, ils divergent, par contre - et fortement - sur la question du principe adopté par Dioscoride pour classer les matières médicales à travers tout l'ouvrage, soit sur la question structure même du traité.

La question revêt d'autant plus d'importance que, dans la préface de l'oeuvre, Dioscoride a écrit lui-même avoir suivi sur ce point une méthode différente de celle de ses prédécesseurs, méthode qui facilite la mémorisation du texte. Jusqu'à Dioscoride, en effet, les divers auteurs présentaient

les matières médicales en les classant selon l'ordre alphabétique de leur nom. Dioscoride, lui, a rejeté cette méthode et en a adopté une autre, dont il ne nous donne toutefois pas la clef. Tout au plus dit-il qu'il a présenté les matières médicales regroupées selon leurs actions.

D'où l'embarras des chercheurs qui se sont penchés sur le texte de Dioscoride. Et plus encore après l'introduction par le suédois Linné d'un système de classification systématique dans la botanique, au XVIIIe siècle. Avant, en effet, les humanistes érudits de la Renaissance, qui redécouvrirent le texte grec de Dioscoride après la chute de Constantinople en 1453 et l'arrivée des Byzantins en Italie, s'étaient préoccupés, essentiellement, de comprendre ce texte et de chercher à quelles matières médicales, surtout à quelles plantes d'Europe correspondaient celles décrites par Dioscoride. Après Linné et l'introduction d'une classification systématique, la question de la méthode de présentation suivie par Dioscoride apparut, consistant à savoir si l'auteur du Traité de matière médicale avait adopté un critère de classement botanique, étant donné que, comme nous l'avons dit, la majeure partie de l'oeuvre porte sur des plantes.

Assez rapidement, les botanistes constatèrent que la méthode de présentation de Dioscoride n'était pas botanique. Alors, à défaut de trouver la clef, le monde savant considéra que, puisque cette méthode n'était pas botanique, elle était anarchique. Tel était l'état de la situation quand, récemment, l'américain J.-M. Riddle rouvrit le dossier, estimant être en mesure de montrer que le principe adopté par Dioscoride dans le classement des matières médicales est de regrouper celles-ci selon leurs propriétés physiologiques.

Pour intéressante qu'elle soit, cette dernière thèse n'a cependant pas été réellement démontrée par son auteur; de plus, elle se heurte à de fortes objections. S'il est exact, en effet, que des plantes à effets similaires sont regroupées, par exemple les plantes à hyosciamine, atropine ou scopolamine, il n'en reste pas moins que ceci n'explique pas tous les groupes, seuls quelques uns d'entre eux ayant été identifiés. De plus, si l'on prend ce principe, les groupes ne sont pas toujours clairement définis. Et, surtout, ce principe de classement ne permet pas d'expliquer l'enchaînement des divers groupes, de façon à justifier toute la structure d'ensemble de l'ouvrage.

D'où la nécessité de reprendre l'examen, ce que nous avons fait, commençant par plusieurs lectures successives du texte grec intégral de Dioscoride, afin de nous en imprégner et d'en laisser émerger la structure. Car il y en a une, et relativement différente de celles que l'on a vues jusqu'ici.

En effet, si l'on concentre son attention non sur le classement systématique ni sur les propriétés thérapeutiques des matières médicales présentées par Dioscoride, mais sur toutes les conceptions, valorisations et significations dont ces matières furent chargées dans l'Antiquité, on voit l'ensemble se structurer d'une façon extrêmement claire, en correspondance avec le peu que Dioscoride dit lui-même de sa méthode et, surtout, en correspondance avec les conceptions de l'époque de celui-ci.

Le point de départ de ceci est la constatation que toute l'oeuvre est ordonnée selon un mouvement descendant. Le premier chapitre du Traité de matière médicale est consacré, en effet, à l'iris, la plante. Mais, en grec, le mot iris

est aussi le nom d'une déesse, l'arc-en-ciel, messagère des dieux. L'iris est donc chargé d'une double valeur : plante médicinale et lien entre dieux et hommes, entre ciel et terre, comme l'est l'arc-en-ciel lui-même. Or, précisément, selon une conception assez répandue dans le monde grec, les médicaments sont des dons des dieux ou, selon la belle expression du chirurgien alexandrin des IVe-IIIe siècles Hérophile, la main des dieux. En début de l'oeuvre donc, un point d'ancrage de celle-ci dans le monde supra-terrestre des dieux.

Par opposition, le dernier chapitre de tout l'ouvrage porte sur le noir qui fournit sa matière à l'encre pour écrire. Et, lorsque Dioscoride présente ce noir, il le fait en disant explicitement le noir avec lequel nous écrivons. Or, l'examen des emplois grammaticaux du pronom nous dans le Traité de matière médicale prouve, sans hésitation possible, que, lorsque Dioscoride utilise ce pronom nous, il se désigne lui-même. Il ne s'agit donc pas d'un emploi vague et général, mais au contraire d'une référence directe à l'auteur de l'ouvrage. Dès lors, le point d'arrivée du Traité de matière médicale est Dioscoride lui-même, occupé à écrire son traité sur les médicaments, médicaments qui sont, comme l'indique le premier chapitre consacré à l'iris, un don des dieux.

En conséquence, du premier au dernier chapitre du Traité de matière médicale, il y a tout un mouvement, celui de la révélation des médicaments aux hommes, depuis les dieux jusqu'à Dioscoride qui leur consacre son ouvrage pour mieux les faire connaître. Soit donc une descente depuis le ciel, séjour des dieux, jusqu'à la terre, séjour des hommes.

Cet itinéraire n'est pas nouveau dans la civilisation

. grecque : il rappelle très exactement celui de l'histoire de l'humanité telle qu'elle était racontée dans la mythologie ancienne et telle que nous pouvons la lire, par exemple, dans les Travaux et les jours du poète grec du VIIe siècle avant notre ère Hésiode ou, en des temps un peu plus proches de nous, dans la quatrième Bucolique de Virgile.

Quand on y regarde de plus près, ce parallèle établi à partir des points de départ et d'aboutissement de l'oeuvre se confirme et se développe dans les diverses parties du texte. En effet, l'évolution des âges de l'humanité telle qu'elle est décrite par nos deux poètes, va d'une époque où tout était offert par la terre à ses habitants jusqu'à une autre où tout doit être produit par l'homme. Et l'on retrouve très précisément cette évolution, avec toutes ses étapes, dans le Traité de matière médicale de Dioscoride : au début de l'ouvrage apparaissent, en effet, les parfums, l'huile d'olive ou les fruits, toutes choses qui sont des dons de la nature et des dieux à l'humanité - l'olivier fut, ne l'oublions pas, un cadeau d'Athéna aux hommes -. A la fin de l'oeuvre, par contre, figurent tous les produits artisanaux élaborés par l'homme, depuis le vin jusqu'aux métaux et autres terres médicinales, extraites du ventre de la terre et travaillées pour devenir utiles à l'homme. Entre ces deux extrêmes, on descend par paliers successifs, vers le plus difficile, le plus élaboré, (le plus humain) : ce sont d'abord les animaux; puis les plantes dont étaient utilisées les parties aériennes et, enfin, celles dont étaient recueillies les parties souterraines.

Voici donc pour la structure d'ensemble de l'oeuvre. A un niveau plus bas, celui des divers chapitres qui constituent le traité, le système de présentation est un peu différent. Il repose, en effet, sur la constitution de groupes

homogènes de matières médicales et sur l'enchaînement de ces groupes par le jeu d'associations successives.

En effet, si l'on prend, par exemple, le début de l'ouvrage, dont on a dit qu'il porte sur les dons des dieux, on voit que la séquence des chapitres est la suivante : d'abord les plantes qui fournissent la matière odoriférante des parfums; ensuite l'huile, qui constitue, elle, le support des parfums; après viennent les parfums eux-mêmes, faits du mélange des plantes odoriférantes et de l'huile; de là, on passe, aux gommes odoriférantes, produites spontanément par les arbres; ensuite, toutes les substances énumérées jusqu'ici (plantes odoriférantes, huile, parfums et gommes) étant considérées jadis comme chaudes, Dioscoride passe alors aux produits considérés, eux, comme froids, astringents et favorables à l'estomac; par opposition, viennent, après ces derniers, les produits censés être mauvais à l'estomac, les animaux en l'occurrence. Et ainsi de suite.

Comme on le voit donc, il y a chaque fois, constitution d'un groupe homogène de matières médicales présentant soit une même nature, soit une même propriété médicale - réelle ou supposée, mais cela, c'est une autre question -, soit tout autre élément commun. Puis, les divers groupes ainsi constitués sont enchaînés les uns aux autres par un jeu d'associations fondées sur des complémentarités fonctionnelles (par exemple : plantes odoriférantes, huile, parfums); sur des similitudes (par exemple : parfums, puis gommes odoriférantes); sur des oppositions (substances chaudes opposées à substances froides) ou sur tout autre jeu de relation.

Ainsi établie donc, la structure du Traité de matière médicale telle qu'on la retrouve ainsi, ne repose pas sur une analyse botanique, chimique ou médicale du texte, mais

sur les conceptions qui se dégagent à travers le texte, conceptions qui nous reportent à l'ordre de l'univers et à l'histoire de l'humanité, ainsi que sur les relations entre les éléments constitutifs de cet univers. Pas de système philosophique ni scientifique donc, mais l'ordre naturel du monde, tel qu'il était censé être pour les Grecs de jadis.

Or, précisément, dans la préface du Traité de matière médicale, Dioscoride dit explicitement qu'il se refuse à suivre ses prédécesseurs qui ont introduit dans leurs exposés de la pharmacologie des notions philosophico-scientifiques. Et effectivement, le principe de structuration de l'oeuvre tel que nous le reconstituons, repose sur une conception du monde grec antérieure au développement de la philosophie scientifique, l'époque dite des pré-socratiques, à laquelle appartient, notamment, Hésiode, qui, nous l'avons vu, raconte l'histoire des âges de l'humanité dans son poème sur Les travaux et les jours. Dès lors, notre lecture du Traité de matière médicale de Dioscoride, qui ne repose pas sur une analyse du contenu de l'ouvrage à partir d'un point de vue botanique, médical, thérapeutique ou technique de toute autre nature, mais cherche à entrer dans le mode de pensée qui était celui de Dioscoride, arrive à donner du texte une image qui coïncide avec ce que son auteur lui-même en a dit. Par ce fait même, notre lecture du Traité de matière médicale se trouve légitimée et garantie dans son exactitude.

Nouvelle lecture du Traité de matière médicale de Dioscoride donc, dont nous faisons ici état pour la première fois, offrant donc à notre Cercle une primeur, et dont la caractéristique essentielle est, sans aucun doute, qu'elle respecte l'oeuvre, son sens et son contexte, sans chercher à y introduire indûment des notions et concepts techniques qui ont

été découverts par la recherche médicale ultérieure, voire contemporaine.

Par cette analyse, le Traité de matière médicale de Dioscoride apparaît sous un jour nouveau, porteur de toutes les conceptions liées jadis aux matières médicales qu'il étudie, et, dès lors, riche de toute une dimension que l'on ne lui avait pas encore soupçonnée jusqu'ici, devenant réellement la somme de toutes les connaissances sur les médicaments simples de l'époque. Ainsi, il justifie une fois encore sa réputation d'être une des oeuvres fondamentales de la pharmacologie, étant à la fois l'oeuvre fondatrice de la discipline et une somme longtemps définitive et inégalée dans cette discipline. Menant à cette conception de l'oeuvre, notre méthode de lecture rend donc à celle-ci une pleine justice, ce dont on ne saurait trop se réjouir.

Alain TOUWAIDE

GENEESMIDDELENVOORZIENING VAN HET AMERSFOORTSE ST. ELISABETH'S GAST- OF ZIEKENHUIS

H.A. Bosman-Jelgersma

Er is wellicht geen betere plaats denkbaar dan deze kerk, om terug te gaan in de tijd, teneinde een beeld te krijgen van ruim vier eeuwen geneesmiddelenvoorziening van het St. Elisabeth's gast- of -ziekenhuis. Deze St. Joriskerk had in de Middeleeuwen 50 altaren en één ervan was van de broederschap der Heilige Drievuldigheid. Deze broederschap besloot 28 mei 1559 tot oprichting van een liefdadige instelling die tot doel had zieke armen van de stad te verzorgen en vrouwen zouden daarbij als "ziekenmoeders" de leiding hebben. De pastoor en kapelaan van de St. Joriskerk hadden de supervisie. In 1577 werd dit initiatief door de Amersfoortse vroedschap officieel goedgekeurd als het "sieckhuys der arme bedlegers". Dit gebeurde nog juist voordat, als gevolg van de reformatie, veel Rooms-Katholieke instellingen werden opgeheven. De voorrechten die het "sieckhuys" had, bleven gehandhaafd omdat men vrome leken die het algemeen belang met hun liefdewerk dienden, bleef steunen. Drie eeuwen zou het "sieckhuys" gevestigd zijn in de "Muyrhuysen", waar de regenten in 1578 een huis hadden gekocht. In de loop der tijd werd dit onderkomen met meer panden uitgebreid. De eerste behuizing bood slechts plaats aan "een ofte meer ellendighe bedlegers". Deze mochten niet lijden aan een besmettelijke ziekte en slechts een tijdelijke kwaal hebben, want dit was door het reglement van 1577 zo vastgesteld. Dit, in tegenstelling tot de andere Amersfoortse gasthuizen, als het St. Pieters- en het Blokland-gasthuis, waar men lammen, blinden, kreupelen en bedlegerigen opnam, terwijl de stichting "Armen de Poth", voortgekomen uit de Heilige Geest Broederschap zich bovendien over pestlijders ontfermde. Het pesthuis was dan ook op hun terrein gelegen evenals de St. Rochuskapel, gewijd aan deze beschermheilige tegen de pest.

Gasthuizen in de Middeleeuwen

Gasthuizen dienden in de Middeleeuwen om rondtrekkende reizigers, bejaarden en invaliden op te nemen en te verzorgen. De naam zegt het: een onderdak voor passanten, gasten. In deze gasthuizen, ook wel godshuizen geheten, was het opnemen van gasten een daad der barmhartigheid, die het eigen zieleheil ten goede kwam om zodoende de hemel te kunnen beërven. In feite was arm en invalide zijn belangrijker dan aan een ziekte te lijden terwijl boven alles voor het geestelijk heil van de daklozen werd gezorgd, maar, wanneer deze ziek werden moesten ze toch verpleegd worden. Binnen de gasthuismuren behoorde de zieke met al zijn bezittingen met lichaam en ziel aan het gasthuis. Men ontving in ruil hiervoor eten, drinken, kleren, geneesmiddelen en bij overlijden een doodkist en een graf, terwijl het gasthuis de nalatenschap erfde.

Voor al de groei der steden en het uitbreken van ziekten als pest, pokken, lepra, syfilis en allerlei "koortsen", zouden ertoe leiden dat er steeds meer

zieken in de gasthuizen werden opgenomen. In oorlogstijd moesten er bovendien gewonde soldaten in worden ondergebracht. De patiënten werden zo goed mogelijk gevoed en men trachtte door toediening van geneesmiddelen hun lijden te verlichten.

Hoe voorzag het gasthuis zich nu van medicamenten? In ons land hadden tot in de 17e eeuw de stedelijke gasthuizen geen eigen apotheek. Apothekers uit de stad leverden de medicijnen, veelal op voorschrift van de stadsgeneesheer. Deze leveranties geschieden vaak bij toerbeurt, maar het kwam ook voor, dat een bepaalde apotheker, als stadsapotheker, tegen een vast honorarium de farmaceutische voorziening van het gasthuis vanuit zijn eigen apotheek verzorgde. Men moet zich daarbij realiseren, dat niet alleen van apothekers geneesmiddelen werden betrokken, maar dat voor patiënten die "laboreerden" aan uitwendige kwalen ook de chirurgijn zalven, pleisters en bepaalde dranken mocht bereiden en afleveren. Toch zouden in de loop der 17e eeuw verscheidene gasthuizen binnen haar muren een apotheek inrichten en een apotheker in dienst nemen, die volgens een bepaalde instructie de geneesmiddelenvoorziening moest verzorgen. Zo werd in 1610 in het Amsterdamse St. Pieters gast- en pesthuis een apotheker aangesteld op een salaris van 110 gulden per jaar. De apotheek was: "een lugtige vierkante winkel, van alles daartoe behorende ruim voorzien; wiens Apoteker nevens twee knechts aldaar zijn byzondere wooninge heeft, nevens de kost een eerlijk Traktement genietende doch moet een ongetrouwt perzoon zijn". Bovendien was vastgelegd: "dat hij aan de zieken de medicamenten zelve zoude moeten brengen en daarbij staan tot dat dezelve behoorlijk ingenomen zoude zijn". Een uitstekende controle op wat wij tegenwoordig noemen: therapietrouw. Instructies voor apothekers van gasthuizen in Delft, Gouda, Rotterdam en Maastricht, komen op veel punten overeen. Zo moesten de apothekers doorgaans inwonend zijn en ongetrouwd, en als zij trouwplannen hadden, beeindigden zij de overeenkomst met het gasthuis. Ook was men wel eens gedwongen de gasthuisapotheker te ontslaan als deze zich niet volgens de regels van het huis gedroeg, zoals in het Delftse gasthuis, waar de apotheker regelmatig s'avonds scheldend en vloekend dronken thuiskwam.

Van gasthuis- tot ziekenhuisapothek

Tot ver in de 19e eeuw veranderde er in de status van "gasthuisapotheker" niet veel. Hij diende zich te onderwerpen aan een uitgebreide instructie, terwijl de eis om ongetrouwd en inwonend te zijn met daarbij nog een geringe salariëring, de functie bepaald niet aantrekkelijk maakte.

Uit gasthuizen ontstonden ziekenhuizen en gasthuisapotheken werden ziekenhuisapotheken, geleid door ziekenhuisapothekers. Deze ontwikkeling kreeg in de loop der tijd gestalte, waarbij allerlei invloeden een rol speelden. In de 19e eeuw was de farmaceutische verzorging van gasthuis tot gasthuis

zeer verschillend. In Amsterdam, Delft, Gouda, Haarlem en Leiden was de gasthuisapothek tevens stadsapothek en de gasthuisapotheker bekleedde ook de functie van stadsapotheker. Door zo'n apotheek werden op recept van de stadsgeneesheer tevens geneesmiddelen aan de stadsarmen verstrekt. De relatie tussen ziekenzorg en armenzorg was een gevolg van het beleid der gasthuizen, want voor opname was behalve een medische ook een sociale indicatie nodig.

Te Leiden was in 1848 de situatie ronduit slecht, omdat de apotheek van het St. Catharinagasthuis, tevens stadsapothek, met een geweldig ruimtegebrek te kampen had. Men schreef hierover: "De armen moeten op de recepten wachten of in de apotheek, zeer tot ongerief van de apotheker en zijn bedienden, of buiten op straat. Daar staan ze op de Aalmarkt, blootgesteld aan regen en wind. Het ware voor velen beter indien zij geen geneeskundige hulp hadden ingeroepen".

Het kwam ook voor, dat de farmaceutische voorziening van een gasthuis door particuliere apotheken of de stadsapothek werd verzorgd. Deze situatie heeft in Amersfoort heel lang bestaan, evenals in Rotterdam, Den Haag, Middelburg, Bergen op Zoom en Nijmegen.

Bovendien waren er plaatsen waar de gasthuisapothek en de stadsapothek als twee geheel onafhankelijke instellingen naast elkaar functioneerden. Soms had dit een bijzondere oorzaak, zoals in Groningen, waar men in het "Nosocomium Academicum" de mogelijkheid wilde hebben om medische studenten in de praktische farmacie op te leiden.

Toen de stedelijke gasthuizen langzamerhand efficiënter werden ingericht omdat daarin iedereen verpleegd moest kunnen worden en niet alleen de minvermogenden, werden in de ontwerpen van verbouwings- en moderniseringsplannen meestal een apotheek en laboratorium opgenomen. Men realiseerde deze nieuwbouw hetzij op het eigen terrein of ook wel op een geheel andere plaats, vaak aan de rand van de stad.

Bovendien kreeg men geheel andere ideeën betreffende het inrichten van een ziekenhuis, en men streefde een scheiding tussen ziekenzalen en dienst-ruimten na. In de 19e eeuwse apotheek, waar alle grondstoffen door de "stamper" in grote vijzels moesten worden fijngestampt, kon zoveel geluids-overlast ontstaan, dat het alleen daarom al wenselijk was, de apotheek op ruime afstand van de ziekenzalen te localiseren.

Apothekers en ziekenhuisfarmacie

In 1849 werden in het Rotterdamse Coolsingelziekenhuis een apotheek en een laboratorium geheel naar de eisen des tijds ingericht. Hiermee was een

bedrag van f 3500,- gemoeid. De apothekers van deze apotheek, die omstreeks 1910 ingrijpend werd gemoderniseerd, hebben aan de ontwikkeling van de ziekenhuisfarmacie een belangrijke bijdrage geleverd, niet in het minst door hun wetenschappelijke publicaties.

Zo signaleerde in 1851 apotheker Robertson de onverenigbaarheid van geneesmiddelen, in welk geval een geneesheer zou kunnen zeggen: "Daarvoor hadt ge mij wel kunnen waarschuwen, want dat behoort tot uw vak". Robertson pleit dan ook voor de noodzakelijke samenwerking tussen geneesheer en apotheker, hetgeen in een ziekenhuis het best kon worden gerealiseerd.

Robertson's opvolgers, waaronder Van der Burg, die later hoogleraar artseneerbereidkunde en toxicologie in Leiden werd en Hofman, een belangrijke figuur in de "Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie", legden als apothekers van het Coolsingelziekenhuis de basis voor hun carrière. 19e eeuwse Rotterdamse ziekenhuisapothekers publiceerden over gerechtelijk onderzoek, geheimmiddelen, levensmiddelen, desinfectantia, narcotica en vooral over klinisch-chemische diagnostiek. Zij hebben bovendien gewerkt aan de verbetering van de voorschriften van de Nederlandse farmacopee. Er was vrij grote belangstelling voor de functie van ziekenhuisapotheker in het Coolsingelziekenhuis. Zo groot zelfs, dat een selectiecommissie de sollicitanten een vergelijkend examen afnam. Deze situatie veranderde na 1865, toen door de geneeskundige wetten van Thorbecke de apothekersopleiding een universitaire studie werd en de apotheker een academische status kreeg. Het werd toen minder eenvoudig een apotheker aan te trekken, want het lage salaris en de eis om inwonend en ongetrouwd te zijn, waren zeker voor mannelijke apothekers, een groot bezwaar. Juist in die periode, in 1881, studeerde de eerste vrouwelijke apotheker af, Charlotte Jacobs, de zuster van Aletta Jacobs. Er waren vijf kandidaten voor de functie van tweede apotheker bij het Stedelijk Ziekenhuis te Utrecht, en zij was hiervan de enige vrouw. De geneesheer-directeur, een zeer vooruitstrevend man, vond haar de meest geschikte kandidaat. Charlotte Jacobs zei later zelf: "Ik liet mij een tijdelijke plaatsing aan het ziekenhuis te Utrecht welgevallen; tijdelijk, omdat men eerst wilde zien of een dame even goed berekend was voor die betrekking als een heer". Na een half jaar kreeg zij haar vaste aanstelling. In het Coolsingelziekenhuis te Rotterdam benoemde men in 1892 eveneens een vrouwelijke apotheker, Alide Grutterink. Deze aanstelling was nauwelijks bespreekbaar geweest, omdat men grote spanningen tussen haar en de doktoren vreesde en ook bang was voor een gezagsondermijning in de apotheek. Maar het bleek alras dat men ook in Rotterdam een goede keus had gedaan. Deze "kleine, alwetende juffrouw", zoals men haar noemde, heeft meer dan 31 jaar in de Rotterdamse ziekenhuisapotheek gewerkt en zij specialiseerde zich op fysiologisch en pathologisch-chemisch gebied. Na haar promotie op een microchemisch onderwerp, heeft zij jarenlang als privaat-docent aan de Leidse Universiteit les gegeven in de microchemie.

Niet alleen in Rotterdam, ook in ziekenhuisapotheken te Utrecht, Amsterdam en Arnhem behoorde behalve de dagelijkse receptuurbezigheden ook het klinische laboratoriumonderzoek tot de taak van de apotheker. De vele publicaties over geneesmiddelenanalyse, toxicologisch onderzoek, de ontwikkeling van speciale receptuur en de kwaliteitsnormen die men daaraan stelde, de concept-onderzoekvoorschriften, getuigen van de grote deskundigheid der ziekenhuisapothekers.

Deze Rotterdamse kring nam het initiatief om de krachten te bundelen en op 13 december 1929 werd de "Groep van Ziekenhuis- en Gemeenteapothekers" opgericht. Hieruit kwam de "Nederlandse Vereniging van Ziekenhuisapothekers" voort die momenteel 343 leden telt.

Apothekers en het St. Elisabeth Ziekenhuis

Hoe is nu de ontwikkeling van de geneesmiddelenvoorziening van het Amersfoortse St. Elisabeth Ziekenhuis geweest, sinds deze aanving in het "sieckhuys der arme bedlegers" en nu, in een modern ziekenhuis wordt uitgevoerd door de nieuwe apotheek, waarvan de opening met dit symposium feestelijk wordt gevierd. Wellicht kan in de geschiedenis van de levering van medicamenten voor dit ziekenhuis iets worden herkend van de zoeven geschetste algemene ontwikkeling.

Evenals in andere Hollandse steden vestigden zich ook apothekers in Amersfoort, nadat deze stad in 1259 stadsrechten had gekregen. In 1436 was "Meyster Jan" stadsapotheker en hij ontving voor zijn diensten een "redelic loen" terwijl hij ontheffing kreeg van wachtlopen, van het graven aan de stadswal en hij "alle oncost vrij" had. In deze late Middeleeuwen was de geneeskunde vermengd met astrologie, magie en heiligenverering, terwijl het geneesmiddelenarsenaal bestond uit allerlei natuurproducten, voornamelijk van plantaardige oorsprong. Omstreeks 1500 wijst Erasmus in zijn "Lof der Geneeskunde" op de grondige studie die nodig is om "uit alle kruiden, struiken, bomen, dieren, edelgesteenten, ten slotte zelfs uit de vergiften voor alle kwalen van het menselijk leven werkzame geneesmiddelen te verkrijgen".

Toen in 1577 het "sieckhuys" werd gesticht was apotheker Willem Jacobsz een der "principaelste en gequalificeerste borgers". Hij werd opgevolgd door andere collegea en zo hebben beurtelings vele Amersfoortse apothekers de geneesmiddelenvoorziening van het St. Elisabeth Ziekenhuis verzorgd. In de rekeningenboeken komt men hun namen regelmatig tegen wegens "levering tersaecke van medicamenten". Soms op een klein briefje dat alleen het te betalen bedrag vermeldt, dan weer in gespecificeerde jaarrekeningen, zoals die van 1624 van apotheker Jan Jansz.

Gedenkt an Gott Pflanzung des
nat. schreib. medicament

[illegible]

*"Gelevert aen het Sieckhuys dese naebeschreven medicamenten".
Rekening ingediend door Jan Jansz, apotheker. Jaarrekening van augustus
1623 tot augustus 1624.*

Zo'n rekening leert ons dat niet alleen voor opgenomen patiënten maar ook voor arme zieken in de stad op kosten van het ziekenhuis geneesmiddelen werden afgeleverd. Het ziekenhuis had hiervoor "kwartiermoeders" aangesteld, die de arme zieken aan huis bezochten en verpleegden. Opname vond alleen in uiterste nood plaats als de zieke armen thuis niet meer konden worden verpleegd of dakloos waren. Het ziekenhuis was er vooral voor de armen, zoals dit in het reglement van 1577 werd vastgelegd, regels die ruim 300 jaar lang nauwelijks zouden worden gewijzigd. Kinderen werden niet opgenomen. Inwoners van Amersfoort hadden voorrang, maar de bepaling dat deze "met geene aansteckelyke ziekten of ongeneeslyke kwalen bezocht zijn" bleek in de praktijk niet eenvoudig uitvoerbaar.

Zo kreeg men in 1637 tijdelijk pestlieders te verplegen, hoewel er een pesthuis in de Poth bestond. In het rampjaar 1672 toen het ziekenhuis slechts 3 à 4 bedden telde, werden er toch 100 Franse ruiters en soldaten opgenomen en de "moeders" dienden toen een rekest aan het stadsbestuur in waarin zij om financiële bijstand vroegen. Men meende dat ziekten ontstonden doordat de lucht besmet was met "miasmen", stoffen van buiten af, waardoor ziekten als pest werden verspreid. Om het "sieckhuys" te ontsmetten nam men middelen te baat als schoonschrobben, witten, het verversen van stro en het branden van wierook om de "vuyle lucht" te verdrijven. De apothekersrekeningen vermelden ook meermalen de levering van belangrijke hoeveelheden wierook, "olibanum", dat als ontsmettingsmiddel werd gebruikt.

In de loop der 17e eeuw werd aan het ziekenhuis een apotheker voor de levering der medicamenten toegewezen. Het stadsbestuur besteedde veel aandacht aan de geneesmiddelenvoorziening der armen en per ordonnantie van 28 november 1659 werd apotheker Willem van Dashorst voor de tijd van drie jaar aangewezen: "om de Armen deser Stadt te bedienen geene uytgesondert, St. Elisabeths Gast- ofte sieckhuys mede daeronder begrepen". Van Dashorst ontving een jaarlijks honorarium van 50 gulden, waarvan het ziekenhuis er 23 betaalde. In de rekeningenboeken vindt men dan ook bedragen die aan apotheker van Dashorst zijn betaald voorzien van de opmerking: "volgens appointment van de Ed. Hr Regeerders".

In Amersfoort waren de apothekers niet in gildeverband verenigd en als gevolg daarvan is er niets bekend over de apothekersopleiding en de visitatie der apotheken. Dat veranderde toen in 1795 de Fransen in ons land kwamen, want dit veroorzaakte een staatkundige omwenteling. De Bataafse Republiek ontstond waarin, evenals later in het Koninkrijk Holland, veel op Franse leest werd geschoeid en centraal zou worden geregeld. Het land werd verdeeld in Departementen met een "jury medical" die de apotheken inspecteerde en hierover rapport uitbracht. 16 maart 1801 kwam er te Amersfoort een reglement voor de "bediening van stadspatiënten" tot stand, dat een instructie voor stads-doktoren en -apothekers bevatte.

Directieuren van het St. Elisabeths Gast- of ziekenhuis binnen de Stad Amersfoort, Debet van J. van der Maath Apothecar, voor geleverde Medicamenten, aan het voormelde Gast- of ziekenhuis.		
November	3 Ung. ad Scabund.	8
	4 Pulv. Solv. Capr.	12
	5 Mijt. Solv.	12
	6 Mijt. litt.	12
	7 Mijt. litt.	12
	Mijt. litt.	12
	8 Mijt. diaphoretica	13
	10 Mijt. litt.	13
	12 Mijt. antifebrile	12
	Mijt. Capr.	16
	15 Adstilic	6
	Pilul. purg. fort. 5XXX	8
	Ung. ad Scabund.	8
	20 Mijt. diaphoretica	16
	21 Mijt. litt.	16
	Pilul. purg. fort.	12
	22 Empl. Pectoral.	6
	Mijt. diaphor. litt.	16
	25 Mijt. litt.	16
	26 Mijt. Solv.	12
December	Pulv. Pectoral.	10
	2 Mijt. Solv.	12
	5 Mijt. litt.	12
	10 Decoct. antifebrile	16
	13 Alth. Sulphuralt	14
	Empl. Aethi.	4
	Empl. Temp.	2
	14 Decoct. litt.	16
	15 Decoct. litt.	16
	17 Decoct. litt.	16
1811 January	16 Decoct. antifebrile	12
	18 Decoct. fort.	12
	20 Decoct. litt.	12
	22 Decoct. litt.	12
	25 Decoct. litt.	12
	26 Decoct. litt.	12
	28 Decoct. fort.	12
	30 Decoct. litt.	12

Rekening van "J. van der Maath, apothecar, voor geleverde medicamenten aan het voormelde Gast- of ziekenhuis".
Jaarrekening van november 1810 tot november 1811.

Bij toerbeurt moesten drie apothekers een bepaalde wijk van medicamenten voorzien. Na de bevrijding van het Franse juk werd op 28 november 1815 een nieuwe instructie voor stadsapothekers goedgekeurd. Hierin werd bepaald dat de geneesmiddelenvoorziening voor de stadsarmen door allé Amersfoortse apothekers zou worden verzorgd: "in dier voege, dat elk eene byzondere wyk telkens by afwisseling zal bedienen". Toch lijkt het erop dat het St. Elisabeth Ziekenhuis zich veelal door een bepaalde apotheker van medicijnen liet voorzien.

Zo ziet men in de rekeningenboeken dat van 1802 tot 1828 apotheker J. van der Maath elk jaar een gespecificeerde nota indiende. Deze rekeningen werden goed gecontroleerd, zoals blijkt uit een aantekening in 1817: "de rekening door den apotheker ingediend 240 gld. 35 cents. Voldaan wegens misslag 239 gld. 65 cents". Ook worden leveranties van geneesmiddelen door chirurgijns vermeld, zoals in 1816: "Van chirurgijn F. L. Nuyens voor chirurgicale diensten en geleverde medicamenten", waaronder een zalf, een pleister en een mondspoeeling.

Het honorarium dat de stadsapothekers "voor hunne moeite" ontvingen bedroeg 5 cent per recept. De grondstoffen werden vergoed op basis van inkoopprijs plus een toeslag. Deze regeling bleek in de praktijk tamelijk kostbaar en de bedragen die de gemeente moest uitgeven voor medicijnen ten behoeve van ongeveer 5000 armlastigen werden steeds hoger. Dit was een gegronde reden om te trachten een stadsapotheek op te richten. Een commissie onderzocht de mogelijkheden hiertoe en in 1859 verschenen er gedrukte "stukken nopens de oprigting eener stads-apotheek te Amersfoort". Het raadslid Van Lockhorst was er sterk voor en hij voorzag zijn uitvoerig betoog met statistische gegevens over het geneesmiddelengebruik vergeleken met dat te Gouda en Alkmaar, waar al stadsapotheken waren. Hij besluit aldus: "Eindelijk is de oprigting van eene Stads-Apotheek eene eerste schrede tot de daarstelling van een Stads-Ziekenhuis, daar eene eigene Apotheek onafscheidelijk aan dit laatste verbonden is, en dus het bestaan van eene Stads-Apotheek reeds een gedeelte daarvan uitmaakt". Ook de Plaatselijke Geneeskundige Commissie en de Stadsdoktoren gaven hun mening over een te stichten stadsapotheek, waarbij steeds als belangrijkste argument naar voren kwam dat men betere controle over een dergelijke instelling kon uitoefenen. Het betoog werd geadstrueerd met voorbeelden van geneesmiddelenverspilling zoals het veel te grote verbruik van levertraan en het "linctus pectoralis", een borststroopje, dat door de kinderen "als versnapering op het brood werd gesmeerd".

Helaas was het eindadvies van de Commissie uitsluitend gebaseerd op financiële aspecten, want zij zag "geene geldelijke voordeelen en adviseert daartoe niet over te gaan". De stadsapotheek kwam er dus niet.

Langzamerhand werd het ziekenhuis groter, hoewel er in 1828 in de ziekenzaal maar 6 bedden stonden.

In de tweede helft der 19e eeuw bleek het in de praktijk steeds moeilijker te worden de oude, reeds drie eeuwen bestaande, regels voor opname te handhaven. Er ontstond namelijk een nieuwe categorie hulpbehoevenden, als bijverschijnsel van de opkomst der industrie. Grotere risico's veroorzaakten immers meer ongevallen! Dit was steeds vaker het geval en men moest de slachtoffers zo spoedig mogelijk opnemen.

Het bleek toen ook dat de panden in de Muurhuizen veel te klein werden. De twee ziekenzaaltjes met ieder vijf bedden en het operatiekamertje voldeden niet meer aan de eisen des tijds. Op een terrein aan de St. Andriesstraat verrees een nieuw ziekenhuis, dat op 8 april 1907 officieel werd geopend. "Een prachtig nieuw gesticht, een sieraad voor de stad tot geluk voor de zieken", zo schreef men. Doordat het ziekenhuis zijn werkzaamheden steeds meer uitbreidde, werd het zoals blijkt uit de notulen der regentenvergaderingen, ook noodzakelijk de geneesmiddelenvoorziening beter te organiseren.

Apothekers Ten Brink en Vermolen, die waren geassocieerd en gevestigd aan de Varkensmarkt leverden omstreeks 1880 de geneesmiddelen aan het St. Elisabeth Ziekenhuis. De regenten besloten echter dit anders te gaan regelen en wel: "Door het doen berekenen der geneesmiddelen volgens het bestaande tarief en voorsalaris toe te staan voor gereedmaken van ieder recept 15 cent en bovendien nog 3 cent voor ieder flesje of potje benodigd ter aflevering van geneesmiddelen". Men stelde deze regeling voor, nadat men had geïnformeerd wat de stadsapothekers aan de armenreceptuur verdienden. Zij leverden de geneesmiddelen tegen een speciaal tarief, terwijl zij bovendien een salaris van 50 gulden per jaar voor het gereedmaken der medicijnen ontvingen. Daar de heren Ten Brink en Vermolen niet accoord gingen met het nieuwe voorstel, vroegen de regenten apotheker Van der Zoo de Jong, gevestigd in de Langestraat, of hij hun voorwaarden wel wilde accepteren. Daar men echter ook met hem niet tot overeenstemming kon komen, besloot men op de oude voet door te gaan. In de jaren na 1880 tracht men de medicamenten zo voordelig mogelijk te verkrijgen door telkens een andere apotheker gedurende korte tijd met de levering te belasten. Steeds bleek de Firma Ten Brink en Vermolen "beduidelijk billijker" te zijn dan de anderen. In 1907, toen er in Amersfoort 5 apothekers waren gevestigd op een bevolking van bijna 24.000 zielen, verzorgde ieder van hen gedurende enkele maanden per jaar de geneesmiddelenvoorziening van het ziekenhuis. Er werd nauwkeurig op de kosten gelet. In de regentenvergadering van 26 augustus 1910 deed men een voorstel om: "enige medicamenten die bij enige hoeveelheid kunnen worden aangeschaft te doen leveren door de groothandel, bijvoorbeeld door de Pharmaceutische Handelsvereniging te Amsterdam. Men wil de proef gaan nemen, wat het prijsverschil kan zijn tussen de levering door de apothekers dezer stede of door de pharmaceutische vereniging".

Uit de rekeningen van het ziekenhuis kan men zich een beeld vormen van dit beleid. Zo bestelde men bij de "Coöperatieve Apothekers-Vereeniging O.P.G."

Novocainetabletten en bij de "Koninklijke Pharmaceutische Handelsvereniging" grote hoeveelheden Formaline, Benzine, Glycerine, Ammonia, Boorzuur, Kaliumchloraat, Oxaalzuur en verbandmiddelen. Dat deze leveranciers ingenomen waren met de bestellingen spreekt vanzelf, wat blijkt uit een nota van de "Hoogduitsche Apotheek" te Amsterdam, die enige honderden zwachtels had geleverd. Op de rekening voor de Eerwaarde Overste van het ziekenhuis werd het volgende vermeld: "Terwijl ik Uwe Eerwaarde bedank voor de bestelling zend ik hierbij bovenstaande windsels, tevens verzoek ik Uwe Eerwaarde bijgaande flesch limonade van mij te willen aannemen. Hoogachtend, aanbevelend, Uwe Eerwaarde dienstwillige, A. de Jongh".

De rekeningen van de Amersfoortse apothekers werden ingediend op naam van de patiënt, terwijl de datum van aflevering en een specificatie der medicijnen er op vermeld moest worden. De afdelingen hadden bepaalde geneesmiddelen in voorraad zoals Zinkpasta, Morfinepoeders, Lapisstiften, Panton-ampullen en Laudanum druppels, die ook door de apotheek werden geleverd.

Een eigen apotheek in een nieuw ziekenhuis

Het ziekenhuis kreeg steeds meer opnamen te verwerken, het aantal bedden nam toe en het werd groter, doordat men een aantal percelen had kunnen bijkopen. Eerst na het einde der tweede wereldoorlog zouden plannen voor een algehele nieuwbouw een nieuw tijdperk gaan inluiden. Terwijl tijdens de opening in 1907 het ziekenhuis nog geroemd werd als een "grootsch en monumentaal gebouw, in alle deelen met zoveel nauwgezetheid in orde gebracht" werd over ditzelfde gebouw in 1946 door de toenmalige geneesheer-directeur Dr Deelen een vernietigend rapport aan de Regenten uitgebracht. In dit rapport waarin alle tekortkomingen de revue passeerden wordt ervoor op gewezen dat de ligging van het huis "in de directe omgeving van de paardestallen der cavalerie-kazerne maakt, dat 's zomers gerust gesproken kan worden van een niet te bestrijden vliegenplaag". Deelen pleit voor een totale nieuwbouw op een geheel andere plaats. Een nieuw ziekenhuis, waarin ook een eigen apotheek een plaats zou kunnen krijgen.

In 1951 werd in principe goedkeuring gegeven voor de nieuwbouw, maar er gingen jaren voorbij gedurende welke men ontwerpen en nieuwe plannen indiende en besprak. In augustus 1964 ging de eerste spade de grond in en op 1 mei 1969 werd het nieuwe ziekenhuis, gelegen aan de Amersfoortse Ringweg Randenbroek in gebruik genomen.

Het bestond uit een centraal hoofdgebouw, waaromheen vijf andere gebouwen waren gesitueerd, waarin later nog als zesde element een semi-permanent gebouw werd opgenomen, waarin de apotheek werd gevestigd. Deze was gelegen naast de gebouwen van de verpleging. Het ontwerp van

deze apotheek was op 18 april 1962 onderwerp van bespreking geweest, waaraan ook de Amersfoortse apotheker B. A. L. Jansen deelnam. Jansen was al sedert 1940 aan het ziekenhuis verbonden om de geneesmiddelenvoorziening te verzorgen, maar eerst op 21 mei 1955 werd dit in een officiële overeenkomst vastgelegd. 's Ochtends en 's middags haalde men recepten en afdelingslijsten in het ziekenhuis op en de medicijnen werden nog diezelfde dag afgeleverd. Een assistente van apotheek Jansen was speciaal belast met de ziekenhuisreceptuur. In de apotheek was hiervoor een aparte ruimte ingericht, waar ook sterilisaties konden worden uitgevoerd. Men had in de loop der jaren veel nut gehad van apotheker Jansen's kennis en kunde. Deze was lid van de infectiecommissie en gaf les in de geneesmiddelenleer bij de verpleegstersopleiding. In februari 1962 werd Jansen lid van de staf van het ziekenhuis en uit dien hoofde had hij zitting in de verpleegraad. Samen met de internisten Deelen en Bonte stelde hij een "Medicamentenboekje" voor het ziekenhuis samen. Apotheker Jansen had een duidelijk standpunt inzake de verantwoordelijkheid van de apotheker in een ziekenhuis: deze had wel afleverings- maar geen toedieningsverantwoordelijkheid. Dat de toediening van geneesmiddelen niet altijd optimaal was, blijkt uit een opmerking tijdens de bestuursvergadering van 8 november 1967, waarin men het noodzakelijk vond: "dat de specialisten op de kinderafdeling de dosering van antibiotica opgeven en dit niet overlaten aan de rekenkunst van de zusters op de afdeling".

Een apotheek in het ziekenhuis onder leiding van een ziekenhuisapotheker was zeer gewenst. De inmiddels geformeerde "Commissie Apotheek" heeft de organisatie van de geneesmiddelenvoorziening door een eigen apotheek in het ziekenhuis nader uitgewerkt en, zij het, dat het maar in een noodgebouw was, de apotheek is er gekomen. De verwachting werd uitgesproken dat: "Deze apotheek te zijner tijd door een definitieve apotheek in de latere uitbreiding van het ziekenhuis wordt vervangen". Dit heeft nog bijna 20 jaar geduurd, maar dat is eigenlijk maar een ogenblikje in het ruim 400-jarige bestaan van het St. Elisabeth's gast- of Ziekenhuis.

Dr. Henriëtte A. Bosman-Jelgersma
hoogleraar in de geschiedenis
der Farmacie, Rijksuniversiteit Leiden

ICONOGRAFIE VAN PEETER VAN COUDENBERGHE*

G. DE MUNCK

Summary:

Peeter van Coudenberghe (1517-1599) was one of the most famous flemish chemists. Most of his life was spent in Antwerp. He was the first and only pharmacist to have a statue in Belgium. His bust is now placed in the entry hall of the Royal Antwerpian Association of Pharmacists.

Er bestaat tot op heden geen enkel eigentijds portret van Peeter Van Coudenberghe (Brussel 16 mei 1517 - Antwerpen ca. 1599). We weten van zijn tijdgenoot Jacob Rol (1) dat hij een groot werk zou schrijven en aangezien het gebruikelijk was op de titelprenten van hun boeken de auteurs af te beelden, was de kans groot geweest over een authentieke afbeelding van Peeter Van Coudenberghe te kunnen beschikken. Wegens zijn vroegtijdige dood is dit werk echter nooit afgeraakt en dus nooit gedrukt.

Toch zijn er binnen het Antwerps apotekersmidden meerdere pogingen ondernomen om aan deze eminente geleerde de vermaardheid te geven die officiële instanties hem totnogtoe niet hebben gegund. Ik dank Prof. Vandewiele, die ook een groot werk over onze Van Coudenberghe aan het schrijven is, dat hij mij heeft toegestaan van zijn manuscript gebruik te maken om dit iconografische overzicht samen te stellen en op enkele punten aan te vullen.

Het heeft tot in de 19de eeuw geduurd vooraleer Van Coudenberghe uit de vergetelheid werd gehaald. Het komt toe aan Dr. Corneille Broeckx die als eerste in 1856 een portret liet ontwerpen door de etsers P. De Cort (2). Dr. Broeckx was diensthoofd in het St.-Elisabethgasthuis van 1853 tot 1869 en staat geboekstaafd als 'de vader van de geschiedschrijving der geneeskunde in België'. Hij was een groot bewonderaar van Peeter van Coudenberghe en het was hij die als korresponderend lid van de in 1835 opgerichte Société de Pharmacie d'Anvers in 1845 in de Journal de Pharmacie als eerste een artikel publiceerde 'Sur les Travaux et la vie de Pierre Coudenbergh'. De Cort graveerde het geromantiseerd portret van een man van middelbare leeftijd in eigentijdse klederdracht: de pijpskraag en de zwarte met pels afgezoomde tabbaard der geleerden. Van Coudenberghe wordt afgebeeld in perspectief als een denker met sturende blik. Hij draagt een korte baard zoals dit in de 16de eeuw de mode was, echter geen hoofddeksel. Dit portret, hoe geromantiseerd ook, heeft duidelijk de latere kunstenaars geïnspireerd (3).

*Lezing gehouden op de najaarsbijeenkomst van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux op 15 oktober 1988, Centrum Elzenveld, Antwerpen.

In 1902 liet Apr. Arnold Hendrix (4), sedert 1889 te Antwerpen gevestigd, en onder andere medestichter en eerste voorzitter van de Akademie voor geneeskunde, zijn apoteek vernieuwen in Vlaamse renaissancestijl. Onze kollega Guy Guillias schrijft in zijn boek 'De Apoteekmeubilering en Architectuur in België en het Groot-Hertogdom Luxemburg': de vier deuren die toegang geven tot de apoteek werden afgewerkt met glas in lood waarin in stralende kleuren de beeltenissen gebrand staan van 4 vooraanstaande figuren uit het farmaceutisch verleden. Een daarvan is Peeter van Coudenberghe, de andere zijn deze van de l'Obel, Dodoens en Van Helmont. Deze afbeeldingen zijn het werk van de schilder-graficus Alfred Vanneste (5), schilder van landschappen en stadshoekjes, en leraar aan de Akademie voor Schone Kunsten te Brussel en te Antwerpen. Deze apoteek Hendrix, vanaf 1924 Denys en thans Muylaert, bevindt zich in de Brederodestraat te Antwerpen en niet op de Amerikalei, zoals Gilijs schrijft en behoort tot een van de mooiste publieke apoteken van onze stad.

Wanneer in 1968 de Koninklijke Apotekersvereniging van Antwerpen de 450ste verjaardag van de geboorte van Peeter Van Coudenberghe plechtig herdenkt, wordt bij deze gelegenheid een reuzegrote vijzel onthuld met een meer moderne beeltenis van Van Coudenberghe (6). Dit kunstwerk werd vervaardigd door de beeldhouwer Marck Macken (7), directeur van het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten te Antwerpen en bevindt zich thans in het tehuis van de Antwerpse apotekers.

De grootste eer die men evenwel iemand kan toebedelen is de oprichting van een standbeeld. Ook Peeter Van Coudenberghe kreeg deze eer toebedeeld, als eerste en enige apoteker in dit land. Helaas kende dit beeld, zoals we verder zullen zien, een even tragisch verloop als zijn leven en heeft het slechts een 50-tal jaren het Antwerpse stadsbeeld gesierd.

Het is slechts vanaf het tweede kwart van de negentiende eeuw dat men te Antwerpen vrijstaande beelden op straten en pleinen plaatste. Wel was het van in de middeleeuwen gebruikelijk kruis- en heiligenbeelden te plaatsen op de bruggen over de ruïnes of vesten van in de stad. Deze kruisbeelden werden later uitgebreid tot een Calvarieberg, zoals deze uit 1710 aan de Schrijnwerkersstraat en de Lombardvest. Op de pleinen werden openbare waterputten getooid met heiligenbeelden zoals deze Heilige Catharina voor het Plantin Museum op de Vrijdagmarkt. Bovendien werden in de stad ongeveer 200 Mariabeelden tegen de gevels geplaatst, meestal op een straathoek, waarbij de lantaarns niet alleen een devote maar ook een praktische rol vervulden, namelijk als straatverlichting (8).

Het enige vrijstaande standbeeld was dat van Alva op het binnenplein van de citadel in het zuiden van de stad, maar u zal wel begrijpen dat dit beeld er na het vertrek van de Spanjaarden niet lang meer heeft gestaan (9).

Na de Onafhankelijkheid van België in 1830 ontwaakt Antwerpen uit een lange winterslaap waarin het heeft geleefd sinds de val van Antwerpen. De romantisch-pa-

Ets door P. De Cort.

Glas in loodraam, door Alfred Van Neste.

De vijzel door Mark Macken.

Het standbeeld van Peeter van Coudenberghe.

PEETER VAN P. COUDENBERGH.
Het standbeeld van Peeter van Coudenberghe.

triottische gevoelens die deze periode in de geschiedenis kenmerken, krijgen te Antwerpen al gauw een Vlaams en Antwerps aksent. Men groepeerde zich in genootschappen en verenigingen naargelang de interessesfeer of beroep. Binnen al deze verenigingen leefde echter een sterk verlangen naar de kennis en het verspreiden van de kennis over de eigen kultuur. Op economisch en politiek vlak betekende Antwerpen circa 1840 nog maar bitter weinig. Men trachtte daarom het aksent te verschuiven naar de betekenis van de stad als kunstcentrum en men keek hier vooral terug op de 16de en de 17de eeuw, Antwerpens gouden tijdperk. Het is dan ook niet verwonderlijk dat men in 1840 de 200ste verjaardag van Rubens' dood dankbaar aangreep om grootse feesten in te richten. De oprichting van een standbeeld voor Rubens maakte deel uit van deze feestelijkheden. En zo opende het Rubensstandbeeld een lange rij van monumenten die in deze stad werden opgericht en waarvan het standbeeld van Peeter Van Coudenberghe het derde werd naast enkele allegorische afbeeldingen, nog lang vóór Theodoor Van Rijswijck, David Teniers, Leopold I, Hendrik Leys, Frank Loos, Quinten Matsys, Hendrik Conscience, Jacob Jordans en zovele andere (10). Vaak vatte een van de talrijke wetenschappelijke of literaire verenigingen die Antwerpen in de 19de eeuw rijk was, het plan op om een monument op te richten. Het onderwerp hield steeds verband met de doelstellingen of de aard van de vereniging. Men ging dan over tot de vorming van een commissie die werd belast met de uitvoering van het idee. Zij opende een publieke inschrijving die werd rondgestuurd naar de andere verenigingen, het stads- en provinciebestuur. Om de volledige kosten te dekken waren vaak nog subsidies van het Ministerie van Binnenlandse Zaken nodig. Ondertussen was het stadsbestuur op de hoogte gebracht dat men het gedenkteken op een openbare plaats wenste te zetten en naargelang de belangstelling van het stadsbestuur en de belangrijkheid van het te herdenken feit of de te huldigen persoon, verlangde men van stadswege in min of meerdere mate inspraak in de keuze van het onderwerp en de uitvoering. Om de beste plaats te bepalen werd van het monument een getekende of geschilderde afbeelding of een lichte maquette gemaakt. Aan de hand van deze hulpmiddelen bepaalde men waar het gedenkteken zou geplaatst worden. Eens dit beslist werd er met de funderingswerken en de bouw aan het voetstuk begonnen. Deze werken liet de stad meestal op haar kosten uitvoeren. In ruil daarvoor werd het beeld haar eigendom na de inhuldigingsplechtigheid. Antwerpen had tot in het begin van de 19de eeuw zijn middeleeuws karakter behouden. Dit betekende smalle straten, weinig openbare pleinen en ook weinig groenaanplantingen, enkele privé-tuinen daargelaten. Men moet er zich dan ook niet over verwonderen dat over de plaatsbepaling van het standbeeld soms jarenlang werd gebekvecht en dat deze beelden achteraf nog werden verplaatst. Zo duurde het van 1838 tot 1843 voor men definitief kon beslissen dat het Rubensstandbeeld op de Groenplaats zou geplaatst worden. In 1856 was het de beurt aan Antoon Van Dijck wiens marmeren standbeeld men plaatste op het Museumplein. Dit beeld bevindt zich thans op de Meir.

Het is ook in deze tijdsgeest dat de oprichting van het standbeeld van Peeter Van Coudenberghe moet gezien worden. In 1860 bestaat de Société de Pharmacie d'Anvers 25 jaar en wordt een passende viering gepland. In de loop van de maand november wordt een Akademische Zitting voorzien die zal gevolgd worden door een banket en de nodige fondsen hiervoor worden uitgetrokken. In juli 1860 schrijft Dr. Broeckx een brief aan het bestuur van de Société waarin hij voorstelt een beeld op te richten voor Van Coudenberghe en het te plaatsen in de Jardin Zoölogique, aangezien men toen verkeerdelijk uitging van het idee dat diens beroemde tuin zich op die plaats situeerde. In de toenmalige tijdsgeest, hoger geciteerd, stelt hij het voor als 'un hommage tardif à notre compatriote et un acte de reconnaissance nationale auquel tous les pharmaciens belges applaudiront'. Hij nodigt de leden van de SPA uit om een model te komen bekijken dat is aangemaakt door Jozef De Cuyper en hij deelt mee dat deze beeldhouwer bereid is het standbeeld te vervaardigen voor 1.000 frank. Voorzichtigheidshalve merkt Broeckx er wel bij op dat de algemene kosten kunnen oplopen tot 3.000 fr. Op de vergadering van 2 oktober 1860 wordt een commissie samengesteld bestaande uit de apothekers Charles Rigouts, sekretaris, Florent Olislaeger, penningmeester, Jos Cordemans, B. Van Bauwel en J.-B. Van Pelt die belast worden met de studie rond de oprichting van het standbeeld. Op de vergadering van 6 november brengt Apr. Van Bauwel verslag uit over de werkzaamheden van de commissie, belast met de uitvoering van het monument. Uit dit verslag blijkt dat de Société mag hopen dat het werk dat zij heeft aangevat tot een goed einde kan gebracht worden. Tijdens de Akademische Zitting die de viering 25 jaar Société de Pharmacie d'Anvers inzet, kondigt de voorzitter, Apr. Vanderheyden, officieel de oprichting aan van het standbeeld. Hierbij beklemtoont hij evenwel dat dit standbeeld dient opgericht 'sur une des promenades publiques de cette ville'. Het bestuur stelt eerst voorlopig 1.700 goudfrank ter beschikking. In een buitengewone vergadering worden op 11 december de laatste schikkingen rond het standbeeld getroffen en wordt het definitieve budget vastgelegd op 1.800 frank, wat overeenkomt met een huidige 250.000 fr. (11). Zeker geen overdreven prijs voor een dergelijk werk. Toch valt het op bij de vergelijking tussen het verslagboek en de gepubliceerde teksten in de Journal de Pharmacie d'Anvers die meestal woordelijk uit het verslag zijn overgenomen, dat van deze prijzen geen melding wordt gemaakt. Ook uit andere verslagen werden de passages rond de oprichting van het standbeeld niet afgedrukt in de Journal. Wou men hierrond polemieken vermijden of waren niet alle leden akkoord met het genomen initiatief? De aangeelde commissie had tot taak: onderhandelen met het stadsbestuur, aanstellen van een beeldhouwer en zorgen voor de nodige fondsen. Dit laatste ging vlot: de lijst van inschrijvers is afgedrukt in de Journal de Pharmacie d'Anvers (12) en bevat de namen van: de burgemeester, vier schepenen en 17 gemeenteraadsleden, 14 leden van de Société d'Horticulture, 25 Antwerpse ingezetenen, waaronder L.J. De Cort, drukker en vermoedelijk familie van P. De Cort, etser van de eerste beeltenis van Van Coudenberghe,

verder 55 Antwerpse apotekers, 28 Antwerpse dokters, 24 leden van het geneeskundig korps van buiten Antwerpen en 82 apotekers uit het gehele land, in totaal een 250-tal inschrijvers. Als beeldhouwer werd Pieter Jozef De Cuyper (13) aangezocht, broer van Johannes Baptist en Leonard De Cuyper, die de standbeelden van Antoon Van Dijck en Theodoor Van Rijswijck beeldhouwde. Hij vervaardigde stukken voor de St.-Antoniuskerk te Aarlen, St.-Willibrordus te Amsterdam en St.-Andries te Antwerpen. Voor de gemeente Duffel beeldhouwde hij in 1882 het standbeeld van Cornelius Van Kiel, Kilianus, beeld dat trouwens veel gelijkenis vertoont met het beeld van Van Coudenberghe en waarbij hij als taalkundige de linkerhand laat rusten op een aantal geschriften.

De onderhandelingen met het stadsbestuur begonnen met een brief van de sekretaris Charles Rigouts aan burgemeester Loos (14). Hierbij kondigde hij aan dat naar aanleiding van de viering van het 25-jarig bestaan zij dit wilden vereeuwigen door het stellen van 'un acte public et par un souvenir durable'. Hierbij bood hij het beeld en de sokkel aan de stad aan met het verzoek hiervoor een passende plaats te bepalen. Ik wees u er reeds op dat Antwerpen in die periode over weinig pleinen en openbare parken beschikte, gezien zijn middeleeuws karakter. Daarom stelde de SPA voor het beeld op te richten op de Promenade Publique du Glacis en meer bepaald aan de Longchamps. Antwerpen was op dat ogenblik nog omgeven door de 16de eeuwse Spaanse vesten die in het Noorden vertrokken aan de Schelde en in het Zuiden aansloten op de citadel. Onder glacis verstaat men het lichthellend tallud van de verdedigingswal gelegen langs het contrescarpe van een vesting. Deze wandeldreven ontworpen door Van Cuyck (15) waren in die periode het uitverko- ren ontspanningsoord voor de Antwerpenaren waar fijngeklede heren en opgedirkte dames uit de goede burgerij flaneerden, mekaars toiletten bekeken en een beschaafd praatje maakten. Intussen richtte de Minister van Binnenlandse Zaken Charles Rogier op 18 maart 1861 volgend verzoek aan de Académie Royal de Médecine de Belgique: 'De Société de Pharmacie d'Anvers heeft het plan opgevat in deze stad door middel van privé-inschrijving een monument op te richten ter ere van Peeter Coudenberghe, Vlaams-apoteker, geboren te Antwerpen in het begin van de 16de eeuw. De genoemde vereniging vraagt hiervoor om de geldelijke steun van de regering. Vooraleer hierin een beslissing te nemen verzoek ik u om advies over de wetenschappelijke titels van Peeter Coudenberghe.' In zijn zitting van 28 maart benoemt de akademie een kommissie bestaande uit de heren Davreux, Martens en Broeckx, om een antwoord te formuleren. Waarop Dr. Broeckx zijn rapport 'sur les titres scientifiques de Pierre Coudenberg' publiceert (16). Op 17 augustus 1861 om 5 uur 's avonds wordt het beeld plechtig ingehuldigd tijdens de gemeentefeesten van Antwerpen, de jaarlijkse kermisweek op Maria Hemelvaart, een dag van Processie en ommegang, ook de voorkeursdatum voor het onthullen van standbeelden zoals dat van Rubens op 15 augustus 1840. Die dag wordt nog een ander beeld ingehuldigd, namelijk dat van Boduognat, de eerste held der Belgen, op het rond punt van de Belgiëlei. Blijkbaar werd deze nationale held meer ge-

apprecieerd dan Peeter Van Coudenberghe, want het Handelsblad van Antwerpen van donderdag 15 augustus vermeldt de inhuldiging van het beeld van onze beroemde apoteker 'daer zy op de programs zoowel als in den kataloog der expositie, schynt vergeten te zyn'. Na de inhuldiging van Boduognat trok de stoet met het College van Burgemeester en Schepenen, voorafgegaan door trommel- laars en leden van een muziekkapel, 500 meter verder naar de Longchamps (17). Aan de voet van het standbeeld waren de leden van de SPA verzameld, alsook het merendeel van de leden van het medisch corps van de stad en de voorsteden, en een aantal genodigden, waaronder de beeldhouwer Pieter Jozef De Cuyper. Een dichte menigte had de lanen van de openbare wandelweg bezet, twee compagnies van het linieregiment bewezen de eer. De stoet schaarde zich rond het monument en de heer Charles Rigouts, secretaris van de Société, sprak de rede uit, het beeld wordt onthuld en met luide toejuichingen begroet. Een kanonsalvo wordt afgevuurd en de muziekkapel speelt de nationale hymne. De dag daarop schrijft het Handelsblad (18): 'Den gisteren nog weinig bekende geleerde, en die nu door de opzoekingen van Dr. Broeckx en den beitel van een talentvol kunstenaar, meester Jos de Cuyper, is als het ware weer tot het leven terugroepen. Coudenberg's beeld versiert de wandeling en maakt er een heerlyk effekt. De nieuwe stad wordt een wezenlyke Walhalla, en wat de apothekersvereniging gedaen heeft, toen zy het beeld aen de stad schonk, zouden andere kunnen navolgen en alzo het hunne bydragen tot verheerlyking van kunst en vaderland.' Peeter Van Coudenberghe is

rechtstaand uitgebeeld, en draagt dezelfde plooiakraag als op de ets van De Cort. Verder draagt hij een lange met pels afgezoomde tabbaard die in plooiën valt, met korte mouwen, waaronder het wambuis uitkomt. In het wambuis zijn bovenaan splitten zodat het hemd eronder zichtbaar is. Tot zover is alles korrekt met de mode uit de 16de eeuw. Het 16de eeuwse wambuis kwam echter slechts tot in de lenden, waaraan losse schootpanden waren bevestigd om de aanzet van de broek te verbergen, die werd opgehouden met nestels of knopen. Men droeg zeker niet het soort gilet zoals hier afgebeeld. De broek werd bovendien door oudere personen tot onder de knie gedragen; enkel jongeren droegen de broek zeer kort. Ten slotte werden schoenen zonder hakken gedragen. Ook hier valt het weer op dat Van Coudenberghe geen hoofddeksel draagt. Tot zover enkele vestimentaire bemerkingsen (19). In de rechterhand houdt hij een aantal planten vast terwijl de linkerhand steunt op boeken die liggen op een vijzel. Het standbeeld is gehouwen in Rochefortsteen, een witte zandsteen uit de groeven van St.-Rémy in Rochefort, in de provincie Namen. Het standbeeld is twee meter negentig hoog en de totale hoogte van het monument is zes meter. Op het hardstenen voetstuk zijn twee marmeren platen aangebracht met het volgende opschrift in vertaling: voorkant: 'ter ere van Peter Coudenberghe, te Antwerpen geboren in de 16de eeuw en apotheker aldaar, die als eerste van al de apothekers over zijn kunst heeft geschreven en beroemd werd door zijn uitmuntende kennis van de plantkunde'. En op de achterkant: 'de Société de Pharmacie d'Anvers op 27 november 1860 haar vijfentwintigste verjaaring vierend, heeft besloten dit monument op te richten om dit heugelijk feit en ook de gedachtenis van deze bijzondere man te vereeuwigen. Het monument, opgericht op haar eigen en ook op anders kosten, werd in de maand augustus 1861 onthuld'.

Over de juiste plaats in het huidige stadsbeeld waar het monument werd opgericht zijn reeds heel wat polemieken gevoerd. In het stadsarchief van Antwerpen bevindt zich een plattegrond van het glacis met aanduiding van het op te richten stadsbeeld (statue à ériger) (20) en een plattegrond van het stadspark van Dens en Keilig, met aanduiding van de woonblokken die zouden vrijkomen na het slopen van de Spaanse vesten (21). Wanneer we beide plattegronden boven elkaar leggen, moet het beeld zich situeren op de hoek van de Theresialei en de Frankrijklei. Nu, lang heeft het er niet gestaan. Deugde de ondergrond niet of was het metselwerk te snel uitgevoerd? Het ganse werk was immers in minder dan 1 jaar klaargekomen. In 1864, amper drie jaar later, begint de sokkel scheuren te vertonen en dient een eerste herstelling uitgevoerd. In 1868 is de toestand nog verergerd en krijgt de stadsmagistraat een ongetekend briefje, vermoedelijk van een tuinman van de stad: 'Het voetstuk van het beeld van Coudenberghe, geplaatst in de Longchamps, bevindt hem op het punt van omvallen, door stenen welke uitgeschuiven zijn' (22).

Op dat ogenblik bekwam de Duitse architect Keilig van de stad de opdracht om van het lunnet van Herentals een openbaar park te maken en de standbeelden die de wandellanen van het glacis versierden kaderden niet in deze

plannen en dienden dus verwijderd. De slechte toestand van het voetstuk is waarschijnlijk een reden te meer geweest om daar spoed achter te zetten. Keilig stelt voor het beeld te verplaatsen naar de Jardin Botanique en wel voor de grote serre. Deze tuin werd in 1797 naast het Sint-Elisabethgasthuis aangelegd (23). Het plaatsen van het standbeeld van een botanicus in een plantentuin lijkt logisch, maar de Antwerpse apothekers waren hier niet mee akkoord. Hen was een 'Promenade Public de la Ville' beloofd en in deze Plantentuin kwam geen mens. Zij beschuldigden dus het stadsbestuur van despotisme en woordbreuk maar niets mocht baten. De gemeentelijke overheid bleef bij haar besluit en er werden onderhandelingen gevoerd met leden van het beheer van de Hospitalen van Antwerpen, die er vanzelfsprekend niets tegen hadden dat hun tuin bij het Sint-Elisabethgasthuis met een kunstwerk werd verrijkt. Een nieuwe sokkel werd aangemaakt die echter veel lager was dan de oorspronkelijke, waardoor de verhouding beeld-sokkel werd verbroken en het beeld niet meer tot zijn recht kwam. Het beeld werd in 1869 definitief overgebracht naar de Plantentuin en geplaatst op een grasplein enkele meters achter de tuinierswoning (24), ook het Zwitsers chalet genoemd waar nu het restaurant Botanica is gevestigd. Onheil en miskenning bleven echter de beeltenis van Peeter van Coudenberghe achtervolgen. Hij zou de Eerste Wereldoorlog niet overleven. Op maandagnacht 24 augustus 1914 wierp een Duitse Zeppelin 10 bommen van 250 kg boven de stad. 'Een laffelijke aanval op Antwerpen' blokkerden de kranten (25). Een bom kwam terecht in de Plantentuin naast de muur van het plantenpaleis. Alle ruiten van de serre en een groot aantal ruiten van het St.-Elisabethgasthuis en van de Leopoldstraat vlogen aan scherven. Bomen en struiken werden vernield, zelfs van een rustbank werden stukken en brokken tot op straat ontdekt. Echter geen vermelding van schade aan het standbeeld.

De grote Duitse aanval op Antwerpen vond plaats van 8 tot 10 oktober 1914 en ging gepaard met een hevig artilleriebombardement van de stad. Algemeen wordt aanvaard dat het standbeeld toen werd getroffen (26). Tot nu toe is hierover in geen enkel schadedossier uitsluitend gevonden.

Ongeveer twintig jaar lang bleven de stukken van het verbrijzelde beeld op drie-vier plaatsen van de Plantentuin liggen tot ze ten slotte naar het stadsmagazijn werden overgebracht (27). En zo verdween Peeter van Coudenberghe definitief uit het Antwerpse stadsbeeld. Alles wat rest is een lichte verzakking van het grasperk, waar eens de sokkel stond.

Ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de Société de Pharmacie d'Anvers, besloot men ter vervanging van het standbeeld een bronzen beeltenisplaat aan te brengen. Het werk werd toevertrouwd aan Alfons Mauquoy (28) die een bronzen plaat van 80 op 60 cm aanmaakte met het onderschrift Pieter Coudenberg, Apotheker en Botanicus (XVIe eeuw), 1835 De Soc. de Pharmacie d'Anvers 1935 en met de emblemen van Antwerpen, de hand en de hygieiabeker met slang, voor de farmacie.

Tijdens het bezoek van de deelnemers van het FIP-congres van 1935 aan Antwerpen, zou op 3 augustus om 16u.30 deze beeltenisplaat onthuld worden aan de muur van het toenmalige museum van de Plantentuin (29). Zo was het althans in het programma voorzien. Had men 's middags te lang geluncht of was het stadsbestuur andermaal niet geïnteresseerd? Uiteindelijk werd de mooie bronzen plaat pas 's zondags aan burgemeester C. Huysman overhandigd tijdens de ontvangst op het stadhuis (30). De stadsmagistraat wist niet goed wat er mee aangevangen en plaatste ze bij de verzameling van Dr. Van Heurck in de Dierentuin, waar ze in de kelders verzeilde. Bij de voorbereiding van de viering 150 jaar Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen kwamen we dit werk op het spoor en werd de plaat door de stad teruggeschonken aan de vereniging, waar ze nu de bestuurszaal siert (31).

Bij de 150-jarige viering van KAVA werd andermaal belist deze herdenking te bestendigen met een blijvend kunstwerk ter ere van Peeter van Coudenberghe. De opdracht werd uitgevoerd door de Lierse beeldhouwer Jan Van Den Brande (32), waarbij in tegenstelling tot het 19de-eeuwse beeld dat eerder een didactische functie bezat, hier de klemtoon is gelegd op de man Van Coudenberghe, die wordt voorgesteld als een denker met hoog voorhoofd en met de scherpe trekken van een man die een grote tragiek in zijn leven ondervond. Dit beeld siert nu de inkomhal van het Antwerps apothekershuis (33) als blijvende herinnering aan deze eminente, maar miskende geleerde.

De beeltenisplaat door Alfons Mauquoy.

Referenties

1. Jacob Rol, Antwerps patriciër, ouderman van de apothekers binnen de camere der meersse, die in 1661 schreef: 'Peeter van Coudenberghe vermaert apotheker tot Antwerpen sterft op het einde der eeuw. Hy woonde op St Jacobsmerck waar de klok uithangt. Hy soude scriven een groot werck dwelc hy beloofde ende begoste maar die ongeluckige tyden hebben dat belet so dat hy ghestorven is sonder syn groot werck af te maecken. In de belegeringhe van Antwerpen bracht hy vele hulpe aan de arme siecke ende maakte een cordiael om de peste te weiren. Syne cruythof wirt in de belegheringe verwoest waerom hy seer bedroeft was, alsoo wirt op corte tyt verwoest die scone planten die hy met soo vele arbeyt ende sorge hat verghaert.' (L.J. Vandewiele, *Geschiedenis van de Farmacie in België*, p. 142.)
2. P. de Cort. Wie deze etser is hebben wij niet kunnen achterhalen. Vermoedelijk is hij verwant met een der drie toenmalige drukkers van die naam (Prinsenstraat, vroeger Paddengracht, Markgravenstraat en Zand). Het meest voor de hand liggend is hij verwant met L.J. De Cort, drukker, een der inschrijvers voor het standbeeld. (L.J. Vandewiele.)
3. Dit portret werd gepubliceerd als illustratie bij het tweede artikel van Dr. Broeckx over Peeter van Coudenberghe: *Le père de la Pharmacie Belge, ou supplément à la notice sur Pierre Coudenberg*, *Journal de Pharmacie d'Anvers* 12 (1856), p. 57.
4. Arnold Jozef Hendrix (1866-1946), 'De aristokraat', 15de voorzitter van de SPA (1901-1903), medestichter en eerste voorzitter van de AAV (1923-1941). In 1938 werd hij door de koning benoemd tot een van de stichters en eerste voorzitter van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Geneeskunde van België. Buiten zijn beroepsactiviteiten speelde hij een voorname rol in de Vlaams-kulturele beweging als voorzitter van o.a. de Vlaamse Hogeschool-uitbreiding, de beheerraad van de St.-Lutgardisschool en het St.-Lievenscollege. (L.J. Vandewiele, *Geschenkbok 150 jaar KAVA*, p. 98.)
5. Alfred Van Neste (Brugge 1874-1969), schilder van landschappen, stadshoekjes, figuren en stillevens. Illustreerde en grafisch kunstenaar. Studeerde aan de Akademien van Brugge en Antwerpen; werd leraar aan de Academie voor Schone Kunsten te Brussel en te Antwerpen. Hij tekende affiches en maquettes voor historische stoeten. Hij werkte een tijdlang te Venetië en in Bretagne. (L.J. Vandewiele.)
6. Heden bij de 450ste verjaardag van zijn geboorte wordt opnieuw hulde gebracht aan de grote scheldezoen, de voorname sinjoor, de roem van het apothekersgeslacht in den lande, door het onthullen van een gedenkteken ontworpen en uitgevoerd door de heer Macken, directeur van de stedelijke academie. Toen de 450ste verjaardag van zijn geboorte herdacht werd, kreeg Mercator naast de huldiging zijn beeltenis op de historische bankbriefjes van 1.000 fr., historisch als eerste in ons land met Nederlandse tekst vooraan; voor Vesalius werd naast de huldiging een facsimile-uitgave van zijn *De Fabricia* uitgegeven; het zou schoon staan kon de Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen verkrijgen dat er naast de huldiging van vandaag bv. een postzegel met de afbeelding van Peeter van Coudenberghe werd uitgegeven, want het blijft waar wat Prof. Van de Velde schreef: 'Van de groten uit onze rangen die ons zijn voorgaan, blijkt het van tijd tot tijd nodig te zeggen en te herhalen dat zij een schoon en nuttig leven hebben doorgemaakt.' (Voordracht Apr. Dr. Vandewiele bij de herdenking van de 450ste verjaardag van de geboorte van Peeter van Coudenberghe, *Antwerps Farmaceutisch Tijdschrift* 5, 1968, p. 106.)
7. Mark Macken (Diest 1913) volgde de lessen aan de Akademie te Leuven en later te Antwerpen, werd leraar en in 1962 directeur van de Kon. Academie voor Schone Kunsten en van het Hoger Instituut te Antwerpen. (L.J. Vandewiele.)
8. Een onderzoek naar de evolutie van de vrijstaande monumentale sculpturen in het Antwerpse stadsbeeld tot het einde van de 19de eeuw, Deel I. (N. Grobet.)
9. Op 19 mei 1571 werd op het binnenplein van het Zuidkasteel het standbeeld geplaatst dat Alva tot zijn eigen eer had doen gieten. De Citadel, gepland door Alva zelf en ontworpen door de Italiaanse ingenieur Paccioto, sloot de zuidkant van de vestigingen rond Antwerpen af. Ze werd in 1884 afgebroken. Eigenlijk was het standbeeld opgericht om de overwinning van de Hertog van Alva te herdenken op Lodewijk van Nassau in de slag bij Jemmingen op 22 juli 1568. De legende zegt dat voor het beeld het brons gebruikt werd van 12 op de Noordelijken veroverde kanon-

- nen. De maker ervan was Jacob Jonghelinckx, de waardijn van de Antwerpse Munt die op de Oever gevestigd was. Zeker waar is dat het geen lang leven beschoren was. Na Alva's terugkeer naar Spanje werd het afgebroken en in een magazijn van de Citadel opgeborgen in 1574. Het werd daar in 1577 door Antwerpenaren die de Citadel overrompelden gevonden en woedend aan stukken geslagen. De legende wil dat, toen Jan Cauthals een nieuwe bronzen Christus ontwierp voor het kruisbeeld op de Meirbrug, geelgieter Andries van Mal daarvoor het brons gebruikte dat afkomstig was van het beeld van Alva. Dit kruis heeft, nadat het van de Meirbrug weggehaald was, lange tijd de hoofdingang van de kathedraal gesierd. Toen De Boeck & Van Wint een nieuw tympaan plaatsten, werd het binnen de kerk gebracht waar het nu nog hangt onder de kleine Zuidertoren.
10. Een onderzoek naar de evolutie van de vrijstaande monumentale sculpturen in het Antwerpse stadsbeeld tot het einde van de 19de eeuw, Deel I, blz. 214, Bijlage XIX. (N. Grobet.)
 11. O. Van Waas.
 12. Journal de Pharmacie d'Anvers, 17 (1861), blz. 456-461.
 13. Pieter Jozef De Cuyper (Antwerpen 1808 - Duffel 1883) studeerde aan de Akademie voor Schone Kunsten te Antwerpen.
 14. SAA, MA, 955/4: *Werken en Gedenktekens. 1860-1877. 38. Standbeeld van Pieter Coudenberg apotheker. 22 oktober 1860 - 21 juni 1869.* Brief van de Société de Pharmacie d'Anvers aan het Schepencollege. 22 oktober 1860.
 15. In 1844 ontstonden, op initiatief van de provinciegouverneur H. De Brouckère (1870-1951), op het glacis wandeldreven die ontworpen werden door gemeenteraadslid E. Van Cuyck (1786-1863), die ook de tuin van de Antwerpse Zoo ontwierp. (N. Grobet.)
 16. C. Broeckx, Rapport sur les titres scientifiques de Pierre Coudenberg, présenté à l'Académie Royale de Médecine (Séance du 29 juin 1861). Antwerpen, 1861, 16 blz.
 17. Longchamps - In 1850 richtte het stadsbestuur een bijzondere wandeltocht in op Witte Donderdag. Daarvoor inspireerde men zich op het gebruik van de Parijzenaars om in de Paasweek op de Champs-Élysées en in het Bois de Boulogne te wandelen, hoofdzakelijk met de bedoeling hun nieuwe garderobe te laten bewonderen. Vandaar ook dat de wandeltocht *Longchamps* werd geheten. Later, in 1876, verplaatste de gemeenteraad het wandelfeest naar de 1ste mei, maar toen bestond het glacis niet meer en gebeurde de *Longchamps* in het Stadspark. (J. Moens, Geschiedenis van het Stadspark van Antwerpen, Driemaandelijks tijdschrift van de Stad Antwerpen, 4 december 1981, p. 189-191.)
 18. Het Handelsblad van Antwerpen, 17de jaargang, 18-19 augustus 1861. Kunstfeesten van Antwerpen.
 19. F. Sorber, conservator Provinciaal Textielmuseum Vrieselhof, Oelegem.
 20. S.A.A., MA 955/A: *Werken en gedenktekens. 1860-1887. 38. Standbeeld van Pieter Coudenberg apotheker. 22 oktober 1860 - 21 juni 1869.* Dossier 1860-1861, nr. 4, Plan Figuratif.
 21. ID, 1869, Plattegrond Stadspark, P. Dens en F. Keilig.
 22. ID, 1868, nr. 11B.
 23. De Leopoldstraat was in 1555 niets dan een wegeltje door de Gasthuisbeemden, te midden van luthoven. De straat werd in 1826 gekasseid en in 1832 genoemd naar de eerste koning der Belgen. (A. De Lattin, Doorheen Oud-Antwerpen, 1955, p. 401.)
 24. 'En heeft daar gestaan in het midden van een bloemperk of een grasplein enkele meters achter de tuinierswoning.' (R. Aernouts en E. Frison, Antwerpen's Plantentuinen 1797-1926. Een eeuw botanisch en medico-botanisch onderricht in de Scheldestad, Antwerpen, 1959, p. 77.)
 25. SAA, B 96681 II-7-B, 'Hoe de Duitsers oorlog voeren, Laffelijke aanval op Antwerpen, Dooden en gekwetsten'. (Gazet van Antwerpen, 26 augustus 1914.)
 26. O. Van Schoor, Gedenkboek SPA, 1835-1935, blz. 58.
L.J. Vandewiele, Geschiedenis van de Farmacie in België, p. 145.
A. De Lattin, Doorheen Oud-Antwerpen, Antwerpen, 1955, p. 402.
R. Aernouts, 750 jaar St.-Elisabethgasthuis Antwerpen, 1988, p. 165.
OCMW, Antwerpen, Compté Moral, 1919, blz. 177.
Vermeldt als datum van vernieling van het standbeeld 25 aug. 1914 n.a.v. het bombardement door een Zeppelin.
 27. De brokstukken bevinden zich in de kelders van het Centraal Magazijn Godfried van de Oudheidkundige Musea van Antwerpen, Godefriduskaai 36 te Antwerpen.
 28. Alfons Mauquoy (Antwerpen 1880-1954), beeldhouwer, schepper van standbeelden en medailleur. Leerling van Th. Vincotte. Ontwerper van de gedenksteen voor de gesneuvelde te Leuven en te Westmalle. Ontwierp voor de vereniging verscheidene bronzen plakketten waaronder deze voor de voorzitters O. Van Schoor, A.J. Hendrix, E. Joos en V. Haazen, die zich in de bestuurszaal van KAVA bevinden, evenals de penning E. Joos, die tweejaarlijks wordt uitgereikt aan de laureaat van de E. Joosprijs.
 29. Xlle Congrès International de Pharmacie, Juillet-Août 1935. Comptes rendus, Rapports p. 71.
 30. ID, p. 1000.
Pharmaceutisch Bericht van Antwerpen, augustus 1935, p. 93.
 31. De plaket met kader die sinds 1935 in het bezit is van de vereniging was een kopie van het oorspronkelijk werk. In het Pharmaceutisch Bericht van augustus 1935, nr. 8, p. 103, kondigt O. Van Schoor aan:
'Beeldhouwer Mauquoy, welke reeds verschillende malen zoo'n prachtige beeltenissen voortbracht van pharmaceutische vooraanstaande mannen, onder andere Ranwez, Bruylants, Haazen, De Myttenaere, heeft ons weer met de plaquette van Pieter Coudenberg een heerlijk kunststuk voortgebracht dat ten eeuwigden dage de komende geslachten zal herinneren aan een onzer beroemdste apothekers uit de vorige eeuwen.
Daar er collegas zijn welke ons den wensch uitgedrukt hebben een afgietsel van Pieter Coudenberg te bezitten, zoo hebben wij ons tot den heer Mauquoy gewend welke zich wel wil gelasten aan onderstaande voordeelige voorwaarden de liefhebbers te voldoen.
Afgietsel in witte gips, zonder kader Fr. 40,-
Afgietsel gepatineerd, zonder kader Fr. 50,-
Afgietsel gepatineerd, met kader Fr. 75,-
Afgietsel in echt brons, met kader Fr. 1100,-
De afgietsels hebben dezelfde afmetingen als het oorspronkelijk kunstwerk.'
De originele plaket draagt op de rugzijde drie pinnen van ± 15 cm, wat bewijst dat de plaket bestemd was om in een muur bevestigd te worden.
 32. Jan Van den Brande, geboren te Lier in 1912, neef van Felix Timmermans, leerde tekenen, schilderen, beeldhouwen en architectuur aan de Akademie te Lier en behaalde de licentie Hoger Kunstonderwijs aan het Hoger Instituut te Antwerpen. Hij was stichter en directeur van de Akademie voor Schone Kunsten te Nijlen en lesgever Algemene Bouwkunde te Mechelen. Hij werkte als restaurateur mee o.m. aan de kathedralen van Antwerpen en Mechelen. Onder de talrijke portretten en beeldhouwwerken die op zijn naam staan, vermelden we die van Felix Timmermans te Lier, Armand Preud'homme te Hasselt, Pallieter V.T.B. te Lier, Paus Johannes-Paulus II, Vatikaan. Overleden te Lier op 2 januari 1986.
 33. Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen (KAVA), Consciencestraat 41, 2018 Antwerpen.

Apr. Guy De Munck
Heidestraat 1
2710 Hoboken-Antwerpen

BOEKBESPREKINGEN/ COMPTES-RENDUS

Dr. J. Zuring, De heilige genezers Cosmas en Damianus in Nederland.

Uitgeverij Van Spijk B.V., Venlo, 1989, 63 blz., 40 illustraties waarvan 4 quadrichromies, prijs: Fl. 17.50.-

'Eenieder die het werk van Dr. Zuring maar enigszins kent, zal het verschijnen van dit boek niet verbazen. In de afgelopen jaren stonden immers tweelingen en meer in het bijzonder de heilige tweeling Cosmas en Damianus centraal in zijn studies. Bovendien had hij er zelf al eens op gewezen dat er in ons land nog maar weinig herinnert aan beide heiligen. Met deze publicatie heeft Zuring de belofte ingelost om dat weinig in woord en beeld vast te leggen.'

Aldus Prof. Dr. H. Beukers in zijn voorwoord.

Het is inderdaad zo dat Dr. Zuring, voorheen arts te Venlo, via zijn opzoekingen naar Afrikaanse en Afro-amerikaanse tweelinggebruiken (cfr. *Tweelingen in Afrika, Afrikaanse en Afro-amerikaanse tweelinggebruiken*, uitgeverij H. Gianotten, Tilburg, thans uitverkocht) bij de tweelingbroeders de H.H. Cosmas en Damianus is terecht gekomen. *Cosmas en Damianus in 'de Nieuwe Wereld'* (1979), *Cosmas en Damianus op Sicilië* (1980) en *Met Cosmas en Damianus op Mallorca* (1984) zijn de vruchten van zijn speurzin naar beide heilige genezers. Aangezet door Pierre Julien (Parijs) is Dr. Zuring dan op zoek gegaan naar wat in Nederland over de heilige geneesheren bekend en bewaard is. Wel bestaan er over dit specifiek Nederlands onderwerp, behalve enkele monografieën, twee publicaties van belang: *Cosmas en Damianus en de Nederlanden* van D.A. Wittop Koning en *Kosmas en Damiaan in de Beneluxlanden* van L. Elaut. Beide studies verschenen in *Scientiarum Historia* 10 (1968), blz. 8-12 en 13-20.

Elaut kwam tot de volgende conclusie: 'Religieuze, wetenschappelijke en professionele motieven vormen de historische achtergrond waaruit de cultus van de heilige doktoren Kosmas en Damiaan zich in de middeleeuwen, de renaissance en de barok heeft ontwikkeld. Sporen van die ontwikkeling zijn heden nog zichtbaar; in de nieuwste tijd is daar evenwel niet meer bijgekomen.'

Deze laatste bewering heeft Zuring op het einde van zijn boek, onder de rubriek *Cosmas en Damianus her en der in de Nederlanden*, ontwricht. Ook in zijn brochure *S. Cosmas en S. Damianus in het naaldwerk van Hildegard Brom-Fischer* levert Zuring het bewijs dat de legende van de heilige genezers heden ten dage de kunstenaars nog steeds inspireert. (Deze geïllustreerde brochure, waarin de Nederlandse tekst gevolgd wordt door een Franse vertaling, is verkrijgbaar aan de verkoopbalie van het Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Nieuwegracht 63 te Utrecht of in de boekhandel aan de prijs van Fl. 7.50,

maar kan ook na overmaking van Fl. 10 op postgiro 1118838 van de schrijver, adres: Lovensdijkstraat 7-C94, 4818 AJ Breda, worden toegezonden.)

Nadat hij er op gewezen heeft dat er een Nederlandse vertaling bestaat van de *Legenda aurea sanctorum* (ca. 1270), gedrukt in 1470 te Delft, in 1478 te Gouda en in 1500 te Delft onder de titel *Passionael*, ook wel *Gulden Legende* genoemd, geeft de auteur een kort levensverhaal van de 'heilige wonderdoende en onzelfzuchtige genezers'.

In een volgend hoofdstuk wordt gehandeld over de Cosmas en Damianuskerken in Nederland. Hun aantal is niet zo denderend, een viertal slechts, maar in vele kerken en heiligdommen getuigen altaren, beelden, klokken, gewaden, gewijde vaten e.d.m. van de eredienst aan deze heiligen gewijd.

Het volgende hoofdstuk wordt betiteld: Cosmas en Damianus, patronen van Chirurgijngilden, want 'Behalve in de zojuist genoemde kerkhistorieën worden de namen van Cosmas en Damianus ook genoemd in de geschiedenis van de chirurgijngilden. Over de gilden, met de met luisterrijk ceremonieel gepaard gaande gebruiken en hun strak omschreven regels zoals die waren vastgelegd in ordonnantiën, keuren en rekeningboeken, is veel bewaard gebleven. In het bijzonder is dit het geval bij de chirurgijngilden die vrijwel alle Cosmas en Damianus als schutspatronen gekozen hadden.' In dit hoofdstuk wordt dan ook over de relieken van de chirurgijngilden in iedere stad waar zulk een gilde heeft bestaan, uitvoerig uitgeleid.

Wat dit boekje verder nog zo interessant en boeiend maakt, zijn de vele illustraties die de tekst begeleiden. We treffen hier een ware schatkamer aan, waarin bekende en vele ons onbekende afbeeldingen met betrekking tot de heilige genezers zijn samengebundeld, een schat die velen zich in hun bezit zullen wensen.

Zuring is met deze publicatie niet aan zijn proefstuk. Voorheen heeft hij reeds heel wat pogingen ondernomen om zijn favoriet onderwerp te belichten. Benevens de reeds genoemde artikelen schreef hij nog: *Saint Côme et Saint Damien. Culte et iconographie*, in *Veröffentlichungen der Schweizerischen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie*, 1985, Band 5, p. 109-117; *De 'Heilige Genezers' Cosmas en Damianus*, in *Philatelie*, febr. 1983, p. 104-105; *Saint Côme et Saint Damien dans la philatélie*, in *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, nr. 260, maart 1984, p. 69-72. Met zijn laatste samenvattende publicatie over wat in Nederland verwijst naar Cosmas en Damianus, in kerk en kapel, in archief of bibliotheek, van vroeger tot nu en ook hun voorkomen zowel als schutspatronen van de chirurgijngilde als in eigentijdse vormgevingen, heeft Dr. Zuring voorlopig de reeks afgesloten, hopelijk niet definitief!

Mijn aanbeveling zou onvolledig zijn zonder de wijze woorden aan te halen waarmee Dr. Zuring besluit: 'Legendes en mirakelverhalen vertellen over Cosmas en Damianus die getuigden van een onkreukbare eerbied voor het leven en van een gedrevenheid de geschonden mens te helen. Ook in onze dagen zijn er velen die, geraakt door enigerlei lichamelijk of geestelijk lijden, vervuld van angst

of vrees, een antwoord zoeken op vragen die hen bezighouden en waar de kennis en de kunde van wetenschap en techniek te vaak verstek laten gaan. De alternatief genoemde geneesmethoden krijgen een kans, niet langer onderdrukt door een voor-oordelend afwijzen en zonder dat de banden met de reguliere geneeskunde verloren behoeven te gaan. Er wordt een beroep gedaan op oude, lang niet altijd verouderde, soms eigentijds gemodelleerde waarden en normen waarbij mystiek en religie, hoe deze zich ook mogen aanbieden of manifesteren, van een niet te miskennen betekenis zijn.'

Dr. L.J. Vandewiele

SARTON CHAIR OF THE HISTORY OF SCIENCES, SARTONIANA, VOLUME I (1988)*

P. NIJS

George Sarton (1884-1956) belongs, together with his friend *Leo Baekeland*, to the most outstanding Flemish scientists who emigrated to the United States of America in the early 20th century and got much larger recognition in their adoptive country than in their native Flanders.

George Sarton was born in Ghent on the 31st of August 1884. His father was director and chief-engineer of the Belgian State Railroads, his mother unfortunately died when George was less than a year old. The dominant personality of his liberal father, the Victorian household in which Sarton grew up, nearly alone and in absence of the charming confidence of a mother, will mark his character and lifestyle: 'obstinate, persistent and strong against himself, otherwise', according to his daughter, a well-known novelist: 'an exceedingly charming man'.

George entered in 1902 this University to study at the 'Faculté de philosophie et des lettres' which he abandoned. After a year of self-study he started again but now in natural sciences. After graduation as a candidate, he started studying mathematics. Meanwhile he was working in chemistry and was awarded a gold medal in 1908 for his chemical research work on autocatalytic phenomena. In 1909 he went further in the field of mathematics, showing high interest for the course of history of mathematics lectured by Prof. Paul Mansion. At the age of 27, Sarton

obtained his doctoral degree with high distinction with a thesis in celestial mechanics entitled 'Les principes de la mécanique de Newton'.

He vainly tried to start a scientific career at our University. His multidisciplinary background, nevertheless, pushed him to found with own means and help of his wife the journal *Isis*, a review devoted to the history and philosophy of science and, as Sarton defined it himself.

Due to the political events of 1914, the Sarton's decided to leave the country for the USA. The jobless period to which Sarton was forced firstly, because employment opportunities in the field of history of sciences were nowhere to be found, couldn't change his fixed idea and the realisation of his dream. During his search of a position, the Sarton's were helped by many friends, among them the fortunate inventor Baekeland, also a graduate of this university. At last an appointment was obtained at Harvard University in Cambridge, Massachusetts. With financial help of the Carnegie Institution his most cited work 'Introduction to the history of science' was finally published.

Sarton died on the 22nd of March 1956, the day he intended to go to Montreal to give a lecture. Sarton was not an inventor, but the importance of his work may be summarised as 'humanising sciences'.

His presence at Harvard was instrumental in the creation of what later became one of the leading centers of the history of science in the world.

In particular, as far as George Sarton is concerned, the University of Ghent - of which he was an alumnus - founded in 1985 a *George Sarton Chair in the History of Science*, to have outstanding scientists held annually a series of lectures on the history and philosophy of sciences, in the broadest sense, in one or more of the 13 Faculties and Institutes the University is composed of.

It goes without saying that this self-supporting enterprise - a must as well as a challenge - has only a chance to succeed when a sufficient number of persons, libraries, institutions and associations interested in and/or devoted to the history and philosophy of sciences, subscribe to the first issue of *Sartoniana*, to get the new journal air-borne.

Six papers have been treated in this first Volume of *Sartoniana*.

1. The Matthew effect in Science: cumulative advantage & the symbolism of intellectual property (Prof. Emer. R.K. Merton, Columbia State University)

The foreordained term derives from the first book of the New Testament, the Gospel according to St. Matthew (13:12 and 25:29). In the stately prose of the King James Version, created by what must be one of the most scrupulous and consequential teams of scholars in Western history, the well-remembered passage reads:

For unto everyone that hath shall be given, and he shall have abundance; but from him that hath not shall be taken away even that which he hath.

Put in less stately language, the Matthew effect is the accruing of large increments of peer recognition to scientists of great repute for particular contributions in con-

*Editor: *Sartoniana*, Blandijnberg 2, B-9000 Gent (Belgium). Format 22,5x15,5 cm, 156 pages. Subscription to *Sartoniana*, Vol. 1, 1988, becomes effective upon payment of B.fr. 650,- (incl. postage) on banking account No. 001-1969611-05 of *Sartoniana*, Ghent, Belgium, or by sending a check of USD 22.00 to *Sartoniana*, Blandijnberg 2, B-9000 Ghent, Belgium, with clear mention of subscriber's name and address. Subscribers to this first issue will be informed in due time about the publication of the second volume of *Sartoniana* (1990).

trast to the minimizing or withholding of such recognition for scientists who have not yet made their mark.

The skewed distribution in the sheer number of published papers is best approximated by variants of Lotka's so-called 'inverse square law' which states that the number of scientists with n publications is proportional to $1/n^2$. In a variety of disciplines, this works out to some 5 or 6% of the scientists who *publish at all* producing about half of all papers in their discipline.

The distributions are even more skewed in the use of scientists' work by their peers, as that use is crudely indexed by the number of citations to it. Much the same distribution has been found in various datasets: typical is Garfield's finding that for an aggregate of some 10 million articles published in the physical and biological sciences between 1975-1979,

0.1% were cited more than 100 times; another 1.3% between 25 and 100 times; and, at the other extreme,

63.6% of those which were cited at all were cited only once.

This inequality, you will recognize, is steeper than most Pareto-like distributions of income.

With regard to the Matthew effect and associated cumulation of advantage, Stephen Cole (1970) found for a sample of American physicists that the greater their reputation, the more likely that their new publications will soon be recognized through citation (i.e., within a year after they appeared). Prior repute somewhat advances the speed of diffusion. Cole also found that it is a distinct advantage for physicists of still small reputation to be located in the departments most highly rated by peers: their new work diffuses more rapidly through the science-networks than comparable work by their counterparts in peripheral university departments.

By being generous with time, Nature allows man an extraordinary chance to learn. What gain can there be, then, in throwing away this natural advantage by rewarding precocity, as we certainly do when we gear the grades in school to chronological age by starting the first grade at the age of six and college entrance for the vast majority at seventeen and a half to nineteen? *For, once you have most of your students the same age, the academic rewards - from scholarships to internships and residencies - go to those who are uncommonly bright for their age.* In other words, you have rewarded precocity, which may or may not be the precursor of later ability. So, in effect, you have unwittingly belittled man's cardinal educational capital - time to mature (Gregg, *For Future Doctors*, 1973).

In 1981, some 28 percent of federal support for academic research and development went to just ten universities.

Those composites of resources and prestige in turn attract disproportionate shares of the presumably most promising students (subject to the precocity restriction we have noted): in 1983, two thirds of the National Science Foundation graduate fellows elected to study at just 15 universities.

Those concentrations have been even more conspicuous in the case of outstanding scientists. Zuckerman (1977) found, for example, that at the time they did the research that ultimately brought them the Nobel prize, 49% of the future laureates working in universities were in just five of them: Harvard, Columbia, Rockefeller, Berkely and Chicago.

Consider for example the notion of an excessive density of talent. It is not a frivolous question to ask: how much concentrated talent can a single academic department or research unit actually stand? How many prime movers in a particular research area can work effectively in a single place? Perhaps, there really can be too much of an abstractedly good thing.

The more autonomous among them might not entirely enjoy the prospect of remaining in the vicinity and, with the Matthew effect at work, in the shadow of their masters, especially if they feel, as youth understandably often comes to feel - sometimes with ample grounds - that those

Alfred Rethel: 'La Mort amie', 1851.
Gravure sur bois par Julius Jungtaw.

masters have seen their best days. Correlatively, some of the firmly established masters, in the pattern of master-apprentice ambivalence may not relish the thought of having in their vicinity exceedingly talented younger associates who they perceive might subject them to premature replacement, at least in local peer esteem, when, as anyone can see, they, the masters, are still in their undoubted prime.

The historically evolving set of complementary role-obligations has taken deep institutional root. As with all normative constraints in society, the depth and consequential force of the moral obligation to acknowledge one's sources become most evident when the norm is violated (and the violation is publicly visible). The failure to cite the original text which one has quoted at length becomes socially defined as theft, as intellectual larceny or, as it is better known since at least the 17th century, as plagiarism. Plagiarism involves appropriating the one kind of private property which even the dedicated abolitionist of private property, Karl Marx, passionately regarded as inalienable.

Once we understand that the sole property right of scientists in their discoveries has long resided in peer recognition of it and in derivative collegial esteem, we begin to understand better the concern of scientists to get their first and to establish their priority. That concern then becomes identifiable as a 'normal' response to institutionalized values. The complex of validating the worth of one's work through appraisal by competent others and the seeming anomaly, even in a capitalistic society, of publishing one's work without being directly recompensed for each publication have made for the growth of public knowledge and the eclipse of private tendencies toward secrecy and private knowledge, still much in evidence as late as the 17th century. Renewed tendencies toward secrecy, and not alone in what Henry Etzkowitz has described as 'entrepreneurial science', will, if prolonged, introduce major change in the institutional workings of science.

2. Freud et Wittgenstein (Prof. P.L. Assoun, K. Universiteit Nijmegen)

Wittgenstein et Freud représentent deux révolutions 'analytiques', chacune en leur genre. D'un côté, une révolution analytique du langage, puisque - Wittgenstein insiste toujours sur ce point-là - il faut faire une analyse du langage. De l'autre côté, une analyse du processus inconscient. Ce sont deux esprits en quelque sorte radicalement analytiques. On ne peut pas parler, je vais expliquer tout de suite pourquoi, de dialogue direct entre Wittgenstein et Freud. Pourtant, ils étaient contemporains: Freud est né en 1856 et Wittgenstein en 1889. Il y a une génération de différence entre les deux. Freud a disparu en 1939 et Wittgenstein en 1951. De plus, ils appartiennent au même monde culturel.

Voilà pourquoi Freud est admirable, selon Wittgenstein, en tant qu'il a en quelque sorte recensé et synthétisé une masse de faits qui, jusqu'à présent, étaient isolés, déconnectés. Par exemple, il a collecté un ensemble de forma-

tions psychiques en rapport avec le rêve puis en rapport avec les mots d'esprit, avec les actes manqués, etc. Il a 'réussi' une belle synthèse esthétique. Le sujet peut être en quelque sorte, à juste titre, satisfait. Il faut faire très attention à ce raisonnement. Il ne dit pas simplement que c'est insatisfaisant et que cela pourrait être complété.

Freud formule les problèmes à travers la question de l'assentiment. L'assentiment, c'est le 'oui' ou le 'non'. Dans l'un de ses derniers textes, *Constructions dans l'analyse*, on trouve un passage célèbre où il dit: 'On fait souvent un reproche à la psychanalyse', on jurerait qu'il pense à l'objecteur Wittgensteinien. On reproche à la psychanalyse et au psychanalyste d'avoir toujours raison. S'il propose une interprétation pendant la cure et que le sujet dit oui, tant mieux, il y a consentement; s'il dit non, c'est de la résistance. Et bien, dit Freud avec calme, c'est injuste, c'est même 'insultant', parce que l'analyste a l'habitude de traiter le oui et le non comme simple indication parmi d'autres. Il ne peut pas se satisfaire d'un 'oui' ou d'un 'non'.

Si l'inconscient n'est pas structuré comme un langage, c'est parce qu'il est réductible à une série de jeux de langage.

C'est à partir de là qu'il faudrait lire toutes les critiques de détail de Wittgenstein sur les différents aspects de la science des rêves, pour montrer qu'il faut renoncer à la superstition d'un désir qui serait cause, en quelque sorte, universelle du rêve comme langage, de l'ensemble des formations inconscientes, mais étudier au coup par coup en quelque sorte le fonctionnement de ces jeux de langage particuliers.

Un exemple: celui de la scène primitive. Je rappelle que la scène primitive (*Urszene*), c'est cette scène que Freud a repérée chez ses patients, à l'origine même de la psychanalyse, scène traumatique à contenu sexuel, scène de séduction par laquelle le futur névrosé raconte qu'il a été séduit à l'origine de sa vie, c'est-à-dire victime d'une manœuvre sexuelle traumatisante par un autre, un adulte ou un enfant plus âgé, ou spectacle par lequel il aurait assisté à une scène à contenu sexuel traumatisant (coït parental). Deuxième question: le langage. Est-ce bien vrai que l'inconscient est une somme de jeux de langage? Cela revient à dire que l'inconscient est un jeu, plus exactement que l'inconscient a un usager, c'est un jeu sérieux, c'est-à-dire que *le sujet est usager de son inconscient*. C'est l'idée qui somme toute, nous met le plus loin de la psychanalyse. Si le sujet était l'usager de son inconscient, il n'aurait pas besoin de se référer à la psychanalyse.

Mais ce qui est absolument essentiel, c'est le statut du sujet de la scène primitive. Ce sujet de la scène primitive qui est face à la révélation du désir de l'autre, cet enfant qui, littéralement, est le 'père' du futur névrosé, est en quelque sorte, glacé d'effroi. Freud insiste toujours sur l'impossibilité de fuir. Il reçoit l'annonce du désir de l'Autre de la façon la plus violente, mais c'est une violence tout à fait spéciale du fait que lui-même y participe. C'est pour cela que dans le fantasme de l'agression sexuelle, il y a toujours ce 'comble': le sujet se sent coupable!

Il me semble qu'il y a surtout là cette idée que 'le' langage n'est pas transmis, que l'enfant joue toujours déjà avec son langage.

Mais la vraie sagesse, pour Wittgenstein, ce serait justement un rapport totalement innocent de l'homme au langage. Je suggère cette hypothèse-*'diagnostic'* pour comprendre peut-être ce qui l'anime en dernier ressort. Pourquoi cette passion pour le langage? Peut-être, parce que si l'homme pouvait purifier ses mots, il pourrait faire l'économie de la loi, l'économie même du désir, il pourrait simplement vivre dans ses mots comme un poisson dans l'eau. La psychanalyse montre que, justement, dans la mesure où le sujet tient à son désir, il ne peut pas être innocent, ce qui nous oblige à supposer un sujet divisé.

3. George Sarton: historian of medieval islamic science (Dr. Hosam Elkhadem, Albert I Library - Brussels)

The important place which Sarton gives to medieval science in his writings was far from being acknowledged by historians prior to him. As a matter of fact the period of the Middle Ages, and particularly the field of its scientific thought, was generally regarded as a period of obscurity, a sterile and unproductive one, in short *the dark ages*.

This standpoint was the consequence of two widely spread mistaken attitudes among historians in general. The first was to centre historical investigations on the political and economical questions, without taking into consideration scientific realizations and achievements. Here the historian would limit the role of the Middle Ages to the mere transmission of scientific knowledge, deprived from all creativity.

The second mistake was that, in the rare cases when the scientific realizations of the Middle Ages were studied, it were the Latin Middle Ages that were investigated while the Eastern contribution was ignored.

The Renaissance rejected all sources of knowledge other than the classical Antiquity, and manifested a real hostility towards all thoughts of Oriental origin, while during the Middle Ages the bulk of the scientific writings was Arabic.

The movement of the translation of Greek scientific works into Arabic will include practically the totality of the scientific writings, and in less than a century this literature was not only available in Arabic, but also assimilated by Islamic men of science who, in their turn, were beginning to write original works based on this new scientific foundation. Sarton evaluates this scientific movement: 'There is nothing like it in the whole history of the world, except the Japanese assimilation of modern science and technology during the Meiji era'.

The translation of Greek scientific works into Arabic began systematically at the end of the eighth century, that is, nearly four centuries after the last spark of Greek science had died out. This translation from Greek into Arabic was so exhaustive that certain Greek texts lost in their original version were recovered only through Arabic translations. Moreover, our only hope of finding further Greek scientific works is to recover them in Arabic manuscripts. For Sarton, it is the historians of medieval science lack of knowledge of the Arabic language that prevented them

defining the exact place of the Islamic medieval scientific contribution. Sarton thus resolved to study Arabic and this was the principal reason which obliged him to limit the *Introduction* to the fourteenth century. In 1953 Sarton recalled his study of Arabic: 'I must have spent some thirty years in Arabic studies, off and on, and days when I do not do no Arabic reading at all are very few. Did I master the language? The question is indeterminate to the point of meaninglessness. I read Arabic print very easily; I write it slowly and with difficulty; I can hardly speak it.' He spent the 1931-1932 sabbatical year in the Middle East in order to improve his Arabic and to become better acquainted with the culture.

Sarton devotes an important place in his historiography to the study of the decline of Islamic medieval science.

The decline of Islamic science in the Middle Ages began in the twelfth century. Although certain distinguished men of science appeared in the fourteenth and even the fifteenth centuries, the enthusiasm, the intellectual energy and the creativity, which characterized the first period, have been changed into submission to the authority of the old masters and the dogmatization of their doctrines.

The meeting between East and West during the twelfth century helped further to establish the foundation of our scientific tradition of today. By the thirteenth century this scientific tradition was to be defined as Greco-Arabic-Latin. Sarton remarks in this context that: 'One may say that there were in the thirteenth century three independent civilizations: the Greco-Arabic-Latin, the Hindu and the Sino-Japanese.'

Medieval Islamic men of science applied the inductive method in various disciplines, such as physics, pharmacy, medicine, botany and optics. They, however, never derived from it all its potentialities, nor exploited all its resources.

The unity of mankind includes East and West. They are like two moods of the same man; they represent two fundamental and complementary phases of human experience. Scientific truth is the same East and West, and so are beauty and charity. Man is the same everywhere with a little more emphasis on this or that. East and West, who said the twain shall never meet? They meet in the soul of every great artist... they meet also in the soul of every great scientist.

4. Towards a sociology of science & technology (Prof. J.-B. Quintyn, Ere-directeur Museum voor Wetenschaps-geschiedenis, Gent)

If the question is raised as to the fundamental mutations which have occurred since World War II, the first point to be made concerns the interdisciplinary integration and synthesis of the sciences, subsumed under the term 'synergetics', the product of this kind of activity being called 'serendipity'. The opening up of new fields of research situated between the established disciplines in the period between 1940 and 1970 caused new disciplines to emerge, such as: information theory, cybernetics, ergonomics, bionics, the theory of games, operations research, etc.

Space research is to be considered as the supermodel of synergetics and serendipity. The need for this new approach has long been felt and emphasized by prominent scientists, but rendered difficult by the existence of several barriers.

With regard to the 'American approach' to the sociology of science, attention should be paid to Derek de Solla Price and his analysis of a 'scientific apocalypse'; the psychological profile of the scientist; the apical years of creative versus original achievement, the phenomenon of scientists turning into administrators; the inflation of scientific publications ('publish or perish'); the exchange of information between scientists through informal networks ('the invisible colleges'); the hierarchy within the university in the U.S. and, finally, the well-known 'Matthew effect in science', introduced in 1966 by R.K. Merton, one of the pioneers of the sociology of science in the U.S.

5. Génèse de la pratique, de la recherche et de l'enseignement vétérinaires dans la Flandre (Dr. Vet. M. Mammerickx, INRV-Brussel)

*'La science n'a point de patrie,
mais les savants en ont une.'*
Louis Pasteur

En Grèce, à partir du Ve siècle avant J.-C., apparaissent des *hippiatres* qui sont de vrais professionnels spécialisés dans les soins aux chevaux. Ce siècle peut s'appeler *siècle des hippiatres* à l'instar du *siècle d'or* des philosophes (Socrate, Sophocle, Euripide et Xénophon) et du *siècle d'Hippocrate* des médecins. Rome assimile l'héritage grec et développe à côté de la médecine du cheval, celle des autres espèces (bovins, moutons, oiseaux et chiens).

C'est alors que s'établissent dans nos régions les premiers praticiens gallo-romains. On les trouve essentiellement dans les *mansio*, des relais pour chevaux situés tous les 45 km le long des chaussées romaines. Sur de nombreux sites archéologiques, on a trouvé des objets qui témoignent de l'activité de ces vétérinaires gallo-romains et notamment des ferrures thérapeutiques destinées à fixer un pansement au bas des pattes des animaux.

La médecine vétérinaire antique ne survit pas à l'effondrement de l'Empire romain. Au Moyen Âge, le vétérinaire a disparu, mais l'élevage prend de l'extension; le cheval notamment reste un animal indispensable à la société. Il fallait donc nécessairement assurer des soins médicaux aux animaux. Pour le cheval, la tâche est reprise par le chef des écuries, le *maréchal*, qui trouve un adjoint en la personne du *maréchal-ferrant* né de l'introduction de la ferrure à clou en Occident, au XIe siècle, par les Croisés. Le berger assure alors les soins médicaux aux bestiaux.

Ce qui caractérise surtout le Moyen Âge dans nos régions, c'est l'apparition de la médecine théocratique qui engendre le culte des saints guérisseurs. Dieu, dispensateur du bien et du mal, est invoqué, par l'intermédiaire de ses saints, pour restaurer le bien et donc la santé. La ville de Gand possède deux patrons: Saint Bavon, comme chacun

sait, et Sainte Pharaïlde (en néerlandais Sinte Veerle). La Renaissance n'apporte rien à la médecine vétérinaire pratique qui reste à l'écart du mouvement de rénovation générale. La médecine humaine entame son renouveau dès le XVe siècle, si bien qu'un fossé se creuse et s'approfondit entre les deux médecines pendant quatre siècles.

À la fin du XVIIIe siècle, par suite des guerres incessantes, de nombreuses épidémies ravagent l'Europe occidentale et il n'y a toujours pas d'hommes spécialisés pour les combattre. C'est à coups d'ordonnances et de placards que les autorités gouvernantes s'opposent aux maladies contagieuses.

En 1762, la première école vétérinaire est fondée à Lyon, en France, par Claude Bourgelat. Bourgelat est un écuyer, chef de l'Académie d'équitation de Lyon, et donc un héritier de la tradition vétérinaire la plus évoluée.

En 1815, notre pays passe sous le régime hollandais et, peu de temps après ce mariage, en 1821, s'ouvre une école vétérinaire à Utrecht où se retrouvent des élèves belges tant du nord que du sud.

La période hollandaise de notre histoire est brève et pendant celle-ci, des Belges continuent à fréquenter l'Ecole d'Alfort en France. Parmi ceux-ci, on trouve les fondateurs de l'Ecole de Cureghem qui voit le jour en 1832. Cette école belge est issue directement d'Alfort, et, pendant une centaine d'années, elle assure la formation des vétérinaires belges.

C'est en 1934 que l'Ecole vétérinaire de Gand voit le jour à la suite, a-t-on dit, d'un imbroglio politique que nous n'essayerons pas de démêler. En se plaçant hors de ce contexte politique, on peut affirmer que l'Ecole vétérinaire de Gand est aussi héritière de la tradition française qu'elle a adoptée en se séparant de l'Ecole de Cureghem. Revenons au XIXe siècle pour assister à la naissance de la *parasitologie vétérinaire* que nous devons à Pierre-Joseph Van Beneden, originaire de Malines, où il naît en 1809. L'Université de Louvain lui offre la chaire de zoologie encore vacante; il y fait pendant 47 ans une carrière brillante.

En découvrant, en 1850, le cycle des cestodes, Van Beneden ouvre une ère nouvelle pour la parasitologie, démontrant toute l'importance de la connaissance du cycle des parasites impliqués dans les maladies parasitaires. Du point de vue philosophique, les travaux de Van Beneden sont les premiers à ébranler sérieusement le dogme aristotélien de la génération spontanée, ouvrant ainsi la voie à Pasteur qui, trente ans plus tard, mettra définitivement un terme à cette théorie qui a si longtemps obscurci le débat. Son fils Edouard, zoologiste comme son père, et professeur à l'Université de Liège, a, lui aussi, laissé une oeuvre scientifique considérable. Il s'est particulièrement attaché à l'étude de l'oeuf et de l'embryon dans tous les groupes zoologiques.

Passons de la parasitologie à la *bactériologie*, toujours au XIXe siècle. Emile Van Ermengem est un savant moins connu que Van Beneden, mais on lui est redevable de travaux mémorables sur l'hygiène alimentaire. Une fois de plus, les vétérinaires sont les mieux placés pour mesurer la portée exacte de ses découvertes.

Emile Van Ermengem était médecin et professeur de mi-

crobiologie à l'Université de Gand; il est natif de Louvain en Brabant.

Poursuivant ses études sur les toxi-infections alimentaires, Van Ermengem découvre le germe responsable du botulisme.

Les succès de Van Ermengem tiennent uniquement au fait qu'il a su dépasser le problème pathologique humain et s'intéresser à la pathologie des animaux. A notre connaissance, *Clostridium botulinum* est la seule espèce bactérienne à avoir été découverte en Belgique. Les périodes pastorienne et post-pastorienne ont été fécondes en découvertes sur les germes pathogènes; la plupart des espèces bactériennes ont été identifiées en France, en Allemagne et en Angleterre.

Malgré les innombrables marques d'honneur dont il a très justement été comblé de par le monde, Corneille Heymans tenait aussi au titre de *fondateur de l'Ecole vétérinaire de Gand*, comme en témoigne une lettre écrite pratiquement la veille de son décès. L'Ecole vétérinaire de Gand est sans doute la seule école vétérinaire au monde à avoir un Prix Nobel pour parrain, sinon pour père!

6. Danse macabre et professions médicales (H. Schade-waldt, Universität Düsseldorf)

L'Université de Düsseldorf date de la fin de l'Empire français. Elle a été créée par Napoléon Ier en 1819, mais c'est après la deuxième guerre mondiale, en 1965 précisément, qu'elle connaît une renaissance, lorsque l'Académie de Médecine fut élevée au rang d'Université. Elle possède une des collections de danses macabres les plus importantes au monde avec plus de 1.300 pièces qui vont de Dürer à Dali, et au-delà avec une présence des auteurs les plus contemporains.

La mort, mors en latin, thanatos en grec, ce fut et c'est toujours un mot obscur, sombre, mystérieux, une notion cruelle et terrible, de tout temps et pour des myriades de gens, pour de très nombreux peuples et groupes. Elle nous accompagne cependant tout au long de notre vie, personne ne peut y échapper, et nombreux sont les philosophes qui pensent que toute notre vie tend assurément vers la mort, même si nous nous efforçons un temps de la refouler. Subir la mort, accepter la mort, souhaiter la mort, ou même être délivré par la mort, telles sont les multiples attitudes possibles.

Il existe donc de multiples définitions de la mort et aucune n'a pu prétendre à ce jour rencontrer un consensus général. Pourtant la mort fait partie des phénomènes premiers de l'humanité et elle a toujours été ressentie comme un événement fondamental depuis le moment où l'Homo sapiens s'est mis à réfléchir sur lui-même.

C'est ainsi qu'il faut considérer la mosaïque de Pompéi, car dans une époque de matérialisme déclaré, celle de la philosophie épicurienne, seule la vie ici-bas mérite d'être débattue et justement avec tout le relief que lui donne son extinction définitive dans la mort. Ces générations vivaient avec l'avertissement des Epicuriens présent à l'esprit:

Emil Nolde: 'Malade, médecin, mort et diable', 1911.
Pointe sèche.

'Habitue-toi à l'idée que la mort ne nous concerne pas car le bien et le mal reposent sur la sensation mais la mort c'est justement l'abolition de la sensation. Reconnaître donc à juste titre que la mort ne nous concerne pas permet de jouir de la vie mortelle.'

Ou plus résolument encore:

'Je n'étais rien, je ne suis rien. Et toi qui vis, bois, mange, plaisante!'

C'est progressivement que la figure du squelette prend place comme symbole de la mort dans l'art du Haut et Bas Moyen âge. Les premières danses macabres apparaissent au XIVème siècle et vers 1525 la célèbre suite d'Holbein marque un point d'achèvement.

Pour les historiens de la médecine il est très important de savoir que c'est après l'apparition de la peste en Europe que l'on voit éclore le thème littéraire du triomphe de la mort et les représentations de la danse macabre. La première épidémie spectaculaire s'abattit sur l'Italie en 1348 avant de gagner l'Allemagne. Cette année-là la peste noire fit 60.000 victimes à Florence, ville qui comptait alors plus de 100.000 habitants.

Et dans ces moments-là le médecin expérimenté ne peut pas s'y opposer vraiment, et bien souvent la mort se saisit de lui aussi, comme le dit un vers de l'Ecole de Médecine de Salerne:

*'Contre la force de la mort
il n'existe aucune plante dans le jardin.'*

Holbein a adjoint à sa gravure tant de fois copiée mais jamais égalée la phrase célèbre: 'Medice, cura te ipsum! Médecin soigne toi!' qui laisse la voie ouverte aux deux interprétations:

'Docteur, ton art célèbre, qui repousse la mort, est vain.'

Aucune plante, aucune racine ne pousse qui maintienne la vie et fait qu'elle ne meurt pas.'

Le thème du médecin et de la mort reste toujours vivant pour les artistes, même aujourd'hui, et on voit que les danses macabres sont bientôt transposées pour exprimer des situations limitées de l'existence humaine qui affronte la mort. Il faut bien citer aussi - même en marge - que les événements de la première et de la seconde guerre mondiale ont alimenté ce thème.

Le jeune artiste berlinois Klaus Rosanowski a représenté le médecin de la caisse maladie, à qui la petite mort joue un tour en transperçant le caducée. On voit se confirmer la parole d'Horace:

'Mors ultima linea rerum.'

L'attitude critique vis-à-vis du médecin souvent impuissant face à la mort n'est pas un phénomène de mode, ainsi qu'en témoignent les deux caricatures corrosives de James Ensor qui fit en 1895 deux eaux-fortes: 'les mauvais médecins' et 'la visite des médecins' ou 'les vieux polissons'. Pour les occidentaux le thème de la mort reste un problème individuel. C'est l'individu qui se voit confronté à la fin de sa vie et doit triompher de la mort individuellement. Malgré toutes les catastrophes qui s'offrent sans cesse aux yeux des vivants, mourir n'est pas quelque chose de collectif. C'est pour cela que la collection de danses macabres de Düsseldorf a reçu ce titre 'L'homme et la mort'. La mort, fin de toutes les épreuves du monde pour l'homme vieux, décati ou très malade, est considérée par la plus grande partie de l'humanité comme ce qui rend tous les hommes égaux, car elle frappe aveuglément et sans prévenir; elle dévoile sa véritable nature lorsqu'elle s'attaque à une vie dans la fleur de l'âge.

Your reviewer is confident that you will appreciate the high quality of the Lectures and wish to receive also the next volume II of the series which is scheduled for early 1990 and will contain i.a. the following contributions:

L. Vandewiele: The Arabs and Science;

L. Vandewiele: The Origin of Pharmacy;

T. Fransen: From Industrialization to Normalization;

A. Verhulst: The Agrarian Revolution: Myth or Reality?;

A. Luyendijk-Elshout: Concept and Culture in 19th-Century Medicine;

A. Luyendijk-Elshout: The Introduction of Western Medicine to Japan (two parts);

O. Gekeler: Relationships between J. Beckman and G. Sarton;

A. Luyendijk-Elshout: Medical Schools in 19th-Century Japan;

R. Halleux: Van Helmont, between Renaissance, Mysticism and the Scientific Revolution;

M. De Vroede: Science for Education, Pedagogic Realizations in Belgium during the Interbellum.

Subscription to *Sartoniana* Vol. 2 becomes effective upon payment, preferably before January 15, 1990, of BEF 650,- (incl. postage) on banking account of Sartoniana, No. 001-1969611-05, Sartoniana, Ghent, Belgium, or by sending a check of USD 22.00 to Sartoniana, Blandijnberg 2, B-9000 Ghent, Belgium, with clear mention of subscriber's name and address.

I wish to remind our readers that this self-supporting enterprise can only survive if a sufficient number of individuals, libraries, institutions and associations interested in and/or devoted to the history and philosophy of science keep on their subscription to the Sartoniana series, and I trust you will be one of them.

I can sincerely recommend Sartoniana to all of our readers.

Dr. Paul Nijs

BIJEENKOMST/REUNION

De eerstvolgende vergadering van de Kring zal plaatsvinden te Charleroi op 5 en 6 mei 1990.

La prochaine réunion du Cercle aura lieu à Charleroi les 5 et 6 mai 1990.

MEDEDELINGEN/COMMUNICATIONS

Om uw dokumentatie aan te vullen kan U bulletins van de Kring aankopen. Zijn nog beschikbaar: de nummers 2, 5, 7, 14, 15, 16, 18, 20 tot en met 77, behalve 40, 42, 50, 51, 55, 57. Bestellen door storting van Fr. 125 of Fl 7 per nummer op postrekening 000-1061636-68 van de bibliothecaris Guy Gilias, Milsestraat 33, B-3044 Haasrode.

Om de bibliotheek te vervolledigen met eigen bulletins zoeken we de nummers 1, 3, 4, 6, 8 tot en met 13, 17, 19, 40, 42, 50, 51, 55, 57.

De Apotekersvereniging van Leuven en Omliggende (AVLO) viert over enkele jaren haar 100-jarig bestaan. Om een zo volledig mogelijke historiek over het apotekersleven van Leuven te kunnen opstellen, zoekt ze naar alle mogelijke inlichtingen, dokumenten en fotos. Ieder gegeven mag gestuurd worden naar Guy Gilias, Milsestraat 33, 3044 Haasrode.

La bibliothèque du Cercle ne possède pas les bulletins n° 1, 3, 4, 6, 8 à 13, 17, 19, 40, 42, 50, 51, 55, 57. Nous recevons avec plaisir tout "offre" de nos membres afin de compléter notre bibliothèque.

Si vous manquez des bulletins dans votre collection, vous pouvez vous en procurer en versant la somme de Fr 125 par numéro au CCP 000-1061636-68 de Guy Gilias, bibliothécaire, Milsestraat 33, B-3044 Haasrode.

Sont disponibles, les n° 2, 5, 7, 14, 15, 16, 18, 20 à 77 à part les n° 40, 42, 50, 51, 55, 57.

L'Association Pharmaceutique "Apotekersvereniging van Leuven en Omliggende" fêtera bientôt le centenaire de sa fondation. Afin d'établir une documentation historique complète sur les pharmaciens et la pharmacie de Louvain, nous cherchons des documents, des photos et toute information possible. S'adresser à Guy Gilias, Milsestraat 33, 3044 Haasrode.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau :

Voorzitter - Président : B. Mattelaer, Romeinselaan 6, 8500 Kortrijk
Tel. 056 - 22 54 99

O/Voorzitter - Vice-Président : G. Vercruysse, Winderickxplein 6, 1641 Alsemberg
Tel. 02 - 380 15 00

Sekretaris - Secrétaire : J.B. van Gelder, Kleine Haarsekade 54, 4205 VB Gorinchem
Tel. 01830-22661

Penningmeester - Trésorier : E.V.A. Dekker, Schiedamseweg 113, 3134 BE Vlaardingen. Tel. 010-4349543

Bibliothecaris - Bibliothécaire : G. Gilijs, Milsestraat 33, 3044 Haasrode
Tel. 016 - 46 22 04

Assessoren - Assesseeurs :

Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma, Mathenesselaan 1, 2343 HA Oegstgeest
Tel. 071-170042

Dr. A. Guislain, 110, rue Royale, 6030 Marchienne. Tél. 071 - 32 47 25

G. De Munck, Heidestraat 1, 2710 Hoboken. Tel. 03 - 827 47 57

Dr. L.J. Vandewiele, Goudenhandwegel 26, 9120 Destelbergen. Tel. 091 - 55 68 79.
Redacteur

Dr. D.A. Wittop Koning, Raphaëlstraat 22, 1077 PV Amsterdam. Tel. 020-794219.
Redacteur

Ereleden - Membres d'Honneur :

Prof. Dr. A.E. Vitolo, Pisa (1955) — Dr. L.J. Vandewiele, Destelbergen (1960) —
Lic. P. Julien, Paris (1970) — Prof. Dr. K. Ganzinger, Wien (1975) — Prof. Dr. A.
Heyndrickx, Gent (1975) — Prof. Dr. G. Sonnedecker, Madison (1975) — Prof.
Dr. H. Tartalja, Zagreb (1975) — Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam (1975) —
Prof. Dr. W. Schneider, Braunschweig (1981) — E.L. Ahlrichs, Nieuwegein (1989).

Ondersteunende leden - Membres donateurs :

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) — Bureau Hufen (Bosch en Duin) —
V.S.M. Geneesmiddelen (Alkmaar) — Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild
(Gent) — Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) — Apothekersvereniging
Leuven e.o. (Leuven) — Mevr. M. Delbeke-Vanderschelden (Ieper) — Departement
Zuid-Oost Brabant der KNMP (Eindhoven) — Departement GOUDA der KNMP
(Boskoop) — Depart. DEN HAAG der KNMP (Delft) — Departement GRONINGEN
der KNMP (Groningen) — Departement ROTTERDAM der KNMP (Rotterdam) —
Departement FRIESLAND der KNMP (Drachten) — Departement UTRECHT der
KNMP (Utrecht) — Prof. Dr. A. Heyndrickx, Lab. v. Toxicologie (Gent) — Kon.
Mij ter Bev. Pharmacie (Den Haag) — LUNDIA apotheekinrichting (Varsseveld)
— Inst. v. Geschiedenis Natuurwetenschappen (Utrecht) — Drs. apotheker J.A.
Schravesande (Rotterdam) — FARMAC (Utrecht) — Fa. van Weerdenburg (Almere)
— Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen — OPG (Utrecht) — ICI
Holland (Zoetermeer) — BYK Nederland (Zwanenburg).